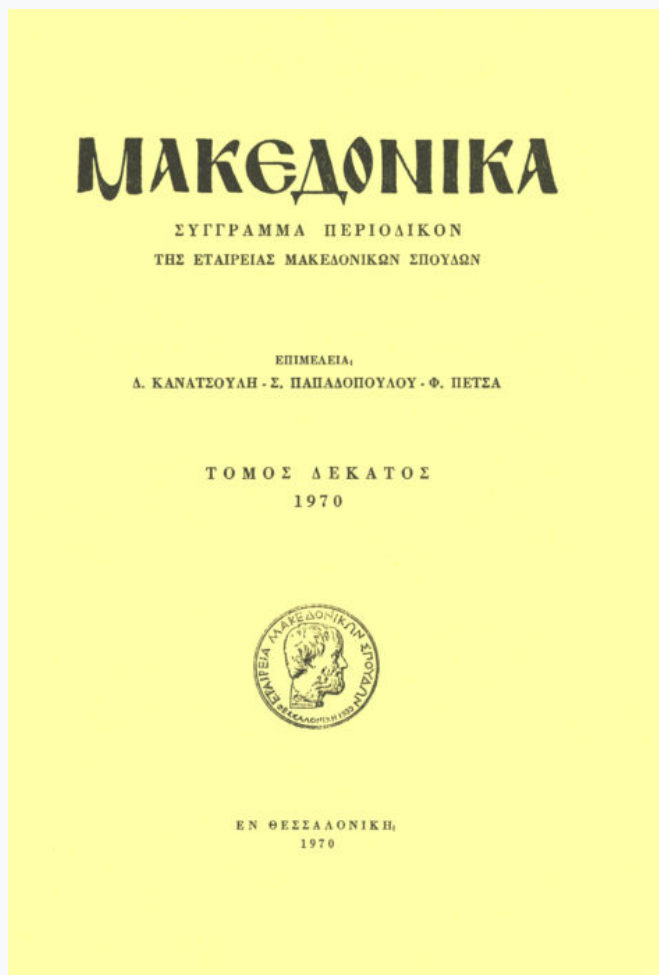

Μακεδονικά

Τόμ. 10, Αρ. 1 (1970)

Τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης τον Απρίλιο του 1903 με βάση έγγραφα του ιστορικού αρχείου του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών

Ιωάννης Σωτ. Νοτάρης

doi: [10.12681/makedonika.746](https://doi.org/10.12681/makedonika.746)

Copyright © 2014, Ιωάννης Σωτ. Νοτάρης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νοτάρης Ι. Σ. (2015). Τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης τον Απρίλιο του 1903 με βάση έγγραφα του ιστορικού αρχείου του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών. *Μακεδονικά*, 10(1), 35–96. <https://doi.org/10.12681/makedonika.746>

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 1903
ΜΕ ΒΑΣΙ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

*Μνήμη του καθηγητού μου
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΛΑΧΟΥ*

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις αρχές του 1966 δημοσιεύτηκε ή εργασία μου «'Ηλιν - Ντέν»¹. Πρόθεσί μου ήταν να καταστήσω με αυτήν γνωστό στο μορφωμένο έλλη-νικό κοινό ένα γεγονός της Βαλκανικής Ιστορίας, που άγνοείται, δυστυχώς, από τους περισσότερους Έλληνες, ενώ οι βόρειοι γείτονές μας έχουν μεγα-λοποιήσει υπερβολικά² τη σημασία του· από την πρώτη στιγμή οι Βούλγα-ροι, που το ώργάνωσαν, και μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και οι αυτοκαλούμενοι «Μακεδόνες» των Σκοπίων, ό καθένας, βέβαια, από τη σκοπιά του και σύμφωνα με τις απόψεις και τὰ συμφέροντά τους, που σήμερα τóσον άλληλοσυγκρούονται.

Από την εργασία μου εκείνη, λόγω της φύσεως και του προορισμού της, δέν ήταν, νομίζω, δυνατό να υπάρχουν απαιτήσεις για συμβολή στην έρευνα. Έπιθυμία μου όμως ήταν να προχωρήσω και σ' αυτόν τον τομέα με τη μελέτη των φακέλων του Έλληνικού Έπουργείου Έξωτερικών. Τούτο άρχισα να τóπραγματοποιώ την άνοιξη και τó καλοκαίρι του 1969, χρησιμοποιώντας τον λιγοστό ελεύθερο χρόνο, που διέθετα.

1. Βλ. τις «Έποχές», τεύχος 33 (Έανουαρίου 1966), σ. 43-51, και 34 (Φεβρουαρίου 1966), σ. 139-145.

2. Την εξέγερσι του Έλιν-Ντέν την άποκαλούν έποποιία και την παραβάλλουν με την Γαλλική έπανάστασι! Για τóυτο και ή σχετική βιβλιογραφία τους είναι πλουσιωτά-τη. Μικρήν ιδέα γι' αυτήν παίρνει κανείς, αν ανατρέξει στα «Δελτία Σλαβικής Βιβλιογρα-φίας», που εκδίδει τó τμήμα Σλαβικών σπουδών του Ι.Μ.Χ.Α. Στο 24ο τεύχος του ίδιως (Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 1969) παρουσιάζεται ή τελευταία βουλγαρική εργασία για τó Έλιν-Ντέν, των συγγραφέων G. G e o r g i e v και J. Š o p o v, Ilidensko to vastanie (= Έπανάστασι του Έλιν-Ντέν), Σόφια 1969, σ. 245. Έπίσης ή συλλογή μελετών των Σκο-πιανών «Kniga za Ilinden (= Βιβλίο για τó Έλιν-Ντέν), Skopje 1969, σ. 332. Οι Georgiev και Šorov γράφουν συγκεκριμένα, πώς «εις την Έστορίαν του βουλγαρικού λαού ή εξέ-γερσις του Έλιν-Ντέν, τó έτος 1903, καταλαμβάνει θέσιν μεγαλειώδους έθνικής έπο-ποιίας (σ. 6).

Στὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα ἐρεῦνησα, προπάντων, ἓνα φάκελο τοῦ 1903, ποὺ ἐπιγράφεται «Μακεδονικὸν Ζήτημα», ἰδιαίτερα δὲ τὸν 4ο ὑποφάκελό του.

Ὅλα σχεδὸν τὰ ἔγγραφα τοῦ ὑποφακέλου τούτου¹ εἶναι ἐκθέσεις, ἀναφορὲς καὶ τηλεγραφήματα τοῦ τότε Γενικοῦ Προξένου μας στὴ Θεσσαλονικὴ Εὐγενίου Εὐγενειάδη², ποὺ ἀναφέρονται στὴν προετοιμασία τοῦ Ἡλὶν-Ντὲν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, στὴ φάσι τοῦ τῆ σχετικῆ μὲ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1903, στὴν ἔκρηξι καὶ τὴν πορεία του καί, τέλος, στὰ ἐπακόλουθά του. Στους ἄλλους ὑποφακέλους ὑπάρχουν ἔγγραφα τῆς Πρεσβείας μας στὴν Κωνσταντινούπολι ἢ Προξένων μας στὶς διάφορες πόλεις τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ὅπως στὸ Μοναστήρι, στὶς Σέρρες, στὴν Ἀδριανούπολι, καὶ σὲ κέντρα τῆς τότε Βουλγαρικῆς Ἡγεμονίας, ὅπως στὴ Φιλιππούπολι καὶ στὴ Σόφια. Σποραδικὰ ὅμως ὑπάρχουν καὶ στοὺς ὑποφακέλους αὐτοὺς ἔγγραφα τοῦ Εὐγενειάδη.

Στὴν ἐργασία μου αὐτὴ γίνεται παρουσίασι καὶ ἐκμετάλλευσι τῶν ἐγγράφων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Προξενείου στὴ Θεσσαλονικὴ, ποὺ ἐκθέτουν τὴν κατάστασι κατὰ τὶς παραμονὲς τοῦ Ἡλὶν-Ντὲν καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1903 στὴν πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας. Γιὰ νά ναι ὅμως ἡ εἰκόνα πληρέστερη, γίνεται χρῆσι, ὅπου κρίνεται ἀναγκαῖο, καὶ ἄλλων ἐγγράφων, ποὺ ἀναφέρονται στὰ ἴδια ζητήματα³.

Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἔχω λόγους νὰ πιστεύω ὅτι εἶναι ἀνέκδοτα καὶ σχεδὸν ὅλα ἀνεκμετάλλευστα. Ὁ Διευθυντὴς τοῦ «Ἰδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου» κ. Βασίλ. Λαούρδας σὲ μιὰ παλαιά, σχετικῶς, ἐργασία

1. Ὅταν θὰ παραπέμπω σ' αὐτὸ τὸ φάκελο καὶ ὑποφάκελο, δὲν θ' ἀναφέρω τὰ στοιχεῖα τοῦς. Τοῦτο θὰ γίνεται μονάχα γιὰ ἔγγραφα, ποὺ βρίσκονται στοὺς ἄλλους ὑποφακέλους ἢ σὲ ξεχωριστοὺς φακέλους.

2. Τὴ διπλωματικὴ σταδιοδρομίᾳ τοῦ Εὐγεν. Εὐγενειάδη μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν παρακολουθήσῃ στὶς ἐπετηρίδες τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Ὁ Εὐγενειάδης, ποὺ ἀναφέρεται ὡς διδάκτωρ τῆς Νομικῆς, εἰσῆλθε στὴν ὑπηρεσίᾳ τὸ Νοέμβριον τοῦ 1880 μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ Ὑποπροξένου. Ἀπεχώρησε ἀπὸ αὐτὴν τὸ ἐνωρίτερον στὰ 1915 μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ πληρεξουσίου ὑπουργοῦ. Κατὰ τὸ μακρὸ αὐτὸ διάστημα ἀπολύθηκε δυὸ φορές (1882-85 καὶ 1886-90). Ἀρχισε τὴ σταδιοδρομίᾳ του στὴ Ρουμανία (Σουλινᾶς) καὶ κατόπιν ὑπηρέτησε διαδοχικὰ σὲ διάφορα μέρη τῆς Αἰγύπτου, στὴν Ἀλβανία (Κορυτσά), στὴν Τραπεζοῦντα, στὴ Ρόδο, στὴν Κωνσταντινούπολι. Στὴ Θεσσαλονικὴ τοποθετήθηκεν ὡς Γενικός Πρόξενος στὶς 23 Μαρτίου τοῦ 1899, παρέμεινε δὲ σ' αὐτὴν ὡς τὸ Μάιο τοῦ 1904, ὅταν τὸν διαδέχτηκε ὁ Λάμπρος Κορομηλάς. Κατόπιν ὑπηρέτησε στὴ Σμύρνη μέχρι καὶ τοῦ 1908 καὶ ἀπὸ τὸ 1909 μέχρι καὶ τοῦ 1914 στὴν Κετίγνη τοῦ Μαυροβουνίου ὡς Γενικός Πρόξενος, συνάμα δὲ καὶ Διπλωματικὸς πρᾶκτωρ, δηλ. ἀντιπρόσωπος, τῆς Ἑλλάδος. Γιὰ τὴν δρᾶσι καὶ τὴν ἀπόδοσί του θὰ μοῦ δοθῇ ἡ εὐκαιρία νὰ μιλήσω, ὅπου πρέπει. Βλ. στὴν ἐπετηρίδα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1915 τὶς σσ. 139 - 140. Ἐπετηρίδες τῶν ἐτῶν 1916 καὶ 1917 δὲν ἔχουν ἐκδοθῇ, προφανῶς ἐξ αἰτίας τῆς τότε πολιτικῆς καταστάσεως. Στὴν Ἐπετηρίδα τοῦ 1918 δὲν ἀναφέρεται πιά ὁ Εὐγενειάδης.

3. Ὅλες οἱ ἡμερομηνίαι τῶν ἐγγράφων ἀκολουθοῦν τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο.

του γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης¹ ἀναφέρει βέβαια, ὅτι ἀντίγραφο τοῦ ἀρχείου τοῦ Προξενείου, ἐπομένως καὶ τῶν ἐκθέσεων κλπ. τοῦ Εὐγενειάδη, ὑπάρχει στὴ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἰδρύματος. Ἀπ' ὅ,τι ὁμως γνωρίζω, ἂν ἐξαιρέσωμε τὴν εἰκόνα τῆς νοοτροπίας καὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ Εὐγενειάδη, ποὺ μᾶς δίνει στὴν παραπάνω ἐργασία του ὁ συγγραφεὺς τῆς, στηριζόμενος στὰ προξενικὰ ἐγγραφα, ἐκμετάλλευσί τους πᾶνω σὲ θέμα συγκεκριμένο δὲν ἔχει γίνει, τουλάχιστον ἕως τώρα. Γιὰ νὰ περιοριστῶ ἐξ ἄλλου στὰ σημαντικώτερα ἔργα Ἑλλήνων καὶ ἐνὸς ξένου, τὰ σχετικὰ μὲ τὸ Μακεδονικὸ ζήτημα, ὁ Γνάσιος Μακεδνός (=Στέφανος Νικ. Δραγούνης) στὴν ἐργασία του «Μακεδονικὴ Κρίσις», ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ 1903 ὡς τὸ 1907 τμηματικὰ σὲ ἑξὶ τεύχη, δὲν ἀναφέρεται σὲ ἐγγραφα τοῦ ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Βασίλ. Κολοκοτρώνη στὸ γνωστὸ ἔργο του γιὰ τὴ Μακεδονία². Ἀντίθετα καὶ οἱ δύο, ἰδίως ὁ δεύτερος, ἔχουν λάβει ὑπ' ὄψιν τους καὶ παραπέμπουν συχνὰ σ' αὐτὲς τὶς βίβλους τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, καθὼς τὴν «*Livre jaune français*» (*Affaires de Macédoine*), τὴν Ἀγγλικὴ «*Blue Book*» (*Turkey*) καὶ τὴν Ἰταλικὴ «*Libro verde*» (*Macedonia*). Ὁ Βλάχος³ πάλι καὶ ὁ Dakin⁴, ποὺ ἐρεῦνησαν τὸ ἀρχεῖο τοῦτο, δὲν μνημονεύουν καθόλου τὸν Εὐγενειάδη. Ὁ πρῶτος κατὰ τὴν ἐρευνά του εἶχε δεῖ τὴν ἑκτενὴ καὶ βασικὴν ἐκθεσὶ τοῦ Εὐγενειάδη γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ Ἀπριλίου καὶ σ' αὐτὴν στηριζόμενος τὰ παρουσιάζει περιληπτικώτατα, μέσα σὲ πέντε μονάχα γραμμές⁵, ἐνῶ ὁ δεύτερος δείχνει ὅτι δὲν ἐχρησιμοποίησε τῆς ἐκθέσεις του. Τὸ ἴδιο συμβαίνει, ὅσο μπορῶ νὰ ξέρω, μὲ τὶς σχετικὲς ἐργασίες καὶ ἄλλων⁶.

II. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 1903

Ἡ Ἑλλὰς τῶν ἀρχῶν τοῦ 1903 εἶναι ἓνα ἡττημένο, πάμπτωχο καὶ ἀδύναμο «Κράτος», ποὺ μαστίζεται ἀπὸ τὴν μικροπολιτικὴ, μὲ λίγες φωτει-

1. Τὸ Ἑλληνικὸν Γενικὸν Προξενεῖον Θεσσαλονίκης (1903-1908). Ἐκδοσι I.M.X.A., ἀριθ. 42, Θεσσαλονίκη 1961.

2. Βλ. V. Colocotronis, *La Macédoine et l'Hellénisme*, Paris 1919.

3. Βλ. Νικολ. Βλάχου, *Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος*, ἐν Ἀθήναις 1935.

4. Βλ. Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*. Ἐκδοσις I.M.X.A., ἀριθ. 89, Θεσσαλονίκη 1966.

5. Ἐ.ἀ., σ. 262, ὑποσ. 2.

6. Μὲ συντομία παρουσιάζει τὰ γεγονότα καὶ ἡ Μελομένη Αὐγερινὸς στὸ βιβλίον τῆς «Μακεδονικὰ Ἀπομνημονεύματα», ἐν Ἀθήναις 1914, σ. 32-39. Λογοτεχνικὰ τὰ ἐκμεταλλεύτηκε καὶ παρουσίασε ὁ Γιώργος Δέλιος στὸ ἐμπνευ-

νές εξαιρέσεις μέσα σ' αὐτὸν τὸν κανόνα, καὶ ἔχει εξασφαλίσει ἐξ αἰτίας ὄλων αὐτῶν τὴν ἀνυποληψία τῆς Εὐρώπης. Δικαιολογημένα γράφτηκε γιὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴ τῆς παρακμῆς ὅτι «παρουσιάζει ἐρημίαν πολιτικῆς ἡθικῆς»¹. Κυβερνᾶται γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ ἀπὸ τὸν Θεόδ. Δηλιγιάννη, τὸ κόμμα τοῦ ὁποίου εἶχε κερδίσει τὶς ἐκλογές τῆς 17ης Νοεμβρίου 1902. Ἡ κυβέρνησις τοῦ παρέμεινε στὴν ἐξουσία μέχρι τῶν μέσων Ἰουνίου τοῦ ἄλλου χρόνου. Τὴν διαδέχτηκε ἡ ὀλιγοήμερη Κυβέρνησις τοῦ Γεωργ. Θεοτόκη μετ' Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν τὸν ἴδιο τὸν πρόεδρό της καὶ τούτη, ἀπὸ τὰ τέλη Ἰουνίου ὡς τὶς ἀρχές Δεκεμβρίου τοῦ 1903, ἡ Κυβέρνησις τοῦ Δημ. Ράλλη μετ' Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν τὸν Πρωθυπουργό.

Ὅπως βλέπομε, ἄλλο κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦταν ἡ πολιτικὴ ἀστάθεια, ποὺ πολλὰς φορὲς τὴν προκαλοῦσαν οἱ ἐκβιαστικὲς ἐνέργειες τῶν βουλευτῶν, μετ' ἀποτέλεσμα τὴν οὐσιαστικὴ ἀκυβερνησία τοῦ τόπου. Κράτος ὅμως χωρὶς πολιτικὴ σταθερότητα, χωρὶς αἴσθημα εὐθύνῃς τῶν δημοσίων ἀνδρῶν του, χωρὶς εὐνομία καὶ ἰσχυρὲς ἐνοπλεις δυνάμεις δὲν μπορεῖ νὰ ἀσκήσῃ ἐθνικὴ πολιτικὴ, ὅπως ἦταν τότε ἀπόλυτα ἀναγκαῖο, μετὰ τὴ δημιουργία ἀπὸ μέρους τῆς Βουλγαρίας τοῦ «Μακεδονικοῦ Ζητήματος», ποὺ ἀρχίζει εὐθὺς ὕστερ' ἀπὸ τὸ σχίσμα² μετ' ὁν ἄγωνα τῶν Βουλγάρων στὸν ἐκκλησιαστικὸ καὶ τὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα καὶ παίρνει νέα μορφή, ἐνόπλιον ἀγῶνος πλέον, μετὰ τὸ 1897.

Στὴ δημιουργία λοιπὸν τοῦ ζητήματος αὐτοῦ δὲν εἶχε συντελέσει λίγο καὶ ἡ ἑλληνικὴ κακοδαιμονία. Τὸ 1897 ἔρριχνε στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνος μας

σμένο ἀπὸ τὸν Μακεδονικὸ Ἀγῶνα πρόσφατο μυθιστόρημά του «Δοκιμασία» (βλ. τὸ κεφ. 1). Ἐκδοσι τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Λογοτεχνικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 3, Θεσσαλονίκη 1969.

1. Βλ. Γ. Ἀσπρέα, Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος (ἐκδόσεις «Χρήσιμα Βιβλία»), τόμος Β', σ. 33.

2. Ἀπὸ τὸ 1870 φαινότανε καθαρά, ποιὰν ἐξέλιξι θὰ ἐπαιρναν τὰ πράγματα στὴ Μακεδονία, ὅπου οἱ Βούλγαροι εἶχαν πιά ἀρχίσει τὴ δρᾶσι τους. Εἶναι, σχετικὰ, πολλὴ χαρακτηριστικοὶ οἱ στίχοι, ποὺ ἔγραψε λίγο ἀργότερα, στίς 30 Ἰανουαρίου τοῦ 1874, ἡ Ἀρσινόη Παπαδοπούλου στὰ «σαράντα» τοῦ πατέρα της Γρηγορ. Παπαδοπούλου, ἐπιφανοῦς λογίου καὶ πατριώτη, ποὺ πρωτοστάτησε στὴν ἰδρυσι τοῦ «Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» καὶ στάθηκε Γενικὸς Γραμματεὺς του μέχρι τοῦ θανάτου του (1869-73), ἀγωνιστοῦ γιὰ τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μακεδονία, ὅπου καὶ πέθανε, κυριολεκτικὰ, «ἐν διατεταγμένῃ ὑπηρεσίᾳ». (Βλ. γι' αὐτὸν τὴ μελέτη τοῦ Διοῦσ. Στεφάνου στὸ «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» τοῦ 1910, σ. 283-297). Ἀπὸ τὸ ποίημά της, ποὺ τιτλοφορεῖται «ἀστειρευτὸ δάκρυ» (ἐ.ἀ., σ. 298-299), ἀντιγράφω τοὺς στίχους αὐτοὺς:

«Ἐχθροὶ μας εἶναι οἱ Βούλγαροι, ἐπίβουλοι, κρυμμένοι,
σὰν ὄρνεα νυκτερινὰ αἶμα νὰ πιοῦν ποθοῦν.

Στὴ χώρα τὴν Ἑλληνικὴν, τὴν πλέον δοξασμένην,
τὰ γαμψὰ τὰ νύχια τῶν νὰ μῆξουν προσπαθοῦν».

τῇ βαρεῖα σκιά του πάνω στὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, καί, μὲ ἐπέκτασι, σὲ ὅλο τὸν Ἑλληνισμό, χωρὶς ὅμως νὰ φαίνεται — καὶ τοῦτο ἦταν τὸ χειρότερο — πὼς εἶχε σταθῇ γιὰ τοὺς Ἑλλήνες καὶ δίδαγμα ὠφέλιμο, ὥστε νὰ τοὺς κάνῃ νὰ συνέλθουν.

Κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 1903 διαχειριστὴς τῶν Ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς Κυβερνήσεως Δηλιγιάννη ἦταν ὁ βουλευτὴς Ἀθηνῶν Ἀλέξ. Σκουζές, γόνος τῆς γνωστῆς Ἀθηναϊκῆς οἰκογενείας, ὁ συνηθισμένος Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν τῶν Δηλιγιαννικῶν Κυβερνήσεων¹.

Πρὸς αὐτὸν ἀπευθύνονται τὰ ἐγγραφα τοῦ Εὐγενειάδη, ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν, καθὼς καὶ τῶν λοιπῶν διπλωματικῶν. Ἀπὸ αὐτοὺς πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ἄλλος ἓνας, ἐπειδὴ κατεῖχε μιὰ πολὺ νευραλγικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη θέσι. Πρόκειται γιὰ τὸν Πρόξενο τῆς Ἑλλάδος στὸ Μοναστήρι Κιουζὲ Πεζᾶ². Γιατὶ τὸ Μοναστήρι τότε εἶχε ἐξαιρετικὴ σημασία καὶ γιὰ τὶς τρεῖς ἀντίπαλές ἐθνότητες· τοὺς Τούρκους ποὺ τὸ χρησιμοποιοῦσαν ὡς σπουδαῖο στρατιωτικὸ τοὺς κέντρο, τοὺς Βουλγάρους ποὺ ἀγωνίζονταν νὰ ἐπικρατήσουν μέσα στὴν πόλι καὶ τὴν περιοχὴ τῆς καὶ τοὺς Ἑλλήνες ποὺ ὑπερεῖχαν, χάρι στοὺς Βλάχους μὲ τὸ τόσον ἀκμαῖο ἑλληνικὸ φρόνημα. Γι' αὐτοὺς τοὺς τελευταίους ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Μεγ. Βρεταννίας στὴ Θεσσαλονίκη Sir Alfred Biliotti³ ἐδήλωνε ἀπερίφραστα, πὼς «εἶναι καὶ αὐ-

1. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἀπὸ τὶς 24 Νοεμβρίου 1902 ἕως τὶς 14 Ἰουνίου 1903. Καὶ ἦταν ἡ δευτέρα φορά, ποὺ γινότανε Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν. Γιὰ πρώτη φορά ἔγινε κατὰ τὴν τραγικὴ διετία τῆς 31ης Μαΐου 1895 μέχρι τῆς 18ης Ἀπριλίου 1897. Γιὰ τὶς ὑπόλοιπες βλ. «Πίνακα Χρονολογικὸν τῶν διατελεσάντων Ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου μέχρι σήμερον» στὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1918, σ. 135 κ.ε.

2. Ὁ Κιουζὲς Πεζᾶς εἰσῆλθε στὴ διπλωματικὴ Ὑπηρεσία τὸν Ἰούνιο τοῦ 1886. Στὸ Μοναστήρι ὑπηρετήσεν ὡς Πρόξενος ἀπὸ τὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ 1900 ἕως τὰ τέλη Ἰουνίου τοῦ 1903, ποὺ μετατέθηκε στὴ Ρόδο. Βλ. τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1911, σ. 125.

3. Ὁ Alfred Biliotti ἦταν λεβαντίνος καὶ γεννήθηκε τὸ 1832 στὴ Ρόδο. Τὸ 1849 εἰσῆλθε στὴν Προξενικὴ Ὑπηρεσία τῆς Μεγ. Βρεταννίας καὶ τοποθετήθηκε στὴ Μάκρη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀργότερα μετατέθηκε στὴν πατρίδα του, ὅπου παρέμεινε ἐπὶ δεκαετηρίδες ὡς Ὑποπρόξενος, ἐνῶ συγχρόνως καταγινότανε μὲ τὴν ἀρχαιολογία. Αὐτὸς ἀπεκάλυψε μὲ τὶς ἀνασκαφές του στὴ Ρόδο τὴν ἀρχαία Κάμειρο, ἔκανε δὲ ἀνασκαφές καὶ στὴν Ἀλικαρνασσό. Ὡς Ὑποπρόξενος ὑπηρετήσε καὶ στὴν Τραπεζοῦνα. Τὸ 1885 τοποθετήθηκε Πρόξενος στὰ Χανιά, ὅπου παρέμεινε πολλὰ χρόνια. Κατὰ τὴν Κρητικὴ ἐπανάστασι τοῦ 1896-97 ἡ στάσι του ὑπῆρξεν ἐχθρική γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Κρήτης. Τὸ 1899 τοποθετήθηκε Γενικὸς Πρόξενος στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου παρέμεινε μέχρι καὶ τοῦ 1903, διεδραμάτισε δὲ ρόλο σπουδαιότατο καὶ ἔδειξε ἀμεροληψία. Τὸν ἴδιο χρόνον ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία καὶ ἔζησε ὡς τὸ 1915, ποὺ πέθανε, στὴ Ρόδο. Τὴν ἐντυπωσιακὴ δραστηριότητα, ποὺ ἀνέπτυξε ὁ Biliotti στὴ Μακεδονία, παρουσιάζουν οἱ Ἀγγλικὲς βίβλοι. Ὁ Γνάσιος Μακεδνὸς ἔγραψε τὰ ἀκόλουθα γιὰ τὸν Biliotti. «Ὁξυδερκέστατος καὶ ἱκανώ-

τοὶ Ἕλληνες μέχρι φανατισμοῦ καὶ δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῇ περὶ αὐτῶν ὅτι εἶναι Ἑλληνικώτεροι καὶ αὐτῶν τῶν γνησίων Ἑλλήνων»¹.

Τὴν κατάστασι, ποῦ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἑλλάδα, ἦταν φυσικὸ νὰ τὴν ἐκμεταλλευθοῦν τὰ δυὸ βουλγαρικὰ κομιτάτα, ἡ Ἑσωτερικὴ καὶ ἡ Ἐξωτερικὴ ἐπαναστατικὴ ὀργάνωσι, ἀναπτύσσοντας στὸ ἔπακρο τὴ δρᾶσι τους στὴ Μακεδονία, ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς ὁποίας ζοῦσε, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴν ἔκφρασι τοῦ Ἰωνος Δραγούμη, τὴν περίοδο τῶν μαρτύρων. Τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος ἐξεδήλωνε γι' αὐτὸν περιωρισμένο καὶ χλιαρὸ ἐνδιαφέρον, δίνοντάς του μὲ τοὺς διπλωματικούς του ἀντιπροσώπους, ποῦ ἔπαιρναν τέτοιες ἐντολές², συμβουλές γιὰ ὑπομονὴ καὶ ἐγκατέρησι. Εἶναι γε-

τατος, οὗτινος τὰ ἔγγραφα ἀποτελοῦσι καὶ λόγῳ τῆς ἄλλης αὐτῶν ἀξίας, ἀλλ' ἰδίᾳ λόγῳ ἀκριβείας ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων, λόγῳ φιλαληθείας καὶ λόγῳ γενικωτέρας πολιτικῆς εὐθυκρισίας τὸ κάλλιστον κόσμημα τῶν περὶ τῶν Μακεδονικῶν πραγμάτων ἐκδοθεισῶν Ἀγγλικῶν βιβλίων». «Μακεδονικὴ Κρίσις», Στ', σ. 27-28.

1. Βλ. στὴν ἐφημερίδα «Ἐμπρὸς» τῆς 27ης Φεβρουαρίου 1903, σ. 2-3, συνέντευξι τοῦ πρὸς τὸν ἀνταποκριτὴ τῆς Δημ. Φιλίππιδι. Δὲν εἶναι διαφοροτικὴ καὶ ἡ σλαβικὴ ἄποψι γιὰ τοὺς Βλάχους. Ἐτσι σὲ πρόσφατῃ ἐργασία γράφονται γι' αὐτοὺς τὰ ἀκόλουθα. «Ἀπαξ καὶ ἐξελληνίζοντο οὗτοι, καθίσταντο ἀσυνήθως δραστήριοι κήρυκες τοῦ Πανελληνισμοῦ καὶ πείσμονες ἀγωνισταὶ τῶν μεγαλοελληνικῶν σχεδίων τοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, τὸ ὅποιον ἴστατο ὀπισθεν τούτων. Εἰς τὸ Μοναστήριον, πλὴν ἀσμάντων ἐξαίρεσεων, οἱ Βλάχοι εἴτε εἶχον ἐξελληνισθῇ εἴτε ἦσαν προσανατολισμένοι πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἰδέαν». Βλ. Desa Miljosa, Ταξικὴ διάρθρωσις τῆς Μακεδονικῆς κοινωνίας κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ 19' αἰῶνος. Στὸ περιοδικὸ τοῦ Βελιγραδίου «Jugoslovenski Istorijski Časopis». τεύχη 1-2, 1966. Δημοσιεύτηκε σὲ μετάφρασι ἀπὸ τὰ σερβικὰ στὸ 23ο τεῦχος τοῦ «Δελτίου Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας» τοῦ Ι.Μ.Χ.Α. Θεσσαλονίκη, Αὐγούστου 1969, σ. 43.

2. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1903, πάνω στὸ ἀποκορύφωμα τῆς Βουλγαρικῆς δράσεως, τὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο Μοναστηρίου ὑπέβαλε στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τηλεγραφικῶς αἴτησι, μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσε «τὴν ἡθικὴν καὶ ὕλικήν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως ὑπὲρ τοῦ συστηθέντος αὐτόθι ὑπὸ προκρίτων ὁμογενῶν μυστικοῦ ἀμυντικοῦ κομιτάτου». Καὶ ὁ Σκουζὲς στὴν ἀπάντησί του (ἀριθ. 516/7-3-1903) ὑπενηθυμίζει σ' αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ στὰ Προξενεῖα Θεσσαλονίκης καὶ Σερρών, τὸ ἐξ αἰτίας τῆς σκιάς τοῦ 1897 γεμᾶτο δισταγμοῦς καὶ φόβους παλαιότερο ἔγγραφο τοῦ Ὑπουργείου (ἀριθ. 3040/14 Δεκεμβρίου 1901), ποῦ ἐτόνιζε τὰ ἀκόλουθα: «Χωρὶς τὸ παρᾶπαν νὰ ἐπιζητῶμεν τὴν ἐπὶ τῇ βάσει ἐγγχειρημάτων τοῦ παρελθόντος, ἀτίνα ὀλεθριωτάτας εἶχον διὰ τὰς τύχας τοῦ ἔθνους συνεπείας, ὁργάνωσιν ἐνεργειῶν ἀποδοκιμαζομένων ὑπὸ τῆς κοινῆς συνευδήσεως, πρέπει ἡρέμα καὶ μετὰ τῆς εἰς τὴν σπουδαιότητα τοῦ ζητήματος ὀφειλομένης προσοχῆς ν' ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ μέσα ἐκεῖνα τῆς ἐνεργείας, τὰ ὅποια ἄνευ ζημίας τῶν ἡμετέρων συμφερόντων καὶ δι' ἃν ὄχι ὑπερβάσεως τῶν ὁρίων τῆς νομίμου ἀμύνης θέλουσι συμβάλει εἰς τὴν ἐπαναφορὰν τῆς τάξεως ἐν Μακεδονίᾳ... Ὅταν ἡ πολιτεία, εἴτε ἐξ ἀδυναμίας εἴτε ἐξ ὑπολογισμοῦ, φρωᾶται ἀνίσχυρος νὰ προστατεύσῃ τοὺς ἀδικημένους, βεβαίως εἰς τούτους ἐπιβάλλεται ἡ νόμιμος ἀμυνα. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ γίνηται μετὰ πολλῆς προσοχῆς, ἵνα μὴ ἡ ἀμυνα προσλάβῃ χαρακτῆρα ἀντεκδικήσεων κατ' ἀτόμων μὴ ἀδικησάντων, ἀλλὰ τοῦτο ἐχόντων τὸ κοινὸν μετὰ ἀδικούντων, ὅτι συμμερίζονται τὰς ἰδέας των». Κατόπιν

γονός ὅτι τὸ Ἑλληνικὸ κράτος εὐθὺς μετὰ τὸ 1897, διακατεχόμενο ἀπὸ ἐντονῆ φοβία, ἀπέκρουε... ἐπίμονα τὸν ἐνοπλο ἀγῶνα ὡς μέσον ἀντιμετωπίσεως τοῦ κινδύνου. Ἔτσι ἀναφέρεται πῶς, ὅταν τὸ 1898 παρουσιασθήκανε στὸ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης Ἑλληνορθόδοξοι Μακεδόνες καὶ ἐξήτησαν νὰ τοὺς ἐπιτραπῇ ἡ δυναμικὴ ἀντιμετώπισι τῶν πρώτων σωμάτων τῶν Κομιτατζήδων, «Τὸ Προξενεῖον ἀπέκρουσε τὴν ἰδέαν ταύτην, λέγον ὅτι δὲν ἔπρεπε ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ μιμηθῇ τοιαύτας ἐνεργείας»!¹ Καὶ εἶχε τέτοια ἐντολὴ τὸ Προξενεῖο, γιὰ τὴν τέτοια ἦταν τότε ἡ ψυχολογία καὶ νοοτροπία τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ποὺ πλήρωνε τίς συνέπειες τῆς καταθλιπτικῆς ἥττας τοῦ στᾶ 1897.

Εἶναι καυστική, ὅχι ὁμως καὶ ἄδικη, ἀφοῦ ἐκφράζει τὴν πραγματικότητα, ἡ γνώμη τοῦ Biliotti γιὰ τὴν στάσι τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπέναντι στὸ πρόβλημα τῆς Μακεδονίας. «Ἐν τῇ ἐργασίᾳ οἱ Βούλγαροι σᾶς ὑπερτεροῦν καὶ διὰ τοῦτο μόνον αὐτοὶ φέρονται σήμερον ὑπάρχοντες ἐν Μακεδονίᾳ. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ οἱ Ἕλληνες ὑπελείφθησαν. Δὲν παρηκολούθησαν τοὺς Βουλγάρους. Ἐγὼ τοιῦλάχιστον οὐδεμίαν Ἑλληνικὴν ἐνέργειαν βλέπω ἐν Μακεδονίᾳ ἀνταποκρινομένην πρὸς τὴν περίστασιν... Σήμερον μόνον οἱ Βούλγαροι ἀκούονται ἐν Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ Ἕλληνες, μὴ ἐργαζόμενοι, θεωροῦνται ὡς μὴ ὑπάρχοντες...»². Πραγματικά, ὁ μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς εἶχε, σχεδόν, ἀφεθῇ στὴν τύχη του. Καὶ ὁμως ἡ ποιοτικὴ του ὑπεροχὴ γενικά, ἰδιαίτερα δὲ ἡ πνευματικὴ του δύναμι, πάλι κατὰ τὴν γνώμη τοῦ Biliotti, δὲν ἐπιδεχότανε ἀντιρρήσεις. «Ὑπὸ ἔποψιν ποιότητος, ἔλεγεν ὁ Βρεταννὸς διπλωμάτης, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μακεδο-

ὁ Σκουζὲς δὲ ἠέλωνε ὅτι συμμερίζεται τίς παραπάνω σκέψεις, ὅτι οἱ ὁμογενεῖς μας στὴ Μακεδονία θὰ βρίσκουν τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι πρόθυμη σὲ χρηματικὰς θυσίας «ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ ἐφικτοῦ» καὶ κατέληγε· «ἐννοεῖται, ὅτι ἀπαιτεῖται πολλὴ περίσκεψις καὶ προσοχὴ εἰς τὰς πρὸς τὸν ὡς εἰρηται σκοπὸν ἐνδεικνυομένης ἐνεργείας, διὰ τὰ μὴ φαίνεται ἡ Προξενικὴ ἀρχὴ ὀργανοῦσα ἢ ἐνισχύουσα αὐτάς...».

Τὸ ἀμυντικὸ κομιτᾶτο, γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος παραπάνω, ἦταν ἡ «Ἀμυνα», ποὺ μόλις εἶχεν ἰδρυθῇ στὸ Μοναστήρι μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἰωάνου Δραγοῦμη, ὁ ὁποῖος, ἀφύοντας τὴν κεντρικὴ ὑπηρεσία, ζήτησε καὶ τοποθετήθηκε στὸ ἐκεῖ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο ὡς Γραμματεὺς τοῦ στίς 14 Νοεμβρίου τοῦ 1902.

Γιὰ τὴν ἰδρυσι τῆς «Ἀμύνης» στὸ Μοναστήρι ἀπὸ τὸν Ἰωάνου Δραγοῦμη βλ. α) τὸν Β λ ὶ χ ο, ἐ.ἀ., σ. 235. β) Ν α τ α λ ῖ α ς Π. Μ ε λ ᾶ, Παῦλος Μελάς, Β' ἐκδοσις, Ἀθήνα 1964, σ. 187. γ) Φ ἰ λ ῖ π. Σ τ ε φ. Δ ρ α γ ο ῦ μ η, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγῶνας (ἀνέκδοτα κρυπτογραφικὰ κείμενα), «Νέα Ἑστία», τόμος 72ος, τεῦχος 850, σ. 1876 κ.έ., ὅπου καὶ δημοσιεύεται ὁ κανονισμὸς τῆς «Ἀμύνης» ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἀργυρίου Ἀθαν. Ζάχου, τὸ κυριωτέρου ἀπὸ τὰ ἰδρυτικὰ της μέλη. Τὸ πρωτότυπο εἶναι γραμμένον μὲ τὸ χέρι τοῦ Ἰωάνου.

1. Βλ. τὴν Α ὕ γ ε ρ ι ν ο ῦ, ἐ.ἀ., σ. 10.

2. Βλ. τὸ «Ἐμπρὸς» τῆς 27ης Φεβρουαρίου τοῦ 1903.

νίας εἶναι ὑπέροχος καὶ θεωρεῖται στοιχεῖον ἐκπολιτιστικόν. Τὸ ἠθικόν τοῦτο πλεονέκτημα τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου παραδέχονται καὶ αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι, οἱ ὅποιοι, κατερχόμενοι εἰς τὰς πόλεις, ἵνα ἐπικοινωνήσωσι μετὰ τοῦ ἀνεπτυγμένου κόσμου, ὀφείλουσι νὰ ὁμιλῶσι τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ τὴν ἐκμανθάνωσι, πεποιθότες ὅτι αὕτη εἶναι δι' αὐτοὺς λίαν πολῦτιμον ἐφόδιον»¹.

Ὡστε τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος τοῦ 1903 δὲν μπορούσε νὰ βοηθήσῃ τοὺς Μακεδόνες. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὰ ὅσα τὴν 1η Αὐγούστου τῆς ἰδίας χρονιᾶς ἐδήλωνε ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Αὐστρίας στὴ Βουλγαρικὴ Ἑγεμονία στὸν ἐκεῖ διπλωματικὸ μας ἀντιπρόσωπο. «*Εἶναι λυπηρόν, ὅτι ἐπῆλθε τὸ 1897, διὰ νὰ καταδείξῃ ὅτι δὲν ἀποτελεῖτε στρατιωτικὴν δύναμιν. Ἀτυχῶς, δὲν ἐγένετό τι σοβαρὸν ἔκτοτε ὑφ' ὧν, ἂν δὲν ἀπατώμαι, πρὸς βελτίωσιν. Ἡ Ρωμανία ἔχει ἐλάχιστα ἐν Μακεδονίᾳ συμφέροντα. Παρεμβαίνει ὁμως οὐχ ἥττον, διότι εἶναι ἀρτίως παρεσκευασμένη κατὰ τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις τῆς. Ὑμεῖς, οἱ ἀναμφισβήτητα ἔχοντες δίκαια ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐκεῖνῃ, θὰ εἴχατε πολλῶν μείζον κῶρος, ἐὰν παρουσιάζετε μικρὸν ἀξιώμαχον στράτευμα*»².

Ἡ Ἑλληνικὴ ἀνυπαρξία ἀντιδράσεως ἔκανε τοὺς Βουλγάρους ἀδίστακτους καὶ τοὺς ἐπέτρεψε νὰ διατυπώσουν τὸ σύνθημα, ὅτι ὁ θάνατος ἄξιζε σὲ κάθε ἀντίπαλό τους. Νά, πῶς, κατὰ τὸν Νεοκλῆ Καζάζη, συνοψίζανε οἱ βίβλοι τοῦ Foreign Office τὴν κατάστασι, ποὺ εἶχε διαμορφωθῇ στὴ Μακεδονία, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ συνθήματος τούτου· «*Violences exercées contre des personnes innocentes et non armées, actes de brigandage, meurtres, tortures impitoyables infligées à des hommes comme à des femmes, à des prêtres, des médecins, des instituteurs, incendie des églises, usage de la dynamite contre tout ami de l'ordre et de la légalité, extermination de chrétiens orthodoxes et de musulmans, terreur générale, effusion de sang, provocation de massacre*»³.

Ὅλα αὐτὰ γίνονταν σχεδὸν μὲ τὴν εὐλογία τῆς Εὐρώπης, ποὺ πίστευε, πῶς «ἡ Βουλγαρία δὲν ζητοῦσε ἄλλο, παρὰ νὰ ἐλευθερώσῃ τὰ ἀδελφία τῆς ἀπὸ τὸν Τουρκικὸ ζυγόν»⁴. Γι' αὐτὴ τὴν ἀντίληψιν τῶν Εὐρωπαίων εἶναι πολὺ ἐνδιαφέροντα ὅσα ἔγραψε ὁ Περικλ. Ἀργυρόπουλος· «οἱ Φιλελεύθεροι κύκλοι καὶ αἱ Χριστιανικαὶ Ὁργανώσεις, ἰδίως εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἦσαν πεπεισμένοι ὅτι μόνος σκοπὸς τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων ἦτο πράγματι ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν καὶ μουσουλμανι-

1. Ἐ.ἀ.

2. 1008 ἐμπ./Sofia, 2-8-1903, ὑποφάκ. 3.

3. Néoclês Kasasis, *L' Hellénisme et la Macédoine*, Paris 1903, σ. 36.

4. Ἀλεξ. Ζάννα, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν (ἀναμνήσεις). Ἐκδόσις Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1960, σ. 46.

κὴν τυραννίαν καὶ ἡ συγκίνησίς τῶν ἦτο μεγάλη καὶ εἰλικρινής. Πρέπει νὰ καταλάβωμεν ὅτι δι' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, εὐγενεῖς τὴν ψυχὴν, ὁ ἀγὼν τῶν Βουλγάρων δὲν ἦτο μία διαμάχη μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ αὐτῶν, ἀλλὰ ἀγὼν ἐναντίον τοῦ Τούρκου δυνάστου»¹. Ἡ ἀντίληψι ὁμοῦς αὐτὴ καθιστοῦσε ἐξαιρετικὰ δύσκολη τὴν ἑλληνικὴ θέσι.

Πρὸς τὸ τέλος τοῦ 1902 ἡ ἔντασι τῆς δράσεως τῶν κοιμητῆζήδων, τῆς VMRO² ἰδίως, δημιουργοῦσε πιά στὴ Μακεδονία τὴν εἰκόνα ἐξεγέρσεως. Τοῦτο ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἐντεινόμενη ἀνάμειξι τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, εἴτε γιὰ λόγους συμφέροντος εἴτε γιὰ λόγους ἰδεολογικοὺς καὶ ἀνθρωπιστικοὺς, ἀνάγκασε τὴν Τουρκία νὰ πάρῃ ὠρισμένες ἀποφάσεις, ποὺ θὰ συντελοῦσαν, κατὰ τὴ γνώμη τῆς, στὴν ἀντιμετώπισι καὶ συνακόλουθα τὴ βελτίωσι τῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία δὲν ἐπέτρεπε πιά οὔτε ἐπιδείνωσι οὔτε ἀπλὴ παράτασι. Ἀλλωστε δὲν ἔλειπαν καὶ οἱ πιέσεις. Ἐτσι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1902 γιὰ πρώτη φορὰ καὶ γιὰ δευτέρη τὸν Νοέμβριο ἡ Ρωσία καὶ ἡ Αὐστρία, σύμμαχοι τότε, ἐνεργώντας ἀπὸ κοινοῦ, ἔκαναν συστάσεις στὴν Τουρκικὴ Κυβέρνησι γιὰ τὴν ἀνάγκη εἰσαγωγῆς διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων στὶς Εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τῆς ἱκανῶν νὰ συντελέσουν στὴν ἀποκατάστασι τῆς τάξεως καὶ τὴ βελτίωσι τῆς θέσεως τῶν κατοίκων³. Γι' αὐτὸ καὶ ἐκείνη τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1902, γιὰ νὰ προλάβῃ τὴν ἀπροκάλυπτη ἐπέμβασι τῆς Εὐρώπης στὰ ἐσωτερικά της, ἀποφάσισε νὰ ἐνδιαφερθῇ γιὰ τὰ Μακεδονικὰ βιλαέτια της, ζητώντας ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους της, ποὺ ὑπηρετοῦσαν σ' αὐτά, τὴν πιστὴ ἐφαρμογὴ τῶν Νόμων καὶ τὴν καλομεταχείρισι τῶν Χριστιανῶν καὶ τοποθετώντας στὴ Θεσσαλονίκη ὡς Γενικὸ Ἐπιθεωρητὴ τοὺς τὸν Χουσεῖν Χιλμὴ Πασᾶ, «πεπροικισμένον μὲ διάνοιαν εὐκίνητον, ἀκαταπόνητον δραστηριότητα καὶ πλουσίαν πείραν, προτερήματα ἐγγυώμενα ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς θέσεως, διὰ τὴν ὁποίαν εἶχε προορισθῇ»⁴. Ὁ Χιλμὴ, Τούρκος ἀπὸ τὴ Λέσβο καὶ ἑλληνομαθής, ἦταν ἄνθρωπος ἐξυπνος, «μεγάλης ἀξίας καὶ ἐπιτηδειότατος, ποὺ ἤξερε νὰ μεταχειρίζεται τοὺς Εὐρωπαίους»⁵.

Τὰ μέτρα ὁμοῦς αὐτὰ δικαίως θεωρηθῆκανε ἀνεπαρκῆ καὶ γιὰ τοῦτο στὸ τέλος τοῦ 1902 συναντηθῆκανε στὴ Βιέννη οἱ Ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν

1. Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν (ἀπομνημονεύματα), Ἔκδοσις I.M.X.A., ἀριθ. 14, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 3.

2. V(atreschna) M(akedonska) R(evolutionarna) O(rganisatsia). Στὶς κυριώτερες Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας IMRO. Στὴν ἀγγλικὴ π.χ., I(nternal) M(acedonian) R(evolutionary) O(rganisation). Στὴν Ἑλληνικὴ EMEO (= Ἐσωτερικὴ Μακεδονικὴ Ἐπαναστατικὴ Ὀργάνωσι).

3. Βλ. τὸν Β λ ά χ ο , ἑ.ἀ., σ. 240

4. Ἐ.ἀ., σ. 241.

5. Βλ. τὸν Ζ ά ν ν α , ἑ.ἀ., σ. 14.

τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσίας Goluchowski καὶ Lamsdorf κι ἀποφάσισαν νὰ ἐξαναγκάσουν τὴν Τουρκία νὰ δεχτῇ τὴν εἰσᾶγωγὴ συγκεκριμένων μεταρρυθμίσεων στὴ Μακεδονία, ὥστε νὰ δημιουργηθῇ σ' αὐτὴν καλύτερη κατάστασι. Τὰ μέτρα αὐτά, τὸ «Βιενναῖον πρόγραμμα», ποὺ ὑποβλήθηκαν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1903, ἀποβλέπανε στὴν ἀποκέντρωσι τῶν τριῶν Μακεδονικῶν Βιλαετιῶν, Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου καὶ Σκοπίων, καὶ ἦταν τὰ ἀκόλουθα· ἰδιαίτερος προϋπολογισμὸς γιὰ κάθε βιλαέτι, διαφορετικὴ εἰσπραξι τῶν φόρων, ἀνεξάρτητη διοίκησι τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῆς Ἀστυνομίας ἀπὸ Εὐρωπαίους ἀξιωματικοὺς, αὐξημένα δικαιώματα στὸν Γενικὸ Ἐπιθεωρητῇ, ἰδιαίτερα δὲ τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιῇ τὴ στρατιωτικὴ δύναμι, χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκασμένος νὰ παίρνη προηγούμενως τὴν ἀδεια ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ χορήγησι γενικῆς ἀμνηστίας¹. Ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησι ἀναγκάστηκε νὰ ἐνδώσῃ, ἀλλὰ ἄρχισε τίς γνωστὲς παρελκύσεις, ὥστε, ὅταν τὸ 1903 ξέσπασαν τὰ γεγονότα, τὰ παραπάνω μέτρα δὲν εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐφαρμόζωνται, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τελευταῖον ποὺ ὠφέλησεν πάρα πολὺ τοὺς Βουλγάρους, γιατί, ὅπως ἔγραψεν εὐστοχα ὁ Biliotti, ἐκδηλώνοντας τὴν ἀντίθεσί του πρὸς τὸ μέτρο τοῦτο, «οἱ ἐν ταῖς φυλακαῖς θέλουσιν ἐκλάβει τὴν ἀπόλυσιν αὐτῶν ὡς ἐνίσχυσιν, ὅπως ἐπαναλάβωσιν ὁμοίας πράξεις»², πρᾶγμα ποὺ ἐγινε.

Γιὰ τίς μεταρρυθμίσεις αὐτὲς ὁ Εὐγενειάδης ἔγραφε πρὸς τὸν Σκουζέ. «...Ὁ ἐνταῦθα Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας ἦτο ὁ μελετήσας ἐνδύτερον τὸ ζήτημα τῶν διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων καὶ πρῶτος ὑποβάλων τὸ περὶ αὐτῶν σχέδιόν του πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγγλικὴν Πρεσβείαν, παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀγγλοῦ πρεσβευτοῦ³, ὅστις, φρονῶν ὅτι ἔδει ν' ἀνακηρυχθῇ ἡ Μακεδονία αὐτόνομος, εἶχεν ἀπαγορεύσει τῷ κ. Γεν. Προξένῳ νὰ ὑποβάλῃ σχέδιον περὶ διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων, ὡς οὗτος ἐπὶ ἄκραν ἐμπιστοσύνην μοὶ εἶχε γνωρίσει. Τὸ σχέδιον τοῦ κ. Βιλιώττη, οὗτινος ἐγκαίρως εἶχον λάβει γνώσιν, ἐχορησίμωσεν ὡς βάσις τῆς ἐκθέσεως τοῦ Γάλλου Προξένου κ. Steeg⁴, ἥτις ἐλήφθη ὑπ' ὄψει κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ αὐστρορωσικοῦ σχεδίου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος ἀπέδωκε τὴν ἐκρυσθμον ἐν Μακεδονίᾳ κατάστασιν εἰς τὴν Ὁθωμανικὴν κακοδιοίκησιν ἀποκλειστικῶς, χωρὶς νὰ ποιήσῃται, ὡς ὁ κ. Βιλιώτης, μνείαν τῶν ὑπὸ τοῦ Κομιτάτου διαπραττομέ-

1. Βλ. τὸν Β λ ἄ χ ο, ἔ.ἀ., σ. 257.

2. Βλ. τὸν Γ ν ἄ σ ι ο Μ α κ ε δ ν ὀ, ἔ.ἀ., Στ', σ. 28.

3. Τοῦ Ο' Connor.

4. Ὁ Ζ ὺ ν ν α ς, ἔ.ἀ., σ. 16 καὶ 45, γράφει γιὰ τὸν Γάλλο πρόξενον Μ. Steeg, πὺς ἦταν πολὺ εὐγενικός καὶ συμπαθητικός, ἀλλὰ γνωστός γιὰ τὸν φιλοβουλγαρισμὸν του. Ὁ Ἀ ρ γ υ ρ ὀ π ο υ λ ο ς, ἔ.ἀ., σ. 13, γράφει γι' αὐτὸν ὅτι ἐπίστευε, πὺς οἱ περισσότεροι Σλαβόφωνοι Πατριαρτικοὶ δὲν εἶχαν σταθερὲς πεποιθήσεις, ὅτι «ἦσαν μᾶλλον Βούλγαροι ἐξελληνισθέντες ἢ Ἕλληνες ἐκβουλγαρισθέντες».

ρων κατὰ τῶν Χριστιανῶν δολοφονιῶν καὶ παντοίων ἄλλων κακοσυρρημάτων, ἅτινα κατέστησαν ἀφόρητον τὴν ὑπαρξιν οὐ μόνον τῶν Χριστιανῶν ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν Μουσουλμάνων...»¹.

Στοὺς Μουσουλμάνους οἱ μεταρρυθμίσεις ἦταν φυσικὸ νὰ μὴ ἀρέσουν, ἀφοῦ ἡ εἰσαγωγή τους ἐσήμαινε ἐξασθένεισι τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας καὶ ἀπαλλοτριώσει τῶν δικαιωμάτων της. Γι' αὐτὸ ἄρχισαν, ὅπως ἀναφέραμε καὶ προηγουμένως, οἱ παρελκύνσεις, ποὺ θὰ προκαλέσουν ὅμως δῆξινσι τῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία καὶ θὰ ὀδηγήσῃ στὰ γνωστὰ γεγονότα. Οὐτε ὅμως καὶ στοὺς Βουλγάρους ἦταν δυνατό νὰ ἀρέσουν, ἀφοῦ δὲν τοὺς συνέφερε ἡ βελτίωσις, ἀλλὰ, ἀντίθετα, ἡ ἐπιδείνωσις τῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία ἐξυπηρετοῦσε τὰ σχέδια καὶ τὸν σκοπὸ τους, ποὺ ἦταν ἡ αὐτονομία τῆς Μακεδονίας. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Εὐγενειάδης ἔγραφε πρὸς τὸν Σκουζέ. «...Τὸ Κομιτάτον οὐ μόνον δὲν ἐννοεῖ νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀποστολῆς νέων ἀνταρτικῶν σωμάτων θέλει προσπαθῇ νὰ ἐπιδεινώσῃ τὴν κατάστασιν, ὅπως καταδειχθῇ ὅτι εἰσὶν ἀνεπαρκῆ τὰ ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων προταθέντα μέτρα πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως. Καὶ δὲν θέλει περιορισθῇ τοῦτο εἰς τὴν ἀποστολὴν ἀνταρτικῶν σωμάτων μόνον, διαμαρτυρόμενον οὕτω κατὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεταρρυθμίσεων, ἀλλὰ θέλει προσπαθῇ νὰ ἐξαναγκάσῃ ἢ καταπίσῃ χωρία τινὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ καθεστώτος, διὰ τοῦτο δὲ αἱ γνωσταὶ ἡδὴ συμμορίαι, αἱ καλλιεργήσασαι ἀπὸ πολλοὺ τὸ ἔδαφος, διακηρύττουν ἀνὰ τὰ χωρία, ὅτι ἐφθασε πλεόν ἡ ὥρα τῆς ἐξεγέρσεως καὶ ὅτι δέον νὰ ὦσιν ἐτοιμα, ὅπως, διδομένον τοῦ συνθήματος, λάβωσι τὰ ὅπλα καὶ δι' ἐπαναστάσεως, πυρπολήσεως χωρίων, σφαγῶν καὶ ταραχῶν καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ Θεσσαλονίκῃ ἐπιτύχωσι τὴν αὐτονομίαν... Οἱ Βούλγαροι διὰ τοῦ κατὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεταρρυθμίσεων ἀγῶνος καταδηλοῦσιν ὅτι ἀντιλαμβάνονται, πόσον ὀλεθρίως θέλει ἐπιδράσει ἐπὶ τῶν συμπερόντων αὐτῶν τὸ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων καθεστὸς, ὅτι δὲ τάξις καὶ ἀσφάλεια ἐν Μακεδονίᾳ καὶ σχετικῇ ἐδημερίᾳ τῶν κατοίκων αὐτῆς θέλει εἶναι δι' αὐτοὺς ἀνεπανόρθωτος ἥττα»².

Οἱ Ἕλληνες πάλι τῆς Μακεδονίας, ἔχοντας σχεδὸν μονάχα τὴ θεωρητικὴ ἐνίσχυσι τοῦ ἀνίσχυρου Ἑλλαδικοῦ κράτους, χωρὶς προστατές καὶ συμπάθειες, ἐξουθενωμένοι ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ τρομοκρατία καὶ παραδομένοι στὴς αὐθαιρέσεις καὶ τὴ ληστρικὴ συμπεριφορὰ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἀλβανῶν δυναστῶν τους, εἶδαν μὲ εὐχαρίστησι τὶς μεταρρυθμίσεις καὶ πίστεψαν, πὼς ἄρχονταν γι' αὐτοὺς καλύτερες μέρες.

«Αἱ μεταρρυθμίσεις, ἔγραφεν ὁ Εὐγενειάδης, παρήγαγον ἐδάρεστον ἐν γένει παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἐντύπωσιν, καθ' ὅσον ἐν τῇ ἀναδιοργανώσει τῆς Χω-

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 67 - ἐμπιστ./17-2-1903.

2. Ἐ.ἁ.

ροφυλακῆς καὶ τῆς Ἀστρονομίας διαβλέπουσι τὴν ἐξόντωνσιν τῶν Βουλγαρικῶν κομιτάτων, ἅτινα κυρίως ἐδημιούργησαν τὴν δυστυχίαν αὐτῶν καὶ κατέστησαν τὴν ἵπαρξίν των ἀφόρητον»¹. Ὁ Εὐγενειάδης ὁμῶς στὴν περίπτωσι αὐτὴ ἐκφράζει ὑπερβολικὴν αἰσιοδοξίαν, ἀφοῦ πιστεύει τόσο στὴν ἀξίαν τοῦ μέτρου τῆς ἀναδιοργανώσεως τῶν σωμάτων ἀσφαλείας καὶ ἔχει τὴ γνώμη, πὼς ἐλεύθερες πιά οἱ Ἀρχεὶς θὰ μπορέσουν νὰ καταδιώξουν μὲ ἐπιτυχίαν καὶ ἐξοντώσουν τοὺς κομιτατζήδες. Τρεῖς μῆνες τοὺς θεωροῦσε ἀρκετοὺς γι' αὐτὴ τὴ δουλειά². Ὅπως ὁμῶς εἶπαμε, οἱ Τούρκοι δὲν βιάζονταν. Ἀντιμετώπισαν ἄλλωστε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν ἀντίδρασι τῶν Μουσουλμάνων Ἀλβανῶν, τῶν γνωστῶν τυράννων τῶν Χριστιανῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ποὺ εἶχαν συνηθίσει νὰ ζοῦν ἀπὸ τὴ διαρπαγὴ. «Ὁ Ἀλβανὸς μουσουλμάνος βέης, εἰθισμένος νὰ θεωρῇ τὸν Χριστιανὸν εἴλωτα καὶ δοῦλον, μετὰ προφανοῦς ἤκουσε δυσαρρεσκείας τὴν ἀπόφασιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ δυσανασχετῶν θὰ δεχθῇ οἰανδήποτε τροποποίησιν, τείνουσαν νὰ ἀποστερήσῃ αὐτὸν τῆς σατραπικῆς ἐπὶ τοῦ Χριστιανοῦ καὶ τῆς γεωργικῆς τάξεως ἐπιρροῆς, ἡ ἐξίσωσίς του δὲ πρὸς τὸν ἐν γένει καὶ πλούτῳ κατώτερόν του ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης καιρίως θὰ πλήξῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἀπολύτου αὐθαιρεσίας γαλουχηθέντος βέη»³. Νά, γιὰ τοὺς Ἀλβανοὺς, παρὰ τίς προσπάθειες τῶν Τούρκων, ξεσηκωθῆκανε τὸν Μάρτιο τοῦ 1903 καὶ προκάλεσαν μεγάλες ταραχὰς στὴν περιοχὴ τοῦ Κοσσόβο τοῦ βιλαετίου τῶν Σκοπιῶν. Περιοριζόμεστε νὰ μνημονεύσωμε τὴν πολιορκίαν ἀπὸ δυὸ χιλιάδες Ἀλβανοὺς τῆς Μητροβίτσας, ὅπου τραυματίστηκε καὶ αὐτὸς ὁ Πρόξενος τῆς Ρωσίας, ἐνῶ κατὰ τίς συγκρούσεις, ποὺ ἐπακολούθησαν, οἱ νεκροὶ ἦταν πολλοί. Ὡστε ἡ Ἀλβανικὴ ἀντίστασι στὶς μεταρρυθμίσεις ἦταν ὁπωσδήποτε ἐμπόδιο στὸν δρόμο πρὸς τὴν ὁμαλότητα. Σχετικὰ μ' αὐτὰ ὁ Εὐγενειάδης ἔγραφε πρὸς τὸν Σκουζέ: «Ὁ Βαλῆς⁴ μοὶ ἀνεκοίνωσε χθές, ὅτι ἔλαβεν ἤδη ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸν κανονισμόν, καθ' ὃν θὰ ἐφαρμοσθῶσιν αἱ μεταρρυθμίσεις, ὅτι δὲ ἤδη προέβη εἰς συνεννοήσεις μετὰ τοῦ Γενικοῦ Ἐπόπτου περὶ τῆς συντάξεως τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ βιλαετίου, ἀλλ' ἀπὸ τῶν συνεννοήσεων μέχρι τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ ἡ ἀπόστασις εἶναι μεγάλη, ἐνῶ ἔξ ἄλλου εἶναι λίαν ἐπείγουσα ἡ ἀνάγκη. Ἀλλ' ὅτι κυρίως ἐπείγει, δὲν εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ προϋπολογισμοῦ, πᾶσα δὲ ἡ προσοχὴ εἶδει νὰ στραφῇ εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῆς

1. Ἐ.ά.

2. Βλ. συνέντευξί του στὸ «Ἐμπρός» τῆς 24ης Φεβρουαρίου 1903, σ. 1.

3. Ἀπὸ ἐκθεσι (438/1-2-1903) τοῦ Ἑλληνος Προξένου Βερατίου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Βλ. τὸν Β λ ά χ ο, ἔ. α., σ. 260.

4. Βαλῆς-Γενικὸς Διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν ὁ Χασάν Φεχμὴ Πασᾶς. Ὁ Ζάννας τὸν χαρακτηρίζει «ἄμορφη φυσιογνωμία, τύπο τοῦ παλιοῦ ἀνατολίτη, μὲ κατασπαραμαλλιά καὶ γένειον», γράφει δὲ καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα γι' αὐτόν. (Ζ ά ν ν α, ἔ. α., σ. 16-17).

Ἀστυνομίας, μόνης δυναμένης νὰ πείσῃ ὅτι ἀληθῶς πρόκειται περὶ ἐφαρμογῆς μεταρρυθμίσεων. Ἡ ἔλευσις μόνη τῶν Εὐρωπαίων ἀξιωματικῶν ἤθελε συντελέσει εἰς τὴν ἀποθάρρυνσιν τῶν ταραχοποιῶν, δυσάρεστον δὲ λίαν εἶναι, διότι ἡ ἐκλογὴ αὐτῶν δὲν ἐπετεύχθη ἔτι. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ὑπαρχόντων ὁργάνων τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῆς Ἀστυνομίας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ ἐνέργεια δραστηριωτέρα πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κινδύνου, ἢν ἐπέσπευδε τὴν εἰς Θεσσαλονικὴν ἔλευσίν του ὁ Γενικὸς Ἐπόπτης Χιλμὴ πασᾶς, μετέβαινε δὲ ταχέως εἰς Μοναστήριον. Δυστυχῶς ὁμως καὶ οὗτος ἐνεργεῖ κατὰ τὰς ὁδηγίας τῶν ἐν τοῖς Ἀνακτόροις καί, ἀντὶ νὰ ἐργασθῇ κατὰ πρῶτον πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς τάξεως καὶ ἀσφαλείας ἐν τοῖς δυοὶ τούτοις βιλαετίοις, παλαίει, ὅπως πείσῃ τοὺς Ἀλβανοὺς ν' ἀποδεχθῶσι τὰς μεταρρυθμίσεις, οὗτω δ' ἐξασφαλισθῇ ἀπὸ ἐνδεχομένης ἐξεγέρσεως αὐτῶν ὁ Σουλτᾶνος, ὅστις, ἕνεκα τοῦ τρόμου ὃν ἐμπνέουσιν αὐτῷ οἱ ἐν τοῖς Ἀνακτόροις, ἀποδίδει μείζονα σημασίαν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν Ἀλβανῶν ἢ εἰς ἐκείνας τῆς Εὐρώπης. Ἐν ὅσῳ, λοιπόν, ἡ ἔλευσις τῶν Εὐρωπαίων ἀξιωματικῶν καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν μεταρρυθμίσεων ἐν γένει βραδύνει, ἡ ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Σουλτᾶνου παραδοχῆς αὐτῶν προκληθεῖσα ἐνδραστεύς παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἐντύπωσις καὶ ἀναθάρρησις αὐτῶν μειοῦται ὀσημέραι, ὁ γεννῶμενος δὲ παρ' αὐτοῖς διαταγμὸς περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν προθέσεων τῆς Ὑψηλῆς Πύλης σοβαρῶς συντελεῖ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σχεδίου τοῦ κομιτάτου, ὅπερ διὰ τῶν πρακτικῶν καὶ ὁμοφρόνων αὐτοῦ διακηρύσσει, ὅτι οὐδὲν ἀπολόγως μεταρρυθμιστικὸν ἔργον εἶναι δυνατόν νὰ συντελεσθῇ, ἢν δὲν ἐξαναγκασθῇ ὁ Σουλτᾶνος δι' ἐξεγέρσεως»¹.

III. Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΞΕΓΕΡΣΙΝ

Τὰ βουλγαρικὰ κομιτάτα, καθὼς ἦταν ἀσύμφορη γι' αὐτὰ ἡ εἰσαγωγὴ τῶν μεταρρυθμίσεων, στὴν ἐπιθυμίαν τους νὰ τὴν προλάβουν, προετοιμάζανε τὴν ἐξέγερσιν μεθοδικά, ἐκμεταλλεύόμενα τὴν ἀνικανότητα τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ποὺ δὲν μπορούσαν νὰ τὰ ὑποτάξουν, καὶ τὴν ἔλλειψιν ἀντιδράσεως ἀπὸ μέρους τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἕλλην Πρόξενος στὸ Μοναστήρι Κιουζές Πεζᾶς ἔγραφε στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ὑποδεικνύοντας στοὺς ἀρμοδίους τὴν ἀνάγκη ἀλλαγῆς τῆς τακτικῆς, τὰ ἀκόλουθα: «Οἱ Τοῦρκοι ἐλάχιστά τινα κατώρθωσαν μέχρι τοῦδε κατὰ τῶν συμμοριῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τοὺς πλοκάμους, οὕτως εἰπεῖν, δι' ὧν ὁ πανσλαβικὸς πολόπους κρατεῖ σήμερον πάντα ἀνεξαίρετως τὰ βουλγαρόφωνα διαμερίσματα τῆς Μακεδονίας. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ ἀνέκαθεν ἔτρεφον τὴν γνώμην ὅτι ἐν δεδομένη στιγμῇ αἱ συμμορίαι αὗται θὰ δυνηθῶσι νὰ προκαλέσωσι ταραχὰς καὶ τοπικὰς τῶν κατοίκων ἐξεγέρσεις, τὴν αὐτὴν δὲ γνώμην ἐξακολούθω νὰ τρέφω μέχρι σήμερον.

1. ΑΥΕ/ΚΥ 96 - ἐμπ./9-3-1903.

Τὸ ἔργον τῶν κοιμιτᾶτων ἔχει προχωρήσει εἰς βαθμόν, καθιστῶντα ἀδύνατον πλέον τὴν καταπολέμησιν αὐτῶν ὑπὸ τῆς τυφλῆς Τουρκικῆς Διοικήσεως, ἣτις ἀπέναντι τοῦ συστηματικοῦ αὐτῶν ὀργανισμοῦ ἀντιτάσσει τὰς ἀγριότητας τῶν πειναλέων ἀποσπασμάτων της καὶ τυχαίως τινὰς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν συμμοριῶν συγκρούσεις... Ἡ Ρωσοφοβία παραλύνει τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας τῶν ἐν Γιλδίτζ, ἢ παραλυσία δ' αὕτη ἐπεκτείνεται καὶ μέχρι τῶν ἐπαρχιῶν. Τοῦτου ἕνεκα θλίβομαι, διότι ἐξ ἀρχῆς δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄφει αἱ προτάσεις μου περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ γνωστοῦ λογίου Ἰάσσαλος πασσάλω ἐκκρούεταί»¹.

Ὁ ἴδιος, στὴν ἐκθεσί του ποὺ ἀκολουθεῖ, ἐκφράζοντας τὸ αἶσθημα τοῦ ἀδιεξόδου, στὸ ὁποῖο ἐξ αἰτίας τῆς ἀδρανεῖας του εἶχε περιέλθει ὁ Ἑλληνισμός, ἐτόνιζε· «Ἡ ἐξέγερσις παρασκευάζεται καὶ ἐπιβάλλεται ἡμῖν νὰ σκεφθῶμεν ἀπὸ τοῦδε, τίνα στάσιν θὰ τηρήσωμεν κατέναντι τῶν παρασκευαζομένων ταραχῶν. Οἱ Τοῦρκοι δὲν δύνανται νὰ προλάβωσι τὴν ἐξέγερσιν, καίτοι πιστεύω, ὅτι θὰ κατορθώσωσι νὰ καταπνίξωσι ἐν αἵματι αὐτήν, εἶναι δὲ μάταιον νὰ νομίζωμεν ὅτι ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ παρακωλύσωμεν ταύτην, ἀφοῦ ἐπὶ μὲν τῶν σχισματικῶν δὲν ἔχομεν ἐπιρροήν, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι ἤδη προσελκύνονται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀπελευθερώσεως διὰ τῆς πονηρᾶς τῶν πανσλαβιστῶν ἐπινοίας, καθ' ἣν ἡ Μακεδονία ἀνήκει εἰς τοὺς Μακεδόνας. Οἱ πανσλαβισταὶ ἐπιδιώκουν τὴν Ἱδρυνσιν καὶ νέον αὐτονόμου σλαβικοῦ κράτους ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἰμου πρὸς διάσπασιν κυρίως τῆς ἐνότητος τοῦ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ... Αἱ συνέπειαι τῆς προμηνυομένης ἐξεγέρσεως ἔσονται σουδαιόταται, ἐπιβάλλεται δ' ἡμῖν νὰ κανονίσωμεν σαφῶς τὴν ἡμετέραν πορείαν. Ἡ ἀθλιότης τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως² ἐμποδίζει ἡμᾶς νὰ συμβουλευθώμεν τοὺς ἡμετέρους, ὅπως

1. ΑΥΕ/ΚΥ 38/21-1-1903. Ὑποφάκ. «ἐμπιστευτικὰ ἔγγραφα».

2. Τὴν ἀθλιότητα τῆς τουρκικῆς διοικήσεως, ποὺ ἐπισημαίνει ὁ Κιουῆς Πεζῆς, ἀποκαλύπτει σὲ ἄρκετὰ μεταγενέστερη τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἡλὶν-Ντὲν ἐκθεσί του πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Ἀθω Ρωμᾶνο ὁ τότε Ἑλλήν Πρόξενος στὸ Μοναστήρι Δημ. Καλλέργης, γράφοντας, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, τὰ ἀκόλουθα. «Εἰς οἰκτρὰν κατάστασιν περιήλθον τὰ πράγματα ἐν τῷ Βιλαετίῳ Μοναστηρίου καὶ οὐδεμία ὑφίσταται πλέον ἀσφάλεια, οὐ μόνον ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρα, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμη τῇ πόλει... Διευθυντὴς τῆς ἐνταῦθα ἀστυνομίας εἶναι ὁ Κιαμὴλ Βῆς, διεφθαρμένος καὶ πονηρὸς Κιρκάσιος, οὐδὲν ἔχων ἱερὸν οὔτε ὄσιον. Τὸν ἐδωροδοκῆσαμεν πολλάκις, ἀλλ', ὡς θετικῶς γνωρίζω, λαμβάνει ἐπίσης χρήματα καὶ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καὶ ἀπὸ τοὺς Ρουμούνους, Δι' αὐτὸν ἡ Μακεδονία καὶ ἡ σημερινὴ θέσις τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος εἶναι ἀπλῶστατα μία ἐμπορικὴ ἐπιχειρήσις καὶ τίποτε ἄλλο.

Πάντες οἱ ὑπάλληλοι τῆς Νομαρχίας, μὴ λαβόντες πρό πολλοῦ μισθοὺς καὶ βλέποντες τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῆς Διοικήσεως, κλέπτουσιν ἀναφανδόν, ὅπως δυνηθῶσι νὰ συντηρήσωσι τὰς οἰκογενεῖας τῶν. Οὐδέποτε περιήλθεν εἰς ἀθλιωτέραν οἰκονομικῶς κατάστασιν ὁ τόπος. Ὁ τεφερδάρης (οἰκονομικὸς ἐπιθεωρητὴς) εὕρισκεται τὴν μὲν πρωίαν εἰς τὰ γραφεῖα τοῦ Δημοσίου χρέους, τὸ δὲ ἀπόγευμα εἰς τὰ γραφεῖα τῆς Ὄθωμανικῆς

ἀρκοῦνται εἰς τὸ νῦν καθεστώς, μετὰ τὸ ἐνδιαφέρον μάλιστα τὸ ὁποῖον δεικνύουσιν αἱ Μ. Δυνάμεις πρὸς βελτίωσιν αὐτοῦ, τοῦθ' ὅπερ καταστρέφει τὸ σπονδαῖο-
τατον τῶν ἐπιχειρημάτων, οὐ ἐπινοούμεθα μέχρι τοῦδε χοῆσιν, ὅπως παρακω-
λῶμεν τὴν ἐξέγερσιν, προτάσσοντες τὸ ἄσκοπον καὶ ἀνοφελὲς πάσης αἱματο-
χυσίας. Ἀλλὰ, καὶ ἐὰν ἠθέλομεν προτείνειν τοιοῦτόν τι, οὐδεὶς θὰ εἰσακούσῃ
πλέον ἡμῶν, διότι, ὡς λέγουσιν οἱ ἐνταῦθα, ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ ζήσωσι πρῶτον
ὡς ἄνθρωποι καὶ ἔπειτα ὡς Ἕλληνες. Ἐὰν ἅλιν ἀποφασίσωμεν νὰ προτρέ-
ψωμεν καὶ ἡμεῖς αὐτοὺς, ἵνα δι' ἐξεγέρσεως ἐπιδιώξωσι τὴν βελτίωσιν τοῦ
καθεστῶτος, θέλομεν διευκολύνει τὸ ἀνατρεπτικὸν ἔργον τῶν πανσλαβιστῶν,
ὅπερ ἀγνοοῦμεν, ποῦ θὰ καταλήξῃ. Καὶ ἡ ἀπάθεια ὅμως καὶ ἀδιαφορία, ἣν ἡδυ-
νάμεθα, ἴσως, νὰ δείξωμεν, καταστρέφουσι τὴν ἡμετέραν ἐπιρροήν. Ἡ θέσις
ἡμῶν, ὁμολογούμενως, εἶναι δυσχερὴς καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐνόμισα
ἀναγκαῖον νὰ ἐφελκίσω τὴν προσοχὴν τοῦ Σ. Ὑπουργείου, ἐν ὅσῳ εἶναι καιρὸς»¹.

Τὸ ἀδιέξοδο αὐτὸ ἦταν ἡ συνέπεια τῆς ἔως τότε ἑλληνικῆς ἀπουσίας
ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς δυναμικῆς ἀναμετρήσεως. Ὑπάρχει ὁποῖος καθιστᾷ αἰ-
σθητὴ τὴν ὑπαρξί του κι αὐτὸ γιὰ τὴν ὥρα μονάχα στὸν ἐκκλησιαστικὸ
καὶ τὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα συνέβαινε μὲ τοὺς Ἕλληνας, ὅχι ὅμως καὶ στὸν
ἐνοπλον ἀγῶνα, στὸν ὁποῖον οἱ Βούλγαροι δὲν ἔβρισκαν ἀπὸ ἑλληνικῆς
πλευρᾶς κανένα ἐμπόδιο. Ἦταν ἐπομένως πολὺ φυσικὸ νὰ ἔχῃ ἐπιδεινωθῇ
σὲ ἀπελπιστικὸ βαθμὸ ἡ θέσις τοῦ ἑλληνορθόδοξου στοιχείου τῆς Μακε-
δονίας².

Τραπέζης, φοβούμενος ἐπιθεσιν ἐν τῇ γραφείῳ του ἐκ μέρους τῶν Ἀξιωματοῦχων, οἵτινες
ἀπαιτοῦσι παρ' αὐτοῦ τὴν καταβολὴν τῶν καθυστερουμένων αὐτοῖς μισθοδοσιῶν. Μόνον
εἰς τὸ γραφεῖον του δὲν εὐρίσκεται ποτε ὁ τεφτερόδρῃς.

Καὶ οἱ μὲν Ἀξιωματοῦχοι δυσανασχετοῦσι, διότι καθυστεροῦνται οἱ μισθοὶ των, οἱ
δυστυχεῖς ὁμῶς στρατιῶται καὶ τὴν τροφὴν των ἀκόμη δὲν λαμβάνουσι τακτικῶς. Ἀπὸ
10 ἡδὴ ἡμερῶν δὲν διενεμήθη αὐτοῖς κρέας, διότι οἱ τροφοδῶται δὲν ἐννοοῦσι πλέον νὰ
χορηγῶσιν ἐπὶ πιστώσει τρόφιμα εἰς τὸν στρατόν. Ὑπὸ τοιούτους ὁρους...δὲν πρέπει νὰ
ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὁ στρατός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ βασίζωνται ὅλαι αἱ ἐλπίδες τῶν
κατοίκων διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως ἐν περιπτώσει διαταράξεως αὐτῆς, θὰ ἐπωφε-
λεθῇ τῆς πρώτης παρουσιασθησομένης περιστάσεως, ὅπως ἀρπάξῃ ὅ,τι δυνήθῃ καὶ συν-
τελέσῃ διὰ τῆς στάσεώς του εἰς τὸ νὰ περιπλέξῃ ἔτι πλέον τὴν κατάστασιν.

Παρακαλῶ νὰ πιστεῦσητε, Κύριε Ὑπουργέ, ὅτι οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ὑπάρχει ὑπερβολὴ ἐν
τῇ ἀπεικονίσει τῆς καταστάσεως...».

ΑΥΕ/ΚΥ. Βλ. τὸν φάκ. ΑΑΚ-1904/ὑποφάκ. Η' 949/1-10-1904.

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 51/27-1-1903.

2. Τὴν ἐξαιρετικὰ δύσκολην κατάστασι τῶν Ἑλληνορθόδοξων Μακεδόνων ἀπεικο-
νίζει παραστατικὰ, ἂν καὶ μὲ φραστικὰς ὑπεβολὰς, σὲ μιὰν ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν Εὐγε-
νειάδῃ ὁ ἱερέας τοῦ χωριοῦ Βλάντοβο, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Πρόξενον «ἐί-
λικρινῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἰδέας ἐργάτης», ἐνῶ τὸ χωριὸ τοῦτο, τὸ σημερινὸ «Ἐγγρας»,
ἀποκαλεῖται ἀπὸ τὸν ἴδιο σὲ ἄλλο ἔγγραφόν του Προπύργιον τῶν Βοδενῶν (ΑΥΕ/ΚΥ. 175
ἐμπ. 12-4-1903). Παρουσιάζω ἀποσπάσματα τῆς ἐπιστολῆς. «...Τὰ κακοποιὰ στοιχεῖα

Καὶ ἐνῶ τὸ Ἑλληνικὸ κράτος ἀδρανέυει καὶ ἄφνει ἀνοργάνωτους τοὺς Ἑλληνομακεδόνας, ὁ Εὐγενειάδης, ἀντὶ νὰ συλλαμβάνῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύῃ σωστὰ τὸ φανερὸ αὐτὸ αἷτιο, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν κατάστασι, ἐξέφραζε σφαλερές γνῶμες καὶ ἀδικοῦσε τοὺς ταπεινοὺς χωρικοὺς τῆς Μακεδονικῆς ὑπαίθρου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχε τὴν ἀπαίτησιν νὰ κάνουν, ἀβοήθητοι καὶ ἀνυπεράσπιστοι αὐτοί, τὰ ἀδύνατα, γράφοντας στὸ Ὑπουργεῖο, πὼς «κατὰ κανόνα οἱ ὀρθόδοξοι σλαβόφωνοι οὐδαμῶς διακρίνονται διὰ τὸ ἐδραῖον τοῦ φρονήματος αὐτῶν, οὐδεὶς δὲ ἔχει τὴν αὐταπάρησιν καὶ τὸ θάρρος ν' ἀναλάβῃ ἐθνικὴν ἐργασίαν, ἀλλ' οὐδὲ μεταξὺ τῶν Ἑλληνοφόνων τῆς Μακεδονίας ὑπάρχουσιν οἱ δυνάμενοι ν' ἀποτελέσωσι κομιτᾶτον πρὸς εἰλικρινῇ δοῦσιν. Ἐν Θεσσαλονίκῃ ἰδίᾳ, ἐνθα τοιαυτὴ ἐργασία ἔδει ἀπὸ πολλοῦ νὰ εἶχε παρασκευασθῇ, κατεδείχθη ἡ ἀληθὴς ἡμῶν γυμνότης καί, ἐνῶ πάντες, περιβεβλημένοι τὴν παροπλίαν τοῦ ἐθνομάρτυρος, ἀσχάλλουσι, δῆθεν, ἐπὶ ταῖς ἀπωλείαις ἡμῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, οὐδεὶς, ἐκτός ἐξαίρεσεως ἐλαχίστων, καταδεικνύει ἀληθὲς ἐνδιαφέρον, ἐνῶ ἐξ ἄλλου, ἀλληλομαχοῦντες διηνεκῶς καὶ ἔρμαια τῶν χαμαιζήλων αὐτῶν παθῶν καὶ τοῦ πρὸς ἀλλήλους μίσους, κατεργάζονται τὴν

ἐπληθύνθησαν εἰς βαθμὴν τοιοῦτον, ὥστε ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς χωρίου εἰς ἄλλο παντὸς φιλησύχου ἀνθρώπου καταντᾷ πρόβλημα ζωῆς καὶ οἱ ἀγροὶ ἡμῶν ὁσημέραι ἐρημοῦνται, κακῶς καλλιεργούμενοι ἢ ὅλως ἀκαλλιεργητοὶ μένοντες, διότι ἐνοπλοὶ οἱ διαταράττοντες τὴν τάξιν καὶ τὴν εὐημερίαν ἐπιτίθενται κατὰ τῶν ὀρθοδόξων. Τὰ πράγματα ἐφθασαν ἐπὶ ξυροῦ ἄκμῃς καὶ εἰς τὸ μὴ περαιτέρω. Εἰς ἀμύχως ὀρθοδόξους κοινότητες, ἀναφανδὸν καὶ ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν ἀρχῶν, οὗτοι ζητοῦσι φόρους, καταγράφοντες τοὺς κατοίκους. Οἱ δυστυχεῖς ὀρθόδοξοι ἀγνοοῦσι, τί νὰ πράξωσιν, ἐνῶ αἱ ἐπιτόπιοι ἀρχαὶ οὐδὲν ἐνδιαφέρον δεῖκνύουσιν... Ἀγρυπτικῇ καὶ βαρβαρικῇ τῷ τρόπῳ καὶ μὴ τὴν μάχαιραν εἰς τὴν χεῖρα ἀπειλοῦσι θάνατον κατὰ παντός, μὴ θέλοντες νὰ συμμορφωθῇ μὲ τὰς κακοὺργους ἰδέας τῶν ἥτοι ἑκαστος, δυνάμενος νὰ φέρῃ ὅπλα, ὀφείλει ἀνευ προφάσεως νὰ προσπαθῇ ἐντὸς ὀρισμένου χρονικοῦ διαστήματος νὰ προμηθευθῇ. Εἰς δὲ τοὺς εἰπόντας, ὅτι στεροῦνται καὶ αὐτοὶ τοῦ ἐπιουσίου καὶ συνεπῶς ἀδυνατοῦσι νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν ἐπιθυμίαν των, ἐδόθη ἡ ἐμπρέπουσα καὶ Χριστιανικωτάτη ἀπάντησις νὰ πωλήσουν τὰ βόδια των καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχουν, ἄλλως τὴν ἀπεΐθειαν θὰ τὴν πληρώσουν μὲ αἷμα... Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἀγνοεῖται ἡ τύχη τῆς ἡμετέρας ὀρθοδόξου κοινότητος, καθ' ὅσον κώδων ἀλλεπαλλήλων δυστυχημάτων σημαίνει ἐπὶ τὰς κεφαλὰς μας. Ἐνταῦθα διατινῶνται τὰ βδεύματα τῆς ἐρημώσεως. Ἡμεῖς δὲ, βλέποντες καὶ ἐννοοῦντες τὰ τοιαῦτα, οὐδὲν ἔχομεν νὰ ἀντιτάξωμεν, εἰ μὴ πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου καταφεύγοντες εἰς τὰς ἐστίαις μας. Οὐδεὶς δύναιται νὰ κοιμηθῇ ἡσυχῶς καὶ τοῦτο διότι τὰ περιτρίμματα τῆς κοινωνίας καθ' ὅλην τὴν νύκτα περιφέρονται εἰς τὰς κεντρικωτέρας ὁδοὺς τοῦ χωρίου μας, ἐνίοτε δὲ οἱ θρασύτεροι αὐτῶν, κρούοντες τὰς θύρας μας, ἐξεμοῦσιν ὕβρεις καὶ ἀπειλὰς, λέγοντες ὅτι ἐφθασεν ἡ στιγμὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ μᾶς καύσωσι ζῶντας... Ἀπασα ἡ ὀρθόδοξος κοινότης τοῦ ἡμετέρου χωρίου ὑποφέρει, ὃ δὲ ἀτυχὲς διδάσκαλος δὲν θὰ εἶναι ἄμιρος τῆς ἐπιχειμένης καὶ ἐπαπειλουμένης συμφορᾶς, καθόσον θεωρεῖται παρὰ τῶν κακοποιῶν στοιχείων ὡς ὁ σπουδαιότερος παράγων καὶ ὑποστηρικτὴς τῆς Ὀρθοδοξίας». Ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, γραμμῆς στὴς 25-1-1903, ἔστειλεν ὁ Εὐγενειάδης στὸ Ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν μαζί μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 38 - ἐμπ./28-1-1903 ἔγγραφόν του. Βλ. τὸν ὑποφάκ. 1.

ἐξασθένισιν ἢ μᾶλλον τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Βουλγάρους, οἵτινες ἀθρόοι κατέρχονται καὶ ἐγκαθίστανται ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπως δημιουργήσωσιν ἐν αὐτῇ κοινότητα Βουλγαρικὴν, δυναμένην διὰ τοῦ χρόνου νὰ διεκδικήσῃ δικαιώματα καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς προτενοσύνης τῆς Μακεδονίας¹.

Καὶ ὅμως οἱ σλαβόφωνοι Πατριαρχικοὶ, ποὺ τόσον ἄσχημα κατηγορεῖ ὁ Εὐγενειάδης στὴν ἀρχὴ τοῦ προηγουμένου ἐγγράφου του, εἶχαν νὰ παρουσιάσουν ἀρκετοὺς ξεσηκωμένους ἐναντίον καὶ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Βουλγάρων στὸ Βιλαέτι Μοναστηρίου. Γιατὶ πὼς μπορεῖ νὰ ξεχαστῇ ὁ Καπετὰν Κώττας, ποὺ ἀπὸ πολὺ νορίτερα εἶχε γίνει στὴν περιφέρειά του, στὰ Κορέστια καὶ στὴν Πρέσπα, σχεδὸν θυλικὸ πρόσωπο; Ἀλλὰ καὶ ὁ Καπετὰν Βαγγέλης ἀπὸ τὸ Στρέμπενο εἶχεν ἤδη ἐμφανισθῇ. Καὶ λίγο ἀργότερα ἔκαναν τὴν ἐμφάνισί τους ὁ Φλωρινιώτης Λάκης Πύρζας, ὁ Παῦλος Κύρου ἀπὸ τὸ Ζέλοβο, ὁ Νταλίπης ἀπὸ τὸ Γκαμπρέσι καὶ ὅσοι ἄλλοι, ποὺ διαρκῶς πλῆθαιναν σ' ὅλη τὴν ἑκτασί τῆς σημερινῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας, ἔδρασαν μὲ τὸ ὅπλο στὸ χέρι γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἰδέα. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ δυναμικοὶ καὶ ἀνυπότακτοι ἐκπροσωποῦν τοὺς «γκραικομένους», δηλ. τοὺς Ἑλληνομανεῖς, ἐναντίον τῶν ὁποίων εἶχε στραφῇ τὴν ἐποχὴ ἐκείνῃ ἡ λύσσα τῶν ἐξαρχικῶν καὶ τῶν δύο κομιτάτων.

Ὅτι ὁ Εὐγενειάδης διαψεύστηκε μὲ πανηγυρικὸ τρόπο γιὰ τὶς παραπάνω κρίσεις του, φάνηκε τὸν ἄλλο κιόλας χρόνο. Γιατὶ, μόλις τὸ Ἑλληνικὸ κράτος ἔδειξε κάποιον ἐνδιαφέρον, ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς ξεσηκώθηκε, ὀργανώθηκε καὶ πολὺ σύντομα πέρασε στὴν ἀντεπίθεσι καὶ ἔζησε, πάλι κατὰ τὸν Ἰωνα Δραγοῦμη, τὴν περίοδο τῶν ἡρώων (1904-1908), ποὺ τοῦ ἐξασφάλισε τὴ νίκη καὶ τὴν ἐθνικὴ του ἐπιβίωση.

Ὁ Ἰων Δραγοῦμης μπόρεσε νὰ συλλάβῃ τὴν αἰτία τῆς προηγουμένης καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας καὶ γιὰ τοῦτο, εὐθὺς μετὰ τὸ Ἥλιν - Ντέν, ἔγραψε· «Ἡ ἐκβίασις καὶ ἡ ἀπειλὴ δὲν κάμνουν τὰς ἐπαναστάσεις. Οἱ πληθυσμοὶ τῆς Μακεδονίας ἐνδίδουν, διότι πιέζονται, καὶ ἐξωμοτοῦν, ἐπειδὴ ἀπειλοῦνται. Ἐάν ἐβλεπαν Ἑλληνά τινα ὀπλαρχηγὸν ἐρχόμενον, διὰ νὰ τοὺς ἐξεγείρῃ κατὰ τῶν Βουλγάρων, θὰ ἔστρεφον τὰ ὅπλα ἐναντίον τῶν ἐξοπλιστῶν των»². Σὲ λίγο φάνηκε, πὼς εἶχεν ἀπόλυτο δίκιο. Ὅσο γιὰ τὸ «πρὸς ἀλλήλους μῖσος», ποὺ θίγει ὁ Εὐγενειάδης, εἶναι τόσο γνωστὸ τὸ κατ' ἐξοχὴν αὐτὸ ἑλληνικὸ μειονέκτημα, ὥστε νὰ μὴ ἀμφισβητοῦνται οἱ διενέξεις μέσα στὶς ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Μακεδονίας, ποῦ, ἄλλωστε, διαπιστώνονται καθαρὰ ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν Προξενικῶν ἐγγρά-

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 3 - ἐμπ./4-1-1903.

2. Βλ. τὸ ἑκτακτὸ «Μακεδονικόν» φύλλο τοῦ «Σκρίπ» τῆς 30ῆς Αὐγούστου 1903. Βγήκε, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπανάστασι τοῦ Ἥλιν - Ντέν, «ὕπὲρ τῶν θυμάτων τῶν Βουλγάρων».

φων¹. Γιατί ὅμως ὅλ' αὐτὰ μεταβληθήκανε σὲ λίγο; Τοῦτο ἔγινε, γιατί μὲ τὴν κυβέρνησι τοῦ Γεωργ. Θεοτόκη ἄλλαξε ἄρκετὰ καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ κράτους πάνω στὸ Μακεδονικόν². Καὶ μόνον ἡ τοποθέτησι στὴ Θεσσαλονίκη ὡς Γενικοῦ Προξένου τοῦ ἐξαίρετου γιὰ τὴν ὀργανωτικὴν του ἱκανότητα καὶ τὴ διορατικότητά του Λάμπρου Κορομηλά³ στάθηκεν ἱκανὴ νὰ μεταβάλῃ ριζικὰ τὴν κατάστασι. Ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης ἔγινε, ξαφνικὰ θὰ μπορούσε νὰ πῇ κανεὶς ἀγνώριστη καὶ ἐπιδόθηκε στὴν ἐθνικὴ ἐργασία μὲ ἀπεριόριστη διάθεσι. Ἐπιφανεῖς καὶ ἀπλοὶ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονίκης βοηθήσανε τὸν ἀγῶνα, πλαισιώνοντας τὴν εἰδικὴν «ὀργάνωσι», ποὺ εἶχεν ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἀνθυπολοχαγὸ πεζικοῦ Ἀθανάσ. Σουλιώτη - Νικολαΐδ⁴. Οἱ χθεσινοὶ «ἀδιάφοροι» τοῦ Εὐγενειάδ⁵ συγκροτήσανε ἀκόμη καὶ «Ἐκτελεστικό», ποὺ ἐξουδετέρωσε τὴ βουλγαρικὴ τρομοκρατία μέσα στὴν πόλι.

Μέχρις ὅτου ὅμως φθάσῃ ἡ ὥρα τῆς μεταβολῆς αὐτῆς, θὰ περάσουν ἀκόμη πολλοὶ μῆνες. Ὡς τότε ὁ Ἑλληνισμός, ἐλεύθερος καὶ ὑπόδουλος,

1. Μελετώντας στὸ παρελθὸν διπλωματικὰ ἔγγραφα, σχετιζόμενα μὲ τὰ «Πηγεωνικὰ» (ἐποχὴ τοῦ 1887 - 89), δοκίμασα θλίψι, διαπιστώνοντας σὲ ποιά κατάστασι βρισκότανε τότε ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης Μοναστηρίου ἀπὸ τὴν ἀλλήλομαχίαν τῶν μελῶν της.

2. Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν ὁ Πρέσβυς Ἀθῶς Ρωμάνος.

3. Γιὰ τὴν ἀξία καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Κορομηλά βλ. τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἀθ. Σουλιώτη - Νικολαΐδ⁵ (σ. 19-20) καὶ τὸν Ζάβνα, ἔ.ἀ. (βλ. passim, ἰδιαίτερα δὲ τὴ σ. 20). Γιὰ τὶς ἱκανότητές του καὶ εἰδικὰ τὸ πρακτικὸ τοῦ πνεύμα βλ. ἀπόσπασμα ἀπὸ ἑκθεσί του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (367 - ἐμπ./12-7-1904) στὸ Βλ. ἀ.χ. ο, ἔ.ἀ., σ. 345. Πολὺ ὥραϊα ἐπίσης παρουσιάζει τὸν Κορομηλὰ καὶ τὴ δρᾶσι του ὁ Λαοῦρδας⁶ στὴ μελέτη του «Τὸ Ἑλληνικὸν Γενικὸν Προξενεῖον Θεσσαλονίκης», σ. 11 κ.ἐ. Ὁ Κορομηλὰς ὑπῆρτεν ὡς Γενικὸς Πρόξενος στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸ Μάιο τοῦ 1904 ὡς τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1906. Κατόπιν ἔφυγε γιὰ τὴν Ἀθήνα, διατηρώντας ὅμως τὴ θέσι του γιὰ τοῦτο καὶ ἐπισκέφθηκε μερικὲς φορὲς ἀκόμη τὴν ἔδρα του, ὡς τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1907, ὅταν τοποθετήθηκε πρέσβυς στὶς Η.Π.Α. Βλ. τὴν ἐπετηρίδα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1909, σ. 97.

4. Γιὰ τὴν «ὀργάνωσι Θεσσαλονίκης» καὶ τὴ δρᾶσι τοῦ ἀρχηγοῦ της, ποὺ παρουσιάσθηκεν ἐκεῖ ἀρχικὰ ὡς ἔμπορος ραπτομηχανῶν καὶ λίγο ὀργότερα ὡς ἀντιπρόσωπος ἀσφαλιστικῆς Ἑταιρείας, βλ. τὰ ἀπομνημονεύματα του. Ἐκδοσις I.M.X.A., ἀριθ. 28, Θεσσαλονίκη 1959. Γιὰ τὶς διενέξεις μέσα στὴν Ἑλληνικὴ κοινότητα ὁ Νικολαΐδ⁵ γράφει τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά. «Ἀπὸ τὰ κυριώτερα, ποὺ ἐπέτυχ⁷ ἡ ὀργάνωσι Θεσσαλονίκης, βέβαια δὲ τὸ ἀγαθότερο, ἦταν, ὅτι ἐθεράπευσε τὴν Ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς πρωτεύουσας τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὸ μεγάλο μας πάθος καὶ ἐλάττωμα, τὶς κομματικὰς διαμάχας. Οἱ μνημένοι ἔδιναν τὸ παράδειγμα. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ὠφέλησε ἡ λίγο - πολὺ συμμετοχὴ ὅλων τῶν ὁμογενῶν εἰς πραγματικὸν κατὰ τοῦ Βουλγαρισμοῦ ἀγῶνα. Δὲν ἔλεγον πιά μόνον λόγια, δὲν ρητόρευαν μεταξὺ τους οἱ Ἕλληνες Θεσσαλονικιοὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἐνεργοῦσαν ἐναντίον τους συστηματικὰ, καθένας μὲ τὴ δύναμή του. Διαισθανόμενοι κάθε μέρα τὸν κοινὸν κίνδυνον καὶ βλέποντας κάθε τόσο κάποια ἐπιτυχία τοῦ ἀγῶνος, αἰσθάνονταν ἡνωμένοι σὰν συμπολεμισταὶ» (σ. 49).

θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἀπουσιάζῃ ἀπὸ τὸ πεδίο τοῦ ἐνόπλου ἀγῶνος καὶ οἱ Ἕλληνες Πρόξενοι στὴ Μακεδονία θὰ περιορίζονται στὴν παροχὴ τῶν γνωστῶν συστάσεων καὶ ἐνθαρρύνσεων καὶ στίς ὑποσχέσεις ἡθικῆς ὑποστηρίξεως. Ὅσο γιὰ τὸν Εὐγενειάδη, αὐτός, ἀκόμη καὶ κατὰ τίς παραμονές τοῦ Ἡλὶν - Ντέν, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀδικῇ τοὺς ἐγκαταλελειμμένους Μακεδόνες καὶ γράφει στὸν τότε Πρωθυπουργὸ καὶ Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Δημ. Ράλλη· «Οἱ Βούλγαροι ἀπροκαλύπτως κηρύττουν σὺν τὸ τέλος τοῦ μηνὸς τούτου θὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ καθεστῶτος. Δυστυχῶς, μεταξὺ τῶν ἐν τρόμῳ τελούντων ἡμετέρων δὲν ἐπάρχουσιν οἱ δυνάμενοι νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἐποστήριξιν τῶν δικαίων των καὶ φοβοῦμαι ὅτι, ἂν ἡ ἐξουσία δὲν ἐπιτύχῃ τὴν ἀποσόβησιν τοῦ κινδύνου, οἱ ἡμέτεροι οὐδὲν θὰ κατορθώσωσι καὶ θὰ ἐξακολουθήσωσιν εὐρισκόμενοι εἰς τὴν διάκρισιν τῶν δολοφονικῶν συμμοριῶν»¹.

Πρὶν ὅμως ἐπέλθῃ ἡ ἀλλαγὴ, οἱ Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας ἀγωνίζονταν κυρίως μὲ ἐκκλήσεις καὶ ὑπομνήματα πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησιν καὶ πρὸς τὴν Εὐρώπην, στὴν προσπάθειά τους νὰ προκαλέσουν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ συμπάθεια καὶ τὴ βοήθειαν, ποὺ θὰ τοὺς ἔσωζε.

Εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς καταστάσεως ἡ ἐπιστολὴ, τὴν ὁποία «πολίται τῆς Θεσσαλονίκης» — καὶ εἶδαμε πῶς πάνω, τί γνώμην εἶχε γι' αὐτοὺς ὁ Εὐγενειάδης — ἔγραψαν στίς 14 Φεβρουαρίου τοῦ 1903 καὶ ἔστειλαν στὸν Δημ. Μεταξᾶ², πρεσβευτὴ τότε τῆς Ἑλλάδος στὸ Λονδίνο, ἐκθέτοντάς του τὴν τραγικὴν θέσιν, στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμός, καὶ παρακαλῶντας τὸν νὰ καταστήσῃ γνωστὰ τὰ μαρτύρια τὸν στοὺς Ἀγγλοὺς, ποὺ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη διακρίνονταν γιὰ τὸν φιλοβουλγαρισμὸν τοὺς καὶ πρωτοστατοῦσαν στίς ἐνέργειες γιὰ τὸν διορισμὸν Χριστιανοῦ Διοικητῆ στὴ Μακεδονία, δηλ. γιὰ τὴν αὐτονόμησίν της. Ἰδοὺ ἡ ἐπιστολὴ·

«Ἐξοχώτατε, ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ περικλειῇ ταύτῃ χώρᾳ τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου διανύει κρισιμοτάτην περίοδον. Ἡμεῖς οἱ ἐνταῦθα βιοῦντες, τῶν ὁποίων ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸν λαὸν περισφίγγει ὁ κλοιὸς τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ στήθος πιέζει τὸ σλαβικὸν πέλμα, πονοῦντες μέχρι τῶν μυχιαιτάτων τῆς δεδουλωμένης ἡμῶν ψυχῆς, μεταδίδομεν κραυγὴν δόνης... (Οἱ Βούλγαροι), τῇ ἀνοχῇ, δυστυχῶς, τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας, κατῳρῶσαν νὰ ἐπιβάλωσι τὴν φοίκην καὶ τὸν τρόμον εἰς τοὺς δυστυχεῖς πληθυσμούς, ἰδίως τῶν βορειοτέρων διαμερισμάτων τῆς Μακεδονίας, καί, ἐνῶ καταφέρονται κατὰ τῆς Τουρκικῆς

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 298 - ἐμπ./10-7-1903

2. Ὁ Γ ε ὠ ρ γ Μ ὀ δ η ς γράφει πῶς «ἡ ἀγγλικὴ προκατάληψις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε ὁ Ἕλλην πρεσβευτὴς στὸ Λονδίνο Μεταξᾶς δὲν τολμοῦσε νὰ πατήσῃ στὸ Ἀγγλικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν». Βλ. τὸ ἔργο του «Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη Μακεδονικὴ Ἱστορία». Ἐκδόσις Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, ἀριθ. 26, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 217. Ἐπειδὴ δὲν γνωρίζω, ἀπὸ ποῦ ἔχει πάρει τὴν πληροφορίαν τούτη, τὴν ἀναφέρω μὲ ἐπιφύλαξιν.

Διοικήσεως, ἐκήρυξαν ἀμείλικτον πόλεμον καὶ μονοουχί τὴν ἐξόντωσιν τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ Ἑλληνισμοῦ. Πᾶς ἀνθιστάμενος ἢ ἀρνούμενος νὰ ὑπαχθῇ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῶν ἢ ἀθωρεῖ φονεύεται ἢ χρονίως διὰ μυρίων πιέσεων καταδιώκεται μέχρις ἐξοντώσεως... Παρακαλοῦμεν ὅθεν θερμῶς ἐμᾶς, ὅπως καταστήτε ἐρμηνευτὴς παρὰ τε τοῖς Ἀρμοδίοις καὶ τῇ κοινῇ γνώμῃ τοῦ μεγάλου Ἀγγλικοῦ Ἔθνους τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ διαπύρσιος συνήγορος τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἅτινα θρασέως καὶ ἀυστόλως τολμῶσι νὰ καταπατῶσιν οἱ ἐκ Σόφιας ἐπιδρομεῖς, οἵτινες καὶ τὴν κοινὴν ἐν Ἐδρῳπῇ γνώμην διὰ μυρίων ψευδολογημάτων πειρῶνται νὰ ἐξαπατήσωσι καὶ ὑπὲρ ἐαυτῶν νὰ προσελκύσωσι. Μεταλαμπαδεύσατε εἰς ἅπαν τὸ Ἀγγλικὸν Ἔθνος τὴν ὑπὲρ τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ φλόγα, διὰ δὲ τοῦ Σολλόγου Βύρωνος¹ καταστήσατε ζωηρὰν καὶ ἀκοίμητον τὴν ὑπὲρ τῆς Μακεδονίας Ἑλληνικὴν ἰδέαν, ἀνακοινοῦντες ἐν εὐθέτῳ στιγμῇ εἰς τὸ Φιλελληνικώτατον τοῦτο σωματεῖον τὴν ἐκ τῆς πρωτευούσης τῆς Μακεδονίας ἐκπεπομένην κραυγὴν ταύτην τῆς ὁδύνης καὶ τῆς Ἑθνικῆς ἡμῶν ἀγανακτήσεως, προερχομένης τὸ μὲν ἐκ τοῦ σφετερισμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς ἡμῶν πατρίδος ὑπὸ νεηλίδων βαρβάρων ἐπιδρομῶν, τὸ δὲ ἐκ τῆς καταπατήσεως καὶ παραγνωρίσεως τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τῆς μεγάλης τοῦ βορρᾶ Ἀννάμεως...»².

Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὑπογράφουν «κατ' ἐντολήν» οἱ Ἀγγελος Σακελλαρίου, ἱατρός³, Γεώργιος Χατζηκυριακοῦ⁴, καθηγητῆς· Μαρία Ἀργυρο-

1. Ἡ «Bayron Society», ποὺ προσπαθοῦσε νὰ ἀνακόψῃ τὸ φιλοβουλγαρικὸ ρεῦμα, τὸ ὁποῖο ἐπικρατοῦσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνην στὴ Μεγάλῃ Βρεταννίᾳ.

2. Ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς ἔστειλεν ὁ Εὐγενειάδης στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Βλ. τὸν ὑποφκ. 3. Ἡ Αὐτοκρατορὶς, ἔ.ἀ., σ. 26, γράφει ὅτι αὐτὴ ὑποκίνησε τὴ σύνταξιν τῆς ἐπιστολῆς - ἐκκλήσεως, ποὺ ὑπέγραψαν οἱ συμβοηθοὶ τῆς στήν «Πατριωτικὴ ὁμάδα», τὴν ὁποία εἶχε συμπήξῃ στὴ Θεσσαλονίκῃ.

3. Ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὰ Βίλλια τῆς Μεγαρίδος γιατρός Ἀγγελος Σακελλαρίου, συνδεδεμένος μὲ τὴν οἰκογένειαν Δραγοῦμη καὶ τὸν Παῦλο Μελά, στάθηκε φλογερὸς πατριώτης καὶ ἀγωνιστής. Ἐγκαταστάθηκε στὴ Γουμέντζα τὸ 1891 καὶ πολὺ νωρὶς ἄρχισε τὴν πατριωτικὴν του δράσιν. Γι' αὐτὸ τὸ 1900 οἱ Βούλγαροι ἀποπειραθῆκαν νὰ τὸν σκοτώσουν καὶ τὸν τραυματίσανε σοβαρά, μπόρεσε ὅμως νὰ ἐπιζήσῃ. Πέθανε τὸ 1910. Στὴν περίοδον ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, βρισκότανε σὲ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ Προξενεῖο μας στὴ Θεσσαλονίκῃ, τὸ ὁποῖο, οὐσιαστικά, καὶ ἀντιπροσώπευε στὴ Γουμέντζα καὶ τὴν περιφέρειά της, τὸ πῶς νευραλγικὸ διαμέρισμα τοῦ βιλαετίου Θεσσαλονίκης. Εὐθὺς μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ Ἀπριλίου κατέβηκε στὴν Ἀθήνα, ὅπου καὶ τὰ περιέγραψε, καθὼς καὶ «τὴν ἐν γένει ἐπικρατοῦσαν ἐν Μακεδονίᾳ κατάστασιν» στὸ «Ἐμπρός» (ἀπὸ 21 ἕως 30 Ἀπριλίου τοῦ 1903).

4. Γιὰ τὸν καταγόμενο ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴν πατριώτη ἐκπαιδευτικὸ Γεώργιο Χατζηκυριακοῦ (1863-1933), καθηγητὴν πρῶτα τῶν Φυσικομαθηματικῶν στὰ Ἑλληνικὰ Γυμνάσια τῶν Σερρών καὶ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ σὺν χρόνῳ τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος ἐπιθεωρητὴ τῶν Σχολείων τῆς Μακεδονίας, θέσι τὴν ὁποία τοποθετήθηκε ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, βλ. τὸ βιβλίον του «Σκέψεις καὶ ἐντυ-

πούλου, διευθύντρια τοῦ Κεντρικοῦ Ἑλληνικοῦ Παρθεναγωγείου, καὶ Μιχαήλ Λιόντας, φωτογράφος.

Ἡ ἐξέγερσι, πού ἐτοιμάζανε οἱ Βούλγαροι, ἀκολουθοῦσε τὴν πορεία τῆς Κυκλοφοροῦσε κιόλας ἡ φήμη, πὼς εἶχε προσδιορισθῇ γιὰ τὸν Μάρτιο ἢ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1903. Οἱ σχισματικοὶ χωρικοὶ εἶχαν εἰδοποιηθῇ, μόλις πάρουν τὸ σύνθημα, νὰ καταστρέψουν τὰ τηλεγραφικὰ σύρματα καὶ τὶς σιδηροδρομικὰς γραμμὰς, νὰ ἀνατινάξουν τὰ γεφύρια καὶ τὶς ἀγροικίαι τῶν μπέηδων, νὰ κάψουν χωριά καὶ νὰ ρίξουν βόμβες στὶς πόλεις, γιὰ νὰ ἀναγκάσουν τοὺς Ὀθωμανοὺς — στρατό, ἀτάκτους, πληθυσμό — νὰ προβοῦν σὲ ἀντεκδικήσεις, ὥστε οἱ ὀμότητες τῶν Τούρκων, πού θὰ στρέφονταν, καθὼς συνηθίζανε, ἐναντίον τῶν ἀθῶων, νὰ προκαλέσουν τὴν ἐπέμβασι τῆς Εὐρώπης¹.

Καὶ ἐνῶ τὸ παρὸν ἦταν τόσο σκοτεινὸ γιὰ τοὺς Ἑλληνες τῆς Μακεδονίας, οἱ Βούλγαροι τῶν κοιτατῶν ἔπαιρναν κι ἀπὸ πάνω βοήθεια ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ κάνουν τὴν ἐπανάστασί τους.

Ἡ σχετικὴ ὑπόθεσι ἦταν ἀρκετὰ παλιά. Συγκεκριμένα χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1900, ὅταν οἱ Βούλγαροι ἄρχισαν νὰ προμηθεύωνται ὅπλα καὶ πυρομαχικά ἀπὸ εἰδικoὺς ἐργοστασιάρχες καὶ ἐμπόρους τῆς Ἑλληνικῆς πρωτεύουσας, ὅπως τοὺς ἀδελφοὺς Μάλτισινιώτη². Τὴν ἐργασία τούτη εἶχεν ἀρχίσει καὶ συστηματοποιήσει ἓνας ἐξυπνος κοιτατζῆς ἀπὸ τὸ Σμαρδέσι³ τῆς Φλώρινας, πού ἐξελίχθηκε σὲ ἡγετικὸ στέλεχος, ὁ Τσακαλάρωφ⁴. Αὐτὸς ἤξερε τὰ ἑλληνικά καὶ ὑποκρινότανε τὸν Ἀρβανίτη. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐργαζόμενοι στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Θεσσαλία βουλγαρίζοντες ἐβρισκαν τρόπους ν' ἀγοράζουν καὶ νὰ στέλνουν ἢ καὶ νὰ μεταφέρουν οἱ ἴδιοι ὅπλα καὶ πυρομαχικά στὴ Μακεδονία. Συνέβαινε ἀκόμη καὶ κάτι ἄλλο. Ἀρκετὲς φορὲς ἡγέτες τῶν κοιτατῶν πήγαιναν στὴ Βουλγαρία, χρησιμοποιώντας τὸ Ἑλληνικὸ ἔδαφος καὶ περνώντας ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Πειραιᾶ.

Γιὰ ὅλα τοῦτα, ὅταν τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1903 ξέσπασαν οἱ ταραχὲς τῆς Θεσσαλονίκης, ἔγινε πολὺς θόρυβος στὴν Ἑλληνικὴ πρωτεύουσα μὲ τὴ δημοσίευσιν στὸν τύπο μιᾶς παλαιότερης ἐπιστολῆς τοῦ Βουλγάρου δυναμιτι-

πώσεις ἐκ περιοδείας ἀνά τὴν Μακεδονίαν» (1905-1906), Β' ἔκδοσι ἀπὸ τὸ Ι.Μ.Χ.Α., ἀριθ. 58, Θεσσαλονίκη 1962.

1. Γιὰ ὅλ' αὐτὰ κάνει ἐκτενὴ λόγο ὁ Εὐγενειάδης σὲ ἐγγραφοῦ τοῦ πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν. ΑΥΕ/ΚΥ. 131 - ἐμπ./23-3-1903.

2. Ἵδρυται ἐργοστασίου κατασκευῆς φουιγγίων (1891) καὶ κυριώτεροι μέτοχοι τῆς Ἑταιρείας τοῦ «Ἑλληνικοῦ Πυριτιδοποιείου καὶ Καλυκοποιείου» (1908). Στὴν παλαιότερη Ἀθήνα τὸ μέρος, ὅπου τὸ ἐργαστάσιό τους, ἦταν γνωστὸ μὲ τὴν προσωνυμία «Πυριτιδοποιεῖο» ἢ «Στοῦ Μάλτισινιώτη».

3. Τὴ σημερινὴ Κρυσταλλοπηγή.

4. Κατὰ τὸν Μ ὁ δ ἦταν Ἀρβανιτόβλαχος (ἑ.ἀ., σ. 155). Γιὰ τὴ δρᾶσι του αὐτὴ βλ. τὸν Dakin, ἑ.ἀ., σ. 65 - 66.

στῇ Μινώφ πρὸς βουλγαρίζοντες ἐγκατεστημένους στὴν Ἀθήνα (Ναοὺμ Ρούκα κ.ἄ.), σχετικῆς μὲ τὴν ἀποστολὴ ὄπλων. Ὁ τότε Διευθυντὴς τῆς Ἀστυνομίας Γενήσερλης ἔκαμε δηλώσεις καὶ παραδέχτηκε ὅτι, πραγματικά, στέλνονταν ὅπλα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στοὺς κομιτατζήδες, ἀλλὰ σὲ μικρὲς ποσότητες, θεωροῦσε δὲ ὑπευθύνους τοὺς ὀπλεμπόρους¹.

Μὲ τὰ παραπάνω σχετίζεται καὶ τὸ ἀκόλουθο ἔγγραφο τοῦ Εὐγενειάδη πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν «Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ φέρω εἰς γνῶσιν τῆς ἡμετέρας ἐξοχότητος ὅτι κατὰ τὴν ἀποβίβασιν τῶν ἐπιβατῶν ἐν τῷ τελωνεῖῳ τοῦ σήμερον ἐκ Πειραιῶς καὶ Βόλου καταπλεύσαντος ἀτμοπλοίου τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Ἀτμοπλοίας Πηγεῖος καὶ τὴν ἐξέλεγκιν τῶν ἀποσκευῶν αὐτῶν ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ βάθος δύο ξυλίνων κιβωτίων περὶ τὰς 2.200 φυσίγγια Γκρά, πρὸς δὲ εἰκόνες φωτογραφικαί, παριστώσαι ομάδας ληστανταρτῶν ἐνόπλιον, ὡς καὶ βιβλία τινὰ καὶ ἐπιστολαί, ὧν τὸ περιεχόμενον δὲν ἡδυνήθη ἐισέτι νὰ μάθω. Καὶ τὰ μὲν φυσίγγια καὶ λοιπὰ ἀντικείμενα κατεσχέθησαν, δὲν κατωρθώθη ὅμως, δυστυχῶς, ἡ σύλληψις τῶν εἰς οὗς ἀνήκον ταῦτα, πλὴν ἐνὸς γέροντος Μακεδόνης, ὅστις ἀρνεῖται πᾶσαν ἐνοχλήν.

Κατὰ τὰς ληφθείσας ὁμοῦ πληροφορίας, ταῦτα ἀνήκον εἰς ὁμάδα Βουλγαρομακεδόνων ἐργατῶν, ἐν Ἀθήναις διαμενόντων, ἐκ τῶν περὶ τὴν Καστορίαν βουλγαροφόνων σχισματικῶν χωρίων καταγομένων καὶ εἰς τὰς ἐστίας αὐτῶν ἐπανερχομένων.

Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου λαμβάνων ἀφορμὴν, θεωρῶ ἐπ'ἀναγκῆς νὰ παρακαλέσω τὴν ἡμετέραν ἐξοχότητα, ὅπως, ἐὰν ἤθελεν ἐγκρίνει, διατάξῃ τὰς τελωνειακὰς ἀρχὰς τοῦ Κράτους καὶ ἰδίως τὰς τοῦ Πειραιῶς καὶ Βόλου νὰ ἐρευνῶσι τὰς ἀποσκευὰς τῶν εἰς Θεσσαλονίκην μεταβαίνόντων ἐπιβατῶν, τῶν καταγομένων ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ μάλιστα ὅταν οὗτοι τυγχάνωσιν ἐκ τῶν Βουλγαροφόνων, ὧν ἡ ἀναγνώρισις δὲν θὰ παράσχωι δυσχερείας, οὕτω δὲ ἀποφύγωμεν τὴν εἰσαγωγὴν Ἑλληνικῶν ὄπλων καὶ τὸν δι' αὐτῶν ἐξοπλισμὸν τῶν πρὸς καταστροφὴν τῶν Ἑλληνικῶν συμφερόντων ἐργαζομένων»².

1. Βλ. τὴν ἐφημερίδα «Ἐμπρός» τῆς 20ῆς Ἀπριλίου 1903, σ. 4.

2. ΑΥΕ/ΚΥ. 146 - ἐμπ./27-3-1903. Στὸ περιθώριο ὑπάρχει ἡ ἰδιόγραφη ὑπουργικὴ σημείωσις: Ἐγένετο ἡ προσήκουσα ἐνέργεια.

Ἀλλὰ κι ἓνα χρόνο ἀργότερα οἱ ἐγκατεστημένοι στὴν Ἑλληνικὴ πρωτεύουσα «βουλγαρίζοντες» ἐξακολουθοῦν νὰ δημιουργοῦν ζητήματα καὶ παρακολουθοῦνται ἀπὸ τὶς ἀρμόδιες Ἑλληνικὲς ἀρχές. Ἐτοί ὁ Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν Ἀθῶς Ρωμάνος ἔγραφε στὸν τότε Πρόξενο Μοναστηρίου Δημ. Καλλέργη: «Σὰς πέμπτω σημειώσιν ὀνομάτων Βουλγάρων διαμενόντων ἐνταῦθα, οἵτινες θεωροῦνται ὡς ὁπαδοὶ τῶν βουλγαρικῶν κομιτάτων, καὶ σὰς παρακαλῶ, ἵνα μετ' ἐπισταμένην ἐρευναν μοὶ ἀνακοινώσῃτε ὅσας ἠθέλετε δυνηθῇ ν' ἀρυσθῇτε περὶ ἐνὸς ἐκάστου αὐτῶν πληροφορίας». ΑΥΕ/ΚΥ. Βλ. τὸν φάκ. ΑΑΚ-1904/ὑποφάκ. Η' 540 ἐμπ./13-2-1904.

Στὸ παραπάνω ἔγγραφο ἐπισημαίνονται δύο κατάλογοι. Ὁ πρῶτος περιέχει 12 «Κέντρα Βουλγαρικὰ ἐν Ἀθήναις», κυρίως κατοικίαις καὶ οἰνοπωλεῖα, καὶ ὁ δεῦτερος 62 πρόσωπα

Μὲ ἄλλο ἔγγραφό του τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας ὁ Εὐγενειάδης ἐνημερώνει τὸν Σκουζὲ γιὰ τὶς φήμες, ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ διαδίδωνται, ὅτι δηλ. οἱ Βούλγαροι σὲ λίγες μέρες θὰ ἀναστάτωναν καὶ αὐτὴ τὴ Μακεδονικὴ πρωτεύουσα, ἐπωφελοῦμενοι μάλιστα τῶν ἑορτῶν τοῦ Πάσχα, ποὺ τὴ χρονιά ἐκείνῃ ἔπεφτε στὶς 6 Ἀπριλίου.

«Ἐξακολουθοῦσιν ἐπιτεινόμεναι, ἔγραφε, αἱ διαδόσεις περὶ τῆς ἀποφάσεως τῶν Βουλγάρων, ὅπως καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Θεσσαλονίκῃ διαπράξωσι κακοὺς γήματα, προκαλέσωσι δὲ δι' ἀνατινάξεων διὰ δυναμιτίδος καὶ πυροπολήσεως ναῶν κατὰ τὰς νυκτερινὰς ἀκολουθίας τῆς Μεγάλης Ἐβδομάδος ὡς καὶ ἄλλων Δημοσίων καταστημάτων πανικὸν καὶ σύγχυσιν, ἵνα οὕτω καταδειχθῇ ὅτι οὐδεμίαν δύναται πλέον νὰ παράσχωι προστασίαν ἡ Ὀθωμανικὴ ἐξουσία καὶ ὅτι αὐτοὶ ἐγένοντο κύριοι τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἐπίτασις αὕτη τῶν διαδόσεων συνεκίνησε πολλοὺς τῶν ἐνταῦθα, τινὲς δ' ἐκ τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἐμφανισθέντες ἐνώπιον τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἰταλίας, ἧς τυγχάνουσιν ὑπήκοοι, ᾗτήσαντο τὴν προστασίαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Γενικὸν Προξένον τῆς Ἀγγλίας ἐγένοντο παραστάσεις παρὰ διαφόρων καὶ ἐμπιστευτικαὶ ἀνακοινώσεις τοιαῦται, ὥστε ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ προβῇ εἰς διαβήματα ἐπίσημα. Οὕτω χθές, μεταβὰς παρὰ τῷ ἀναπληροῦντι τὸν βαλὴν, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Βουλγαρικῶν ἀπειλῶν καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ¹, ἵνα λάβωσιν ἀπὸ κοινοῦ μέτρα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς

ποὺ χαρακτηρίζονται «Οἱ ἐν Ἀθήναις φανατικότεροι Βούλγαροι καὶ ἀρχηγοὶ τῶν ἐνταῦθα διαμενόντων, μετασχόντες τῶν τελευταίων ταραχῶν καὶ προτιθέμενοι νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς Μακεδονίαν καὶ μετάρχωσι τῶν παρασκευαζομένων ταραχῶν κατὰ τὴν ἀνοιξιν». Στὸν κατάλογο τοῦτον σημειώνεται, ὅτι πολλοὶ κατὰγονταν ἀπὸ χωριὰ τῆς Φλώρινας καὶ τῆς Καστοριᾶς καὶ ἀνῆκαν στὴ συμμορία τοῦ Τσακαλάρωφ, εἶχαν δὲ δράσει ὅλοι τοὺς, ὅπως ἀναφέρεται καὶ πιὸ πάνω, κατὰ τὸ Ἡλιν-Ντέν. Δυό-τρεις χαρακτηρίζονται ὡς ταμίες τῆς οργανώσεώς των. Στὸ τέλος τοῦ καταλόγου τούτου προστίθεται ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀναφερομένους, ὑπῆρχαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, σχεδὸν 350, ποὺ ἐφοδιάζονταν μὲ χρήματα ἀπὸ τοὺς ταμίες γιὰ τὴν προμήθεια ἐνδυμάτων καὶ ὀπλισμοῦ, «διὰ νὰ μετάρχωσι τοῦ κινήματος τῆς ἀνοιξέως», γιὰτὶ περίμεναν ἐπανάληψιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατὰ τὴν ἀνοίξει τοῦ 1904, πρᾶγμα ὁμῶς ποὺ δὲν ἔγινε.

Κατὰ τὴν γνώμην μου ὁμοῦ οἱ Ἑλληνικὲς ἀρχὲς ἔπεφταν σὲ σφάλμα, γιὰτὶ τουλάχιστον ἓνα σημαντικὸ μέρος ἀπὸ τοὺς ἀναφερομένους ὡς «βουλγάρους» δὲν θὰ εἶχαν βουλγαρικὴ συνείδηση. Ἦταν ἀπλῶς βουλγαρόφωνοι Μακεδόνες, ποῦ, ἔχοντας παραπλανηθῇ σχετικὰ μὲ τοὺς πραγματικοὺς σκοποὺς τῆς VMRO, ἤθελαν, ἀπὸ μίσος πρὸς τοὺς Τούρκους, ν' ἀγωνιστοῦν γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Μακεδονίας. Ὁ Πρόξενος Καλλέργης σωστὰ ἀποφαίνεται, ὅταν γράφῃ σὲ ἑκθεσί του (ἑ.ἀ., 584/2-6-1904), πὼς «ὁ πληθυσμὸς τῆς Μακεδονίας θέλει προτίστωσι τὴν ἀπαλλαγὴν του ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ καὶ ἐπιθυμεῖ κυρίως τὴν ἐλευθερίαν του... Τὸ Βουλγαρικὸν κομιτᾶτον βλάπτει κυρίως ἡμᾶς, ὅταν, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Μακεδονίας, πείθῃ τοὺς βουλγαροφώνους ὀρθοδόξους νὰ συμμετάσχωσι τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνος...».

1. Διατηρώντας σχετικὴν ἐπιφύλαξιν, νομίζω, πὼς Στρατιωτικὸς Διοικητὴς τῆς Θεσ-

πόλεως, τοσοῦτον μᾶλλον καθόσον, τῆς ἐνταῦθα φρουρᾶς ἀποσταλείσης εἰς Μητροβίτσαν¹, ἥ ἀπομείνασα στρατιωτικὴ δύναμις εἶναι ἀνεπαρκεστάτη, ὅπως προλάβῃ πᾶσαν τῶν Βουλγάρων ἐπίθεσιν. Τὸν κ. Βιλιώττην διεβεβαίωσεν ὁ ἀναπληρωτὴς τοῦ Βαλῆ, ὅτι θέλει λάβει πᾶσαν πρόνοιαν περὶ ἐξασφάλισης τῆς τάξεως ἐν Θεσσαλονίκῃ, δὲν τῷ ἀπέκρουε δὲ ὅτι τοιαύτην εἶχε λάβει διαταγὴν καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐνθα εἶχον γνωσθῇ τὰ μελετούμενα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καταχθόνια σχέδια.

Σήμερον ἐγνώσθη ὅτι, κατόπιν τοῦ διαβήματος τοῦ Ἑγγλ. Γενικοῦ Προξένου, ὁ Στρατιωτικὸς Διοικητὴς διέταξε νὰ παραμείνωσιν ἐν Θεσσαλονίκῃ τὰ χθὲς ἀφικόμενα ἐκ Σμύρνης τρία τάγματα ἐκ 2.400 ἀνδρῶν, τὰ προωρισμένα διὰ τὴν Ἀλβανίαν, ὅπως ἀναλάβωσι τὴν ἐξασφάλισιν τῆς πόλεως. Ὁ κ. Βιλιώττης ἀνῆγγεῖλε τὸ γεγονός πρὸ ὀλίγου εἰς Κωνσταντινούπολιν², παρεκάλει δὲ ν' ἀποσταλῇ, εἰ δυνατόν, πολεμικὸν ἀγγλικὸν εἰς Βόλον ἢ ἄλλα-χοῦ, πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως καλέσῃ αὐτὸ ἐν περιπτώσει ταραχῶν ἐν τῇ πόλει. Ἐκ τῶν ἄλλων ἀντιπροσώπων τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κυβερνήσεων οὐδεὶς ἐπυθίστο παρὰ τῇ Γενικῇ Διοικήσει σχετικὸν τι διάβημα, ἀλλ' οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι τῆς Αὔστριας καὶ τῆς Ἰταλίας, οἷς ἐπίσης ἀνεκοίνωσεν ὁ κ. Βιλιώττης μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης τὰς ἐνεργείας του, ἐπέκριναν αὐτάς.

Ὅτι αἱ διαδόσεις καὶ αἱ ἀπειλαὶ ἐπιτείνονται, εἶναι ἀναμφισβήτητον, ἀλλ' ἐγὼ οὐδεμίαν ἀποδίδω εἰς ταύτας σοβαρότητα καὶ ἔχω τὴν γνώμην ὅτι οἱ Βούλγαροι διαδίδουσι τὰς δῆθεν ἀποφάσεις των, ὅπως τρομοκρατήσωσι καὶ τοὺς ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὡς ἐτρομοκρατήσαν τοὺς τοῦ ἐσωτερικοῦ, καὶ παραστήσωσιν ἐαυτοὺς ὡς πανισχύρους καὶ δυναμένους ν' ἀνατρέπωσι τὸ πᾶν ἀφ' ὀνό³.

Ἡ Γενικὴ Διοίκησις ἔλαβε μέτρα πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, πανταχόθεν δὲ μοὶ ἀγγέλλονται κινήσεις στρατιωτικά, καταδῆ-

σαλονίκης τὸ 1903 ἦταν ὁ Χασάν Ταξίν Πασᾶς, αὐτὸς ποὺ μετὰ τὴν ἰδίαν ιδιότητα παρέδωκε τὸ ἀπόγευμα τῆς 26ης Ὀκτωβρίου 1912 τὴν πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας στὸν Ἑλληνικὸ στρατό. Τὴν γνώμην μου αὕτη τὴν στηρίζω στὰ ὅσα γράφει ὁ Ζάννας στὰ ἀπομνημονεύματά του, ὅπου ἀναφέρει τὸν Χασάν Ταξίν φρούραρχο τῆς πόλεως στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνος μας, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Νεοτούρκων, δηλ. τὸ 1908, καὶ τέλος, τὸ 1912. Ὁ Χασάν Ταξίν, ἡπειρωτικῆς καταγωγῆς, εἶχε τελειώσει τὸ Ἑλληνικὸ Γυμνάσιο Ἰωαννίνων καί, φυσικά, ἦταν ἐλληνομαθέστατος (Ζάννα, ε.ἀ., σ. 12, 56 καὶ 84).

1. Ἡ τουρκικὴ φρουρὰ Θεσσαλονίκης εἶχε σταλῇ στὸ Κοσσοβο, γιὰ νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐξέγερσιν τῶν Ἀλβανῶν στὴ Μητροβίτσα, γιὰ τὴν ὁποία ἔκανα λόγο πρὶο μῆρος.

2. Στὸν προιστάμενόν του Πρεσβευτὴ τῆς Μεγάλης Βρετανίας O'Connor.

3. Τὴν αἰσιοδοξίαν τοῦτ' ἐγνώμην τοῦ Εὐγενειάδη θὰ μοῦ δοθῇ ἡ εὐκαιρία νὰ σχολιάσω ἐκτενῶς σὲ μεταγενέστερο ἐγγράφόν μου, σχετικὸν μὲ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης (ΑΥΕ/ΚΥ. 234 - ἐμπ./14-5-1903. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 2 ὑποσημείωσιν τῆς σ. 74), στὸ ὁποῖο ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, προσπαθεῖ, καθὼς θὰ δοῦμε, νὰ ἀντικρούσῃ καὶ τὴν ἐναντίον του κατηγορίαν ὅτι μὲ τίς λανθασμένους καὶ γεμῆτες «ἀσυνχώρητον αἰσιοδοξίαν» προβλέψεις του «ἀπεκοίμισε» τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι.

λοῦσαι ὅτι ἡγέρθη τοῦ ληθάργου. Ὁ Βαλῆς δὲν ἐπαῆλθεν ἔτι ἐκ τῆς περιουσίας του, ἀλλὰ οὐδεμία σύγκρουσις ἔλαβε χώραν, ἀφ' ὅτου ἀνεχώρησεν, ὅπερ δηλοῖ, ὅτι οὐδεμίαν συμμορίαν τὴν ἀνακάλυψιν ἐπέτυχε μέχρι τοῦδε. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου βέβαιον εἶναι ὅτι αἱ γνωσταὶ συμμορίαι τοῦ βιλαετίου Θεσσαλονίκης ἐργάζονται μετὰ μειζονος προφυλάξεως, πεισθεῖσαι δὲ ὅτι ἡ καταδιώξις ἐγένετο συντονωτέρα, ἀποφεύγουσι νὰ ἐκτίθενται ὡς ἐν τῷ παρελθόντι¹.

Ἡ ὥρα ὅμως τῆς ἐκρήξεως, ποὺ ὁ Εὐγενειάδης θεωροῦσε ἀπίθανη, πλησιάζει πιά μὲ γρήγορο βῆμα.

IV. ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Οἱ Βούλγαροι προσπαθοῦσαν νὰ πείσουν τὴν Εὐρώπην, ὅτι οἱ μεταρρυθμίσεις, ποὺ εἶχαν ἀποφασιστῇ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μποῦν ἀκόμη σὲ ἐφαρμογή, ἦταν ἀνεπαρκεῖς καὶ δὲν ἐπρόκειτο νὰ τὴν εἰρηνεύσουν· καὶ ἐπιζητούσαν νὰ ἐξάγουν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς καὶ νὰ τὴν ἐξωθήσουν στὴν ἀνοικτὴ ἐπέμβασι, γιὰ νὰ λυθῇ τὸ Μακεδονικὸ σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιθυμίες τους. Τοῦτο θὰ τὸ πετύχαιναν μὲ τὴ μερικὴ, τουλάχιστον, ἐξέγερσι τῆς Μακεδονικῆς ὑπαίθρου, τὴν ὁποία καὶ θὰ παρουσιάζανε ὡς ἐπαναστατικὸ κίνημα ἀπελπισίας τῶν καταδυναστευομένων Χριστιανῶν ἀγροτῶν τῆς Μακεδονίας, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ, πὼς ἀκόμη καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνος στὴ Μακεδονικὴ ὑπαίθρο οἱ Μουσουλμᾶνοι φερνόντουσαν στοὺς Χριστιανοὺς ὅπως οἱ κατακτηταὶ πρὸς τοὺς κατακτημένους, τοὺς ἐκμεταλλεύονταν, τοὺς τρομοκρατοῦσαν, τοὺς προσβάλλανε τὰ ἔθνικα καὶ θρησκευτικὰ αἰσθηματὰ τους, καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυσι, τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια.

Πρὶν ὅμως γίνῃ αὐτό, σκεφτήκανε νὰ κάνουν κάτι πῶς ἐντυπωσιακόν, καθὼς — καὶ πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ — ἡ VMRO κυρίως, ποὺ γιὰ τὴν ὥρα πρωτοστατοῦσε, διέθετε στελέχη καὶ ὁπαδοὺς ψυχωμένους, ἀποφασιστικούς, ἐξασκημένους στὴ συνωμοτικὴ δρᾶσι, πιστοὺς στὴν ἰδέαν τους καὶ πρόθυμους νὰ θυσιάσων γι' αὐτήν. Νὰ δείξουν στὸν δικαιολογημένον ἐκκληκτὸν κόσμον ὅτι ἐπανεστάτησε μιὰ μεγαλοῦπολι, αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας! Γνωρίζανε, βέβαια, οἱ Βούλγαροι ὅτι καὶ ἡ μιὰ καὶ ἡ ἄλλη ἐκδήλωσι θὰ φτάνανε στὴν ἀποτυχίαν· πὼς οἱ Τοῦρκοι θὰ βγαίνανε στὸ τέλος νικηταὶ σ' αὐτὸ τὸν ἄνισον ἀγῶνα, ὅτι τὰ θύματα θὰ ἦταν πολλὰ. Αὐτὸ ὅμως ἀκριβῶς ἤθελαν, γιατί οἱ καταστροφῆς καὶ τὰ θύματα θὰ προκαλοῦσαν διεθνή θόρυβο καὶ συγκίνησι μεγάλη καὶ αὐτά, στὸ τέλος, τὴν ἐπέμβασι τῆς Εὐρώπης. Ἐπίζανε σὲ τοῦτο· ὅτι οἱ Τοῦρκοι, στρατὸς καὶ πολῖτες, ἰδίως οἱ δεῦτεροι θὰ ξεσποῦσαν σὲ ὀμότητες ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν, πρᾶγμα ποὺ θὰ ἔκανε τοὺς Εὐρωπαίους νὰ ἐξεγερθοῦν. Γι' αὐτὸ ἀποφασιστήκανε καὶ ἐκτελεστή-

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 143 - ἐμπ. (27-3-1903).

κανε τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης¹. Γιά τὸν ἴδιο λόγο ἔγινε λίγο ἀργότερα καὶ τὸ Ἑλὶν - Ντέν.

Στὰ γεγονότα αὐτὰ ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ Ἕλληνες ἱστορικοί, ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα, ἀκόμη καὶ σὲ εἰδικὰ ἔργα, δὲν ἀφιερῶνουν παρὰ ἐλάχιστες γραμμές, τὸ πολὺ μιὰ σελίδα. Νά, γιατί θεωροῦμε ἀναγκαῖο ν' ἀφήσωμε τὸν Εὐγενειάδη, νὰ τὰ παρουσιάσῃ μὲ τὰ τηλεγραφήματα καὶ τίς ἐκθέσεις, ποὺ ἔστειλε στὴν «προϊσταμένην ἀρχήν», κι ἄς μὴ ἀποφεύγωμε ἔτσι, ἀναγκαστικά, ὀρισμένες ἐπαναλήψεις. Παραθέτομε, λοιπόν, τὰ ἔγγραφα τοῦ, τὰ σχετικὰ μὲ τίς τρομοκρατικὰς πράξεις ποὺ ξέσπασαν τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1903 στὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης.

Ὅπως εἶδαμε στὸ τελευταῖο ἔγγραφο τοῦ προηγούμενου κεφαλαίου, οἱ βουλγαρικὲς ἐνέργειες ἐπρόκειτο γιὰ λόγους σκοπιμότητος νὰ ἐκδηλωθοῦν τὸ Πάσχα. Δὲν εἶχαν ὅμως, φαίνεται, ὀλοκληρωθῇ οἱ ἀπαραίτητες προετοιμασίες καὶ γι' αὐτὸ ἄρχισαν κάμποσες μέρες ἀργότερα, ἀντὶ τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, μετὰ τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ. Τὰ ἔγγραφα παρουσιάζονται σὲ χρονολογικὴ σειρά, ὅπως συντάσσονταν καὶ στέλλονταν ἀπὸ τὸν Εὐγενειάδη στὴν Ἀθήνα.

Ὁ Εὐγενειάδης ἀρχίζει νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὰ γεγονότα μὲ ἓνα συντομῶτα τηλεγράφημα πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν, ποὺ ἔχει ἡμερομηνία «17η Ἀπριλίου»². Μὲ αὐτὸ ἐνημερώνει τὴν Κυβέρνησι γιὰ τὴ δολιοφθορά, ποὺ ἔγινε στὸ ἀτμόπλοιο «Guadalquivir», 2.500 τόννων περίπου, τῆς Γαλλικῆς «Compagnie des Messageries Maritimes», καὶ στάθηκε ὁ προάγγελος τῶν ὁσων ἀκολούθησαν. Ἡ δολιοφθορά ἔγινε τὸ μεσημέρι τῆς Τρίτης - 15ης Ἀπριλίου³. Δράστης ἦταν ἓνας δάσκαλος καὶ κοιμιτατζῆς, καταγόμενος ἀπὸ τὰ Σκόπια, μὲ τὸ Ψευδώνυμο Γεώργ. Μινώφ⁴. Τὸ ἀτμόπλοιο εἶχε ἀπο-

1. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλονίκης τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀνῆρχετο εἰς ἑκατὸν πενήντα χιλιάδας, ἐξ ὧν τετρακισχίλιοι μόνον οἱ Βούλγαροι. Οἱ λοιποὶ εἶναι Ἰσραηλίται, Ὁθωμανοὶ καὶ Ἕλληνες». Βλ. στὸ «Ἐμπρός», σ. 1, τῆς 25ης Ἀπριλίου 1903 ἀνταπόκρισι ἀπὸ τῆς Θεσσαλονικῆς τοῦ Δημ. Φιλιππίδη.

2. Τὸ τηλεγράφημα ἢ παρουσιάζει καθυστέρησι στὴν ἀποστολὴ τοῦ ἢ ἐσφαλμένη, κατὰ μιὰ τουλάχιστον ἡμέρα, ἡμερομηνία.

3. Ὁ Ζά ν ν α ς, ἔ.ἀ., σ. 15, γράφει πὼς ἡ δολιοφθορά ἔγινε στίς 28 Ἀπριλίου, φυσικὰ μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο. Ἡ ἡμερομηνία αὕτη ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴ 15η Ἀπριλίου τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου.

4. Στίς ἐφημερίδες ἔστι ἀναγράφεται. Ὅσο γιὰ τὸ πραγματικὸ τοῦ ἐπώνυμο, τὸ «Ἐμπρός» τῆς 23ης Μαΐου τὸν ἀναφέρει ὡς Παῦλο Μπόιτοσεφ, ἐνῶ ὁ Μόδης, ἔ.ἀ., σ. 183, ὡς Παῦλο Σιάτεφ. Ὡς Pavel Šatev ἀναφέρεται καὶ στὴν ἐργασία τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν «Τὸ Μακεδονικὸν Ζήτημα» (Σόφια Νοέμβριος 1968), ποὺ μεταφράστηκε ὡς ἐλληνικὰ ἀπὸ τὸν Ἰωάν. Λαμπρίδη καὶ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Σλαβικὸν τμήμα τοῦ Ι.Μ.Χ.Α. (Σειρά μεταφράσεων - Περιλήψεων, ἀριθ. 37, Θεσσαλονίκη, Μάιος 1969). Ὅπως ἀναφέρεται στὴν ἐργασία αὕτη (σ. 3-4), ὁ Šatev ἐξωντῶθηκε

πλεύσει ἀπὸ τῆ Μασσαλίας καὶ ἀπὸ τῆ Σύρου ἔφτασε στὴ Θεσσαλονίκη, ἀπ' ὅπου θὰ κατευθυνότανε στὴν Κωνσταντινούπολι, τὸν τελικὸ προορισμὸ του. Ὁ «Μινῶφ» ἀνέβηκε στὸ πλοῖο κι ἄφησε τὴ βόμβα, ἡ ἔκρηξι τῆς ὁποίας ἔγινε κατὰ τὶς 11 π.μ., ὅταν πιά τὸ σκάφος «εἶχεν ἀπάρει καὶ ἐξήρχετο τοῦ λιμένος». Τὸ πλοῖο ἄρχιζε ἀμέσως νὰ καίγεται καὶ ρυμουλκῆθηκε σὲ ἀπόστασι 100μ. ἀπὸ τὴν προκουμαία, στὸ μεταξὺ δὲ οἱ ἔντρομοι ἐπιβάτες του, μαζί τους καὶ ὁ «Μινῶφ», ἀποβιβαστήκανε μὲ τὶς ἀποσκευές τους, ὅλοι σῶοι. Τραυματιστήκανε μονάχα 5-6 ἄντρες ἀπὸ τὸ πλήρωμα. Ἡ φωτιά ἔσβησε μὲ τὴν ἐντατικὴ χρῆσι τῶν ὑδραντλιῶν τῆς ξηρᾶς, τὸ σκάφος ὅμως καὶ τὰ ἐμπορεύματα, ποὺ μετέφερε, εἶχεν πιά καταστραφῇ. Ὁ δράστης ἐπιβίβαστηκε ἀμέσως στὸ σιδηρόδρομο, ἀλλὰ πιάστηκε τὸ ἴδιο βράδυ στὰ Σκόπια, ἐπεὶ εἶχε δοθῇ τὸ σκίτσο του στὶς Ἀρχές. Ὁ ὑποπλοίαρχος τοῦ «Guadalquivir» ἦταν καλὸς σκιτσογράφος καὶ βλέποντας μέσα στὸ πλοῖο τὸν ἄγνωστο γι' αὐτὸν «Μινῶφ» νὰ κατευθύνεται πρὸς τὸ λεβητοστάσιο, γιὰ ν' ἀφήσῃ τὴ βόμβα του, τὸν ὑποψίαστηκε καὶ συγκράτησε τὴ φυσιογνωμία του, εὐκολα δὲ κατόπιν ἔφτιαξε τὸ σκίτσο του¹.

μετὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον ἀπὸ τοὺς Σκοπιανοὺς μαζί μὲ ἄλους παλαιμάχους ἐπαναστάτας. «Μοναδικὴ αὐτῶν ἐνοχὴ ὑπῆρξεν ὅτι ἠοθάνοντο Βούλγαροι». Ὡς χαρακτηριστικὸ δεῖγμα τοῦ φιλοβουλγαρικοῦ παροξυσμοῦ τῆς ἐποχῆς ἀναφέρω τὸ ὅτι ὁ διάσημος Γάλλος ὁμηριστὴς Victor Bérard στὸ ἔργο του «Pro Macedonia» (σ. 35) ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ συγκρίνῃ τὸν «Μινῶφ» μὲ τὸν ναύαρχο Κωνσταντῖνον Κανάρη. Βλ. τὸν Κολοκοτρώνη, ἑ.ἀ., σ. 578, σημ. 2.

1. Ὅσα ἔγραψα γιὰ τὸν ὑποπλοίαρχο, τὰ ἀναφέρει ὁ Ζάβνας, ἑ.ἀ., σ. 15. Γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ «Guadalquivir» καί, γενικώτερα, τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης βλ. σύντομη περιγραφή τους στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνισμός» τοῦ 1903 (Τεύχος 5ο - Μάιος, σ. 388-389) ἀπὸ τὸν «Εὐμολπίδην». Ἐπίσης τὸν ἡμερήσιον Ἀθηναϊκὸ τύπο τῆς ἐποχῆς, ἰδίως δὲ τὸ «Ἐμπρός», ποὺ παρακολουθοῦσε συστηματικὰ τὸ μακεδονικὸ ζήτημα. Ἔτσι στὸ φύλλο τοῦ τῆς 18ης Ἀπριλίου, σ. 3, περιγράφεται ἡ κατὰ τοῦ «Guadalquivir» δολιοφθορά. Στὴν σ. 1 τοῦ αὐτοῦ φύλλου ὑπάρχουν σκίτσα τῆς προκουμαίας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ σκάφους καὶ ἀνώνυμο ἀρθρίδιο, γραμμένο βέβαια ἀπὸ τὸν Δημ. Καλαποθάκη, ποὺ τιτλοφορεῖται «Τὸ πραξικόπημα τῶν Βουλγάρων» καὶ σχολιάζει τὰ γεγονότα. Παραθέτομε ἀπόσπασμά του. «...Ἡ ἐπὶ τοῦ Γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου γενομένη προχθὲς ἔκρηξις καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα νυκτερινὰ γεγονότα ἐν τῇ πόλει τῆς Θεσσαλονίκης ἀποδεικνύουν μέχρι ποίου σημείου ἀνηκούστου θρασυτήτος ἔφθασαν αἱ ἐνέργειαι τῶν Βουλγαρικῶν κοιμητῶν καὶ τὸν βαθμὸν τῆς λύσεως αὐτῶν καὶ τῆς ἀπελπισίας ὅτι ἅπαναι αἱ μέχρι τοῦδε προσπάθειαι τῶν πρὸς ἐξέγερσιν τῆς χώρας ἀπέτυχον οἰκτρῶς. Βεβαίως, αἱ ἐκρήξεις αὐταὶ τῶν βομβῶν, ἀποτέλεσμα ἐνὸς συνωμοτικοῦ πραξικοπήματος, δὲν δύνανται νὰ ἐπιδράσωσιν εἰς τὴν κατάστασιν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ὅλης χώρας. Ἡ Θεσσαλονικὴ διήλθεν ἀπλῶς μίαν νύκτα μεγάλῃς ἀνησυχίας. Ἀλλὰ πέραν τούτου οὐδὲν τὸ μᾶλλον ἐπίφοβον. Δὲν νομίζομεν ὅμως ὅτι κατόπιν τῶν νέων τούτων ἀτιμιῶν δύνανται νὰ παρακληθῇ ἡ Τουρκία ὑπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς πλήρη καὶ τελεσφόρον ἐνέργειαν, εἴτε κατὰ τῶν κοιμητῶν εἴτε καὶ κατ' αὐτῆς τῆς Βουλγαρίας ἐν ἀνάγκῃ. Αὐτὴ δὲ ἴσως νὰ εἶναι ἡ μόνη σοβαρὰ πολιτικὴ συνέπεια τοῦ ἀναρχικοῦ ἔργου τῶν Βουλγάρων...».

Μὲ τὴν ἴδια ἡμερομηνία¹ ὁ Εὐγενειάδης στέλνει τὸ ἀκόλουθο τηλεγράφημα στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἐνημερώνοντας τοὺς ἀρμοδίους γιὰ τὴν ἔναρξιν τῆς τρομοκρατίας στὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης, δηλ. γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ ἔγιναν τὸ βράδυ τῆς Τετάρτης - 16ης Ἀπριλίου.

«Ἐσπέραν ταύτην περὶ ὥραν 8 ἐρρίφθησαν ὑπὸ Βουλγάρων 20 περίπου βόμβαι ἐντὸς καὶ ἔξωθεν κέντρων, καφετειῶν, ὡς καὶ εἰς διάφορα ἄλλα κεντρικὰ μέρη, προκαλέσασαι πανικόν, ὅστις ἐπετάθη ἔνεκα πυκνοῦ σκότους, ἐν ᾧ ἐβυθίσθη αἶφνης πόλις, σβεσθέντος ἀεριόφωτος κατόπιν βλάβης μηχανῆς, γενομένης ὑπὸ συνωμοτῶν. Πλήθος ἄμετρον ἔτρεχεν ἀνὰ ὁδοὺς ἐν ἀπογνώσει καὶ συγκύσει ἀπεριγράπτῳ. Βόμβαι ἐξηκολούθουν ριπτόμεναι· ἀλληλοδιαδόχως δὲ ριπτόμεναι ἐντὸς Ὁθωμανικῆς τραπέζης προδύκασαν πυρκαϊάν, τεφρώσαν ταύτην. Θύματα ἐλάχιστα, διότι βόμβαι ριφθεῖσαι ἐν καφετειοῖς ἐπέφερον ἐλαχίστας ζημίας. Στρατὸς προέβη συλλήψεις, ἀδύνατον ὅμως μὲ πληροφοροῦσιν Ἀρχαὶ μέχρις ὥρας ἀκριβῶς γενόμενα. Ταύτην στιγμὴν μεσονυκτίον ἀκούεται πολὺς καὶ συνεχὴς πυροβολισμὸς εἰς ἄκρον πόλεως κατόπιν ἐκρήξεως βομβῶν, μανθάνω δ' ὅτι Βούλγαροι πυροβολοῦνται καὶ ὅτι ἐφρονέθησαν ἀρκετοὶ αὐτῶν. Κατάστασις λίαν σοβαρά. Αὔριον ἐγκαίρως προβῶ συνεννοήσεις μετὰ Βαλῆ καὶ συναδέλφων μου. Πρὸ δλίγον ἀφίχθησαν δύο τάγματα ἐκ Σμύρνης. Βεβαιοῦται ὅτι συνωμοταὶ πορεύονται ἐκ Βουλγαρίας».

Στις 17 Ἀπριλίου ἐπίσης, ἀλλὰ ὁπωσδήποτε μετὰ τὸ μεσημέρι, στέλνει ἄλλο ἐνημερωτικὸ τηλεγράφημα.

«Πανικὸς μέγας ἐξακολουθεῖ. Ἐλάχιστα καταστήματα ἤνοιξαν. Συλλήψεις Βουλγάρων ἐξακολουθοῦσι. Πλεῖστοι τούτων ἀμύνονται, ρίπτοντες βόμβας κατὰ στρατοῦ, πάντες ὅμως φονεύονται ὑπ' αὐτοῦ ἢ συλλαμβάνονται. Ἀπὸ μεσονυκτίου μέχρις ὥρας ταύτης εἶχε παύσει χορῆσις βομβῶν, ἥτις ἐπανελήφθη ἤδη, ἀλλὰ μεμονωμένως. Μεταβάς Διοικητήριον, συνεννοήθην μετὰ Βαλῆ καὶ Στρατάρχου, οἷς συνέστησα λήψιν μειζόνων ἀσθηρῶν μέτρων πρὸς ἀποφυγὴν πλείωνων κινδύνων. Ἐπεσκέφθην ὡσαύτως συναδέλφους, οἵτινες πάντες ἐπιμεινῶσι παρὰ Βαλῆ λήψιν μέτρων γενναίων, ὅπως ἐνθαρρύνωσιν αὐτὸν εἰς ἐνεργείας του, ἀλλ' ἀνάγκη ἐνθαρρυνθῆ καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐσπέραν ταύτην ἀπειλοῦνται νέαι ἐπιθέσεις διὰ βομβῶν. Μέτρα λαμβάνονται. Ἐχω πληροφορίαν βάσιμον ὅτι συνωμοταὶ ἀπεφάσισαν ἀνατινάζωσιν ἡμέτερον Προξενεῖον² ἐσπέραν ταύτην. Συνεννοήθην μετὰ Στρατάρχου πρὸς ἀποτροπὴν

1. Τὴν 17η Ἀπριλίου. Πρέπει δηλ. νὰ στάλθηκε μετὰ τὰ μεσάνυχτα τῆς Τετάρτης 16ης Ἀπριλίου, ἡμέρας τῶν γεγονότων. Γι' αὐτὸ ἀρχίζει καὶ μὲ τὴ φράσιν «Ἐσπέραν ταύτην...». Ἀλλωστε πρὸ κάτω καθορίζει, πῶς, ὅταν συνέτασσε τὸ τηλεγράφημα, ἦταν μεσάνυχτα.

2. Ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Εὐμολπίδης (βλ. σ. 60, ὑπόσ. 1), «οἱ βούλγαροι εἶχον προγραμματίσει ἐπιθέσεις διὰ βομβῶν καὶ κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου, τοῦ Μητροπολι-

κινδύνον. Τριακόσιοι περίπου συνελήφθησαν μέχρι τοῦδε. Ἐλπίζομεν πάντες ὅτι, ἂν ἐξουσία ἐργασθῇ μετὰ θάρρους καὶ φρονήσεως, ἀποφύγομεν κίνδυνον, μολοντί ὀθωμανικὸς ὄχλος ἤρχισε συγκινούμενος καὶ ἐρεθιζόμενος. Βαλῆς, περιελθὼν κέντρα, συνέστησε θάρρος καὶ ὑπεσχέθη προστασίαν εἰς φιλησύχους, προέτρεψε δὲ Ὀθωμανοὺς ἀπέχωσι πάσης ἀντεκδικήσεως. Εἰς ἐμὲ ἐδήλωσεν ὅτι ἔχει ἀπόφασιν καταδιώξῃ διὰ παντὸς μέσον Βουλγάρους, ἀδιαφορῶν, ἂν μέτρα του προὐκάλουν ἀνάκλησίν του. Ἐκ τῶν ἐπιτιθέντων κατὰ Ὀθωμανικῆς Τραπεζῆς, φερόντων πάντων πίλους καὶ μεταβάντων ἐκεῖ ἐφ' ἀμάξης, δύο ἐφονεύθησαν καὶ τρεῖς συνελήφθησαν».

Τὴν Παρασκευὴ - 18ῃ Ἀπριλίου ὁ Εὐγενειάδης στέλνει τὸ ἀκόλουθο νέο τηλεγράφημα.

«Ἀπὸ τετάρτης μεταμεσημβρινῆς ὥρας ἔπασσε πᾶσα ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων ἐπίθεσις, ἀλλὰ καταδιώξις ἐκ μέρους ἐξουσίας ἐξακολουθεῖ ὡς καὶ ἔρευναι ἐν οἰκίαις καὶ συλλήψεις. Οἰκίαι ἐπολιορκήθησαν καὶ οἱ ἐν αὐταῖς μὴ παραδοθέντες ἐφονεύθησαν. Μέτρον ἐλήφθη, ὅπως φονεύεται πᾶς ἀνθιστάμενος ἢ τρεπόμενος εἰς φυγὴν, οὕτω δὲ τριᾶκοντα ἐφονεύθησαν σήμερον, ὡς βεβαιούμαι ἐπισήμως, οἵτινες κατετέθησαν ἐν ἐκκλησίᾳ Βουλγαρικῷ νεκροταφείῳ, ἐνῷ μὴ ἐπίσημοι πληροφοροῖται ἀναβιβάζουσι φονευθέντας χθὲς νύκτα καὶ σήμερον ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν πενήκοντα. Ἀπὸ 6ης ὥρας μ.μ. πάντες ἐκλείσθησαν ἐν οἰκίαις καὶ οὐδενὶ ἐπιτρέπεται ἡ κυκλοφορία ἐν ταῖς ὁδοῖς. Πόλις κατελήφθη ὑπὸ Στρατοῦ. Οὐδεμία ἀπολύτως ταραχὴ. Βούλγαροι οὐδὲν δίδουσι σημεῖον ζωῆς».

Στὸ μετὰ κηρύχθηκε στὴ Θεσσαλονικὴ ὁ στρατιωτικὸς Νόμος καὶ οἱ Ἀρχεῖς στὶς 21 Ἀπριλίου ἐκδῶσαν «Δήλωσιν», ἀντίτυπο τῆς ὁποίας σὲ Ἑλληνικὴ μετάφρασι ἔστειλεν ὁ Εὐγενειάδης στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν στὶς 24 ἰδίου μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 187 - ἐμπ. σύντομο ἐγγραφὸ του, στὸ ὁποῖο ἀναφέρει ὅτι τοῦ τὴν ἐκοινοποίησε ὁ Βαλῆς ἐπισήμως καὶ ὅτι αὐτὴ τοικοκλήθηκε σὲ διάφορα κεντρικὰ σημεία τῆς πόλεως, μεταφρασμένη καὶ στὴ γαλλικὴ, τὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν ἑβραϊκὴ. Τὴν ἀντιγράφω, διορθώνοντας τὰ σημαντικώτερα σφάλματα, ποὺ παρουσιάζει ἡ μετάφρασί της στὰ ἑλληνικά.

«Δι' Αὐτοκρατορικοῦ Διατάγματος συνέστη ἑκτακτον Στρατοδικεῖον πρὸς ταχεῖαν τιμωρίαν τῶν συλληφθέντων ἀνταρτῶν Βουλγάρων, οἵτινες ἐτόλμησαν νὰ διαπράξωσι πλείστα κακουργήματα ἐν Θεσσαλονικῇ πρὸς

τικοῦ μεγάρου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὰ πραγματοποιήσουν». Στὸ «Ἐμπρὸς» τῆς 25ῆς Ἀπριλίου, σ. 1-2, ἀναγράφεται ἡ εἰδησι, ὅτι στὶς 18 τοῦ μηνὸς πιάστηκε μὲ «κιβώτιον δυναμίτιδος» νεαρὸς Βούλγαρος, ποὺ εἶχεν ὡς ἀποστολή, σύμφωνα μὲ τὴν ὁμολογία του, νὰ ἀνατινάξῃ τὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο. Εἶχε φτάσει ἄρκετὲς μέρες, πρὶν μπροστὰ ἀπὸ τὴ Σόφια, γιὰ νὰ πάρῃ μέρος στὸ κίνημα.

τὸν καταχθόνιον σκοπὸν τοῦ νὰ διαταράξῃσιν τὴν ἡσυχίαν, ὡς καὶ τῶν ταραχοποιῶν τῶν λαβόντων μέρος εἰς τὰ γεγονότα, πρὸς πρόληψιν τοῦ λοιποῦ τοιούτων κακουργημάτων καὶ πρὸς περισσοτέραν ἐξασφάλισιν καὶ ἐμπέδωσιν τῆς ἡσυχίας τοῦ τόπου.

Τοῦ ρηθέντος Στρατοδικείου, ἀρξαμένου ἀπὸ σήμερον τῆς ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων αὐτοῦ, φέρονται εἰς γνῶσιν τοῦ Δημοσίου τὰ ὑπὸ τῶν ἀστυνομικῶν Ἀρχῶν ληφθέντα μέτρα, ἅτινα ἔσονται ἐν ἰσχύϊ μέχρι νεωτέρας Διαταγῆς.

Ἐκτὸς νομίμου δικαιολογίας, οὐδεὶς κάτοικος, οἰοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι, θὰ ἐξέρχεται εἰς τὴν ὁδὸν τὸ ἐσπέρας μετὰ τὴν ὥραν 1 (μίαν) Τουρκικὴν¹. Ἐκαστος ὀφείλει νὰ μεταβαίῃ εἰς τὴν οἰκίαν του πρὸ τῆς μῆς ὥρας (sic) καὶ τὰ ἐργαστήρια δὲν πρέπει νὰ μένωσιν ἀνοικτὰ μετὰ τὴν ρηθεῖσαν ὥραν, ἀλλὰ νὰ κλείνῳνται ἐνωρίς. Ἐπειδὴ δὲ τὰ εἰς τὰς Ἀρχὰς ἀνήκοντα καθήκοντα ἀπέναντι τῶν ταραχοποιῶν θὰ ἐκπληρωθῶσι, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ἀνελλιπῶς, οἱ κάτοικοι δέον νὰ ἀπέχῳσιν ὀριστικῶς τοῦ νὰ τολμῶσι νὰ λαμβάνωσι μέρος εἰς τὰς καταδιώξεις καὶ τὰς κατ' οἶκον ἐρεῦνας, νὰ συλλαμβάνωσιν ἄτομα, νὰ ἐπιτίθενται κατ' αὐτῶν, κατὰ τῆς περιουσίας καὶ τῶν κατοικιῶν, νὰ συνέρχωνται ἐπὶ τὸ αὐτὸ πολλοὶ ἄνθρωποι ἐν τοῖς καφενεῖοις καὶ ἐν ἄλλοις κέντροις πρὸς διάδοσιν ψευδῶν εἰδήσεων, ἐπιφερουσῶν τὴν κυκλοφορίαν ἀνυποστάτων θρυλημάτων, ἐρεθιζόντων τὰ πνεύματα, νὰ ὀπλοφορῶσι δημοσίᾳ ἢ κρυφίως καὶ νὰ συναθροίζωνται ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ὡς καὶ ἐν τοῖς οἰκοπέδοις πρὸς θέαν τῶν πράξεων τῆς Κυβερνήσεως.

Οἱ παραβαίνοντες τὰς ἀνωτέρω διατάξεις, εἰς οἵανδήποτε τάξιν καὶ ἂν ἀνήκωσι, θὰ συλλαμβάνωνται καὶ θὰ παραδίδωνται εἰς τὸ Στρατοδικεῖον. Ἐν ἐνὶ λόγῳ διὰ τῆς λήψεως τῶν ἀπαιτουμένων ἐκτάκτων μέτρων θὰ ἐνεργηθῶσιν ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν αὐστηρόταται καταδιώξεις κατ' ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον τολμήσει νὰ πράξωσι τι προκαλοῦν, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον, τὴν διατάραξιν τῆς ἡσυχίας. Οἱ ἐρχόμενοι εἰς Θεσσαλονίκην ἀνευ νομίμου λόγου θὰ ἀποστέλλονται ὀπίσω εἰς τὰς πατρίδας των.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 21 Ἀπριλίου 1903»

Μιὰ μέρα νωρίτερα, στίς 23 Ἀπριλίου - γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὁ Εὐγενειάδης εἶχε στείλει τὸ ἀκόλουθο τηλεγράφημα. «*Μολοντί λαὸς ἐξακολουθεῖ ἐπτοημένος, ἐφοβεῖτο δὲ ὅτι Βούλγαροι θὰ προέβαινον ἀναρχικῶν*

1. Ἡ τουρκικὴ ὥρα ἄρχιζε καὶ τελείωνε μὲ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου (ἡ πληροφορία μοῦ δόθηκε ἀπὸ τὸν ἀξ. κ. Ἰω. Βασδραβέλλη, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ), ὥστε νὰ συμπληρώνεται ἔτσι ἕνα 24ωρο. Ἄν, λοιπόν, ὑπολογίσωμε ὡς ὥρα τῆς ἀνατολῆς τὴ δική μας 6η πρωινὴ, ἡ δόσι ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν 12η τουρκικὴ ὥρα καὶ ἡ 1η ἑσπερινὴ ὥρα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν 19η, δηλ. τίς 7 μ.μ. Καὶ τέτοια, ἐπάνω - κάτω, ἦταν ἡ τουρκικὴ 1η ἑσπερινὴ ὥρα τῶν μέσων τοῦ Ἀπριλίου. Στὸ τελευταῖο τηλεγράφημα τοῦ Εὐγενειάδη, ποὺ προηγεῖται τῆς «Δηλώσεως», γίνεται λόγος γιὰ τὴν 6η μ.μ.

κίνημα ἐν ἐκκλησίᾳ, ἐν τούτοις δοξολογία ὑπὲρ Α.Μ. Βασιλέως ἐτελέσθη ἐν μέσῳ πυκνοῦ πλήθους ὑπηκόων καὶ ὁμογενῶν, ἐνθουσιωδῶς ζητωκραυγασάντων, προσελθόντων δ' εἰτα Γενικὸν Προξενεῖον. Ἐξουσία φοβουμένη τοιοῦτον κίνημα ἔλαβε πάντα τὰ προφυλακτικὰ μέσα. Συλλήψεις καὶ κατ' οἶκον ἐρευνὰ ἐξακολουθοῦσι. Πολεμικὸν δικαστήριον¹ ἤρξατο ἐργασίῳν, ἐπιληφθὲν ὑποθέσεως ρήφαντος βόμβαν ἐν ἀτμοπλοίῳ *Messageries...*».

Τὴν ἴδια μέρα ὁ Εὐγενειάδης στέλνει στὸ Σκουζὲ τὴν πρώτην ἔκθεσιν τοῦ γιὰ τὰ γεγονότα, ποὺ ἀναφέρεται στοὺς φόνους Ἑλλήνων ἀπὸ τοὺς Τουρκαλβανούς.

«Ἐκ πληροφοριῶν, ἃς συνέλεξα δι' ἐπιμελοῦς ἐρεῦνης, γενομένης ἐπὶ τόπον παρ' ὑπαλλήλων τοῦ Γενικοῦ Προξενείου, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσω τῇ Υ.Ε. ὅτι περὶ τὴν δευτέραν μεταμεσημβρινὴν ὥραν τῆς Παραελθούσης Πέμπτης — ἐπομένης τοῦ ἀναρχικοῦ κινήματος, τῆς ἡμέρας δηλονότι καθ' ἣν ὁ στρατὸς καὶ ἡ ἀστυνομία προέβαινον εἰς ἀθρόας συλλήψεις Βουλγάρων καὶ καθ' ἣν ἡ ἐκ μέρους ἐνίων ἐξ αὐτῶν ἀντίστασις διὰ βομβῶν καὶ φυσιγγίων δυναμίτιδος καὶ αἱ συμπυρσοκοπήσεις τῶν κατ' αὐτῶν πυροβολούντων στρατιωτῶν εἶχον ἐξερεθίσαι τὸν περὶ τὴν συνοικίαν Βαρδαρίου Ὀθωμανικὸν λαόν, πεντηκοντάς Τουρκαλβανῶν στρατιωτῶν ἐκ τοῦ ἐνταῦθα τὴν προτεράϊαν ἐκ Πριζρένης² ἀφιχθέντος Τάγματος, ὅπερ ἅμα τῇ ἀφίξει του διετάχθη φρονίμως ὑπὸ τοῦ Στρατάρχου³, φοβουμένου τὸν φανατισμὸν καὶ τὴν πρὸς ληστείαν ροπήν τῶν Ἀλβανῶν, νὰ μὴ ἐξέλθῃ τοῦ στρατῶνος, ἀφοπλισθὲν συγχρόνως, ἐξήλθον αὐτοῦ παρὰ τὰς διαταγὰς τῶν ἀξιωματικῶν των καὶ μὴ φέροντες μὲν ὅπλα πυροβόλα, ἀλλ' ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν τὰς ξιφολόγχας των, διεμοιράσθησαν εἰς πέντε ἢ ἐξ ὁμάδας καί, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι ἤρχοντο εἰς βοήθειαν τοῦ καταδιώκοντος τοὺς Βουλγάρους καὶ πολιορκουῦντος τὰς βουλγαρικὰς οἰκίας στρατοῦ, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν κεκλεισμένων χανίων καὶ καφείων (sic) τῆς συνοικίας Βαρδαρίου, ἤρξαντο δὲ διαρπάζοντες πᾶν τὸ προστυχόν.

Τακτικὸς στρατὸς δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ἐπὶ τόπον. Μετ' ὀλίγον κατέφθασαν μικρὰ τινα ἀποσπάσματα, ὑπολαβόντα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὡς ἐκ τοῦ γινομένου θορύβου ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν καὶ τινων ἐνωθέντων μετ' αὐτῶν Ὀθωμανῶν ἐκ τοῦ ὄχλου, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ καταδιώξεως Βουλγάρων καὶ ἀντιστάσεως ἐκ μέρους αὐτῶν. Ἀλλὰ, δυστυχῶς, κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἐφόδου τῶν Ἀλβανῶν εὐρέθησαν εἰς τὰ μέρη, ἔνθα ἐπετέθησαν

1. Πρόκειται γιὰ τὸ Στρατοδικεῖο, ποὺ ἄρχισε νὰ λειτουργῇ στὶς 21 Ἀπριλίου (βλ. τὴν «Δήλωσιν», ποὺ προηγεῖται). Ὡς πρόεδρος τοῦ στάλθηκε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ Ἐδὶπ Πασᾶς, ποὺ τὸν μνημονεύει ὁ Εὐγενειάδης στὴν ὑπ' ἀριθ. 204 - ἐμπ. 26-4-1903 βασικὴ ἔκθεσί του γιὰ τὰ γεγονότα, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ.

2. Prizren· πόλι στὴν περιοχὴ τοῦ Κοσσοῦ μετ' ἄλβανικὸ πληθυσμὸν.

3. Ἐννοεῖ τὸν Στρατιωτικὸ Διοικητὴ τῆς πόλεως. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 σημ. τῆς σ. 57.

οὔτοι, "Ελληνές τιτες, οἱ: Χρῖστος, σιδηροουργός, 25 ἐτῶν, Θεσσαλονικεὺς· Κων/τῖνος, σιδηροουργός, τῆς αὐτῆς ἡλικίας, ἐκ Δράμας· Ἰωάννης Βούρβας, ἄεργος, 45 ἐτῶν, ἐκ Σερρών, Ἕλλην ἐπὶ κκοος· Γεώργιος Γρηγορίου, 15 ἐτῶν, Θεσσαλονικεὺς καὶ Δημήτριος Ἀστερίου, κολουροπόλης, 18ετής, ἐκ Μπάλ-
τζας¹, ἅπαντες κάτοικοι Θεσσαλονίκης, ἐξ ὧν οἱ τρεῖς πρῶτοι κατελήφθησαν ὑπὸ στρατιωτικοῦ τινος ἀποσπάσματος, καθ' ἣν στιγμήν, πτοηθέντες ὑπὸ τῆς ἐφόδου τῶν Ἀλβανῶν, ἔφευγον, ζητοῦντες ἄστυον ἐν τινι ἐκεῖ πον πλησίον κειμένη Ἱταλικῇ οἰκίᾳ, ἣς οἱ ἰδιοκτῆται, βλέποντες τὸν στρατὸν ἐρχόμενον, τρεῖς δὲ ἀγνώστους δρομαίως εἰσελαύνοντας, ἤρχισαν ἐπικαλούμενοι βοήθειαν διὰ κρηνῶν, ὅτι «κομιτατζήδες» εἰσῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν. Οἱ στρατιῶται τότε ἐπυροβόλησαν κατ' αὐτῶν, ἀπατηθέντες, καὶ τοὺς ἐφόνευσαν. Οἱ δύο ἐπόμενοι ἐφονεύθησαν ὀλίγον ἀπωτέρω ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν κατὰ τὴν ἰδίαν ὥραν φεύγοντες, ὅτε καὶ πολλοὶ Βούλγαροι ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐφονεύθησαν, ὑποθέτω δὲ ὅτι, καίτοι οἱ Ἀλβανοὶ οὔτοι, φανατικοὶ ὄντες, οὐδεμίαν ποιοῦνται συνήθως διάκρισιν μεταξὺ Χριστιανῶν, ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ προκειμένου, γνωρίζοντες βεβαίως ὅτι Βούλγαροι τὴν ἐθνικότητα εἶχον διαπράξει πάσας τὰς κακοουρίας τῆς προηγουμένης ἡμέρας, Βουλγάρους ἤθελον νὰ φονεύσωσιν, ἀσχετῶς πρὸς τὴν ἐπ' αὐτῶν γενομένην δῆψιν Βουλγαρικῶν, Ἑλληνικῶν καὶ Τουρκικῶν ἀκόμη οἰκιῶν, ἀλλὰ μὴ ὄντες εἰς θέσιν νὰ διακρίνωσι τὰς φυλὰς, μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν συλληφθέντων καὶ ἐξοντωθέντων Βουλγάρων ἐφόνευσαν καὶ τοὺς δύο εἰρημένους "Ελλήνας, συμφώνως πρὸς τὸ ληφθὲν μέτρον, ὅπως φονεῖται πᾶς ὁ τρεπόμενος εἰς φνγὴν ὑποπίπῃ, ὅπερ ἐγνωρίζον, ἐκτός δ' αὐτῶν καὶ τοὺς Βασίλειον Παζάνην, κροεπόλην, ἐκ Σελίτσας², 18 ἐτῶν, ὃν συνήντησεν ἐτέρα ὁμάς Ἀλβανῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ ὥραν παρὰ τὰ σφαγεῖα τῆς πόλεως, καὶ Χρῖστον, ὑπηρέτην καφερείου, 18 ἐτῶν, ἐκ Κοζάνης, ὃν ἐφόνευσαν, θραύσαντες τὰς θύρας τοῦ καφερείου καὶ εἰσελθόντες ἐντὸς αὐτοῦ πρὸς διαρπαγὴν, τοῦ ὄχλου ὑποδείξαντος τοῦτον ὡς Βούλγαρον.

"Οργοον θῆμα τῆς ἡμέρας ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Κολινδρού 40ετής Καβάσης³ τοῦ ἐνταῦθα Γαλλικοῦ Ἀνκείου *Giuraud*⁴ Βασίλειος Κουμπούρας. Οὗτος,

1. Τὸ σημερινὸ Μελισσοχώρι τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τὴ Μπάλτσα ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐξέδωκε στίς 20 Ἰουνίου τοῦ 1913 τὸ ἱστορικὸ του διάγγελμα πρὸς τὸν Ἑλληνικὸ λαὸ μὲ τὴν κήρυξιν τοῦ Ἑλληνοβουλγαρικοῦ πολέμου.

2. Ἡ Ἐράτυρα τῆς Κοζάνης.

3. Kavas, λέξι τουρκική. Ὁ θυρωρός, ὁ κλητῆρας ὑπουργείου τῆς παλιᾶς Τουρκίας. Στὴν ἐποχὴ, πού ἐξιστοροῦμε, ἐσήμαινε κυρίως τὸν ἰδιωτικὸ φύλακα Πρεσβείας, Προξενείου, Μητροπόλεως. Ὡς καβάσηδες χρησιμοποιοῦσαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, Ἀλβανούς.

4. Στὸν ἐπόμενο «κατάλογον τῶν φονευθέντων ἐν Θεσσαλονικίᾳ Ἑλλήνων» ἀναγράφεται «*Guiraud*», πού εἶναι καὶ τὸ σωστό. Ἦταν Ἐμπορικὴ Σχολή, πού πρωτολειτούργησε τὸ 1888 καὶ ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς. Τὸ Λύκειο τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι ἡ «Γαλλικὴ Σχολὴ *Giraud*», ὅπως ἀναγράφεται λανθασμένα, πού σημειώνεται στὸν τοπογραφικὸ χάρτη τῆς παλαιᾶς Θεσσαλονίκης (1905), ὁ ὁποῖος ὑπάρχει στὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ

καθ' ἃ διατείνονται αἱ Ἀρχαί, ἐπωφεληθεὶς τῆς ἐν τῇ πόλει ἐπικρατησάσης καθ' ἅπασαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀνωμόλον καταστάσεως, εἶχε φονεύσει Ὁθωμανόν τινα εἰσπράκτορα, μεθ' οὗ εἶχε προηγούμενα καὶ ὅστις, πρὶν ἢ ἐκπνεύσῃ κατήγγειλε τὸν εἰρημέμον ὡς φονεύσαντα αὐτόν. Τὴν πληροφορίαν ταύτην θεωρῶ ὡς ἀπλὴν δικαιολογίαν τῶν Ἀρχῶν, ὑποθέτω δὲ ὅτι ἐφονεύθη, ἐκλήφθεις καὶ οὗτος ὡς Βούλγαρος.

Ἐκτὸς τούτων ἐπληροφορήθη ὅτι ἐν τοῖς ἔξω τῆς πόλεως καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν κειμένοις λαχανοκήποις, οὓς καλλιεργοῦσιν Ἕλληνες χωρικοὶ ἐκ Μπαλτζας, ἐφονεύθησαν κατὰ τὴν ἰδίαν ὥραν δύο χωρικοὶ, ἐκλήφθentes ὡσάντως ὡς Βούλγαροι ἔνεκα τῆς ἐνδυμασίας αὐτῶν καὶ διότι, εὐθὺς ὡς εἶδον τοὺς στρατιώτας ἐρχομένους, ἔσπευσαν νὰ κρυβῶσιν ἐντὸς τῶν καλυβῶν αὐτῶν. Λεπτομερείας ὅμως ἀναμφισβητήτους περὶ τοῦ φόνου αὐτῶν δὲν ἠδυνήθη ἔτι νὰ συλλέξω, καθ' ὅσον οἱ παρευρεθέντες συγχώριοι των ἀπῆλθον ἔσπευσμένως εἰς τὸ χωρίον των, ὅθεν ἐκ τοῦ φόβου δὲν ἐπανῆλθον μέχρι σήμερον.

Ὅτι τὴν δευτέραν μεταμεσημβριὴν ὥραν τῆς εἰρημένης Πέμπτης ἤρξατο καταδίωξις, ἔχουσα τὸν σφαγῆς τῶν Βουλγάρων, ἐφονεύοντο δὲ καὶ ὀρθόδοξοι, δὲν ἐγνώριζον. Καὶ αὐτὸς ὁ Βαλῆς, ὃν ἀπεχαιρέτησα κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, οὐδεμίαν εἶχεν εἶδῃσιν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἦλθεν εἰς τὸ Προξενεῖον ὁ διευθυντὴς τοῦ λεηλατηθέντος καφενείου, ἐν ᾧ ἔλαβε χώραν ὁ φόνος τοῦ Χρίστον ἐκ Κοζάνης, καὶ μοι ἀνήγγειλε τὰ διαπραττόμενα κατὰ τὴν συνοικίαν Βαρδαρίου καὶ τὸν φόνον τοῦ Ἑλλήνου τούτου. Ἐσπευσα ἁμέσως νὰ ποιήσωμαι ἐντόνους παραστάσεις τῷ Βαλῇ καὶ καταστήσω αὐτὸν ἐπεύθυνον διὰ τὸν γενόμενον φόνον Ἑλλήνος, ἐπικαλεσθῶ δὲ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ἀντίληψιν. Ὁ Βαλῆς κατεπλάγη ἐκ τῆς πληροφορίας καὶ ἐδήλωσεν ὅτι αὐτὸς οὗτος ἤθελε πάραντα μεταβῆ εἰς τὸν τόπον τῶν σκηνῶν, ὅπως προλάβῃ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κακοῦ, ὅπερ καὶ ἔπραξεν, ἀλλὰ, δυστυχῶς, τὸ μεσολαβῆσαν διάστημα ἤρκεσεν, ὅπως μετὰ τῶν Βουλγάρων φονευθῶσι καὶ οἱ ἀνωτέρω ἀναφερόμενοι Ἕλληνες, τὸν φόνον τῶν ὁποίων ἐπληροφορήθη πολὺ βραδύτερον καὶ κατὰ διαλείμματα, διότι οἱ λαβόντες γινῶσιν αὐτῶν, Ὁθωμανοὶ ὄντες ὑπήκοοι, ἐφοβήθησαν νὰ προσέλθωσιν εἰς τὸ Προξενεῖον καὶ μοι ἀγγείλωσιν αὐτούς. Τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι τὸ μόνον σκοτεινόν, καθότι αἱ τοπικαὶ ἀρχαὶ ἐπεδείξαντο

* Ἀθ. Σουλιώτη - Νικολαΐδη. Βρισκότανε στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς πόλεως καὶ βορείως τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ.

Τὸ σχολεῖο τοῦτο, καθὼς καὶ ὅλα τ' ἄλλα γαλλικὰ Σχολεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, τελούσε κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῆς «Mission Laïque», μεγάλης γαλλικῆς εκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας, ποὺ εἶχε τὴν ἑδρα της στὸ Παρίσι καὶ σκοπὸ της τὴ διάδοσι τῆς γαλλικῆς γλώσσης καὶ παιδείας στὶς γαλλικὰς ἀποικίας καὶ στοὺς λαοὺς τῶν ξένων χωρῶν, ἐνῶ ἀπέκρουε ἔντονα τὸν προσηλυτισμὸν, ποὺ τῆς προκαλοῦσε ἀποτροπιασμὸν, καθὼς ἐδήλωνε ὁ πρόεδρος της. Βλ. τὴ μελέτη τοῦ Παντ. Κοντογιάννη, Σχολεῖα ἁλλοφύλων ἐν Θεσσαλονίκῃ, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» 1910, σ. 172.

ἐν γένει εἰλικρινῇ καὶ ἔμφρονα διαγωγὴν, ὥστε κατώρθωσαν νὰ προλάβωσι μεγάλα δυστυχήματα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἰργάσθησαν δραστηρίως καὶ κατώρθωσαν νὰ συλλάβωσι τοὺς Τουρκαλβανούς καὶ ἄρωσιν αὐτοὺς ἐκ τοῦ μέσου, ὅπως οὕτω ἡ ἐξουσία ἐν ψυχραιμία δυνήθῃ νὰ προβῇ εἰς τὸ ἔργον της. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρον τὸ ἐκ Πριζρένης τάγμα ἀπεσταλή τὴν ἐπομένῃν σιδηροδρομικῶς εἰς Σέρρες.

Περὶ τῶν φόνων τῶν ἀνωτέρω Ἑλλήνων ὁμίλησα καὶ χθὲς διὰ μακρῶν μετὰ τοῦ Βαλῆ, μοὶ ἐξέφρασε δ' οὗτος τὴν λύπην του καὶ τὴν ἀπορίαν του, ἀφοῦ ἡ στρατιωτικὴ δύναμις ἐγνώριζεν ὅτι μόνον Βούλγαροι κατεδιώκοντο. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι καθ' ὅλην τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ἀστυνομίας καταδίωξιν οἱ ἐπικαλούμενοι τὴν Ἑλληνικὴν αὐτῶν ἐθνικότητα ὁρθόδοξοι ἐπροστατεύοντο κατὰ ἐνδεχομένης συγχύσεως, ὅτι δὲ πάντες οἱ ζητήσαντες τὴν συνδρομὴν τοῦ Προξενείου ἐκ τῶν συλληφθέντων ἀπελύθησαν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ»¹.

Νέα ἔκθεσί του, διορθωτικὴ τῆς προηγουμένης, στάλθηκε ἀρκετὲς μέρες ἄργότερα, μαζί μὲ κατάλογο τῶν Ἑλλήνων ποὺ σκοτωθῆκανε ἢ τραυματιστήκανε:

«Συνεχίζων τὴν ὑπ' ἀριθ. 189 ἀπὸ 23 λήξ. μηνὸς ἔκθεσίν μου, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω συνημμένως τῇ Υ.Ε. νέον κατάλογον² τῶν κατὰ τὴν

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 189 - ἐμπ./23-4-1903.

2. Κατάλογος τῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς 17ης Ἀπριλίου 1903 φονευθέντων ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἑλλήνων ἐν τῇ κατὰ τῶν Βουλγάρων καταδιώξει τοῦ Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ.

1) Χρῖστος, σιδηρουργός, ἐτῶν 25, Θεσσαλονικεὺς.

2) Κωνστ. Ἰωάννου, σιδηρουργός, ἐτῶν 25, ἐκ Κατερίνης, κατοικῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, υπάλληλος τοῦ ἀνωτέρω.

3) Ἰωάν. Βούρβας, ἄεργος, ἐτῶν 45, ἐκ Σερρών, Ἑλλὴν υπήκοος.

4) Γεώργ. Γρηγορίου, ἐτῶν 15, Θεσσαλονικεὺς.

5) Βασίλ. Τζιλέκας ἢ Εὐθυμίου, υπηρέτης Κρεοπωλείου, ἐτῶν 20, ἐκ Σελίτσας, κάτοικος Θεσσαλονίκης.

6) Χρῖστος Καμπούρης, υπηρέτης Καφενείου, ἐτῶν 18, ἐκ Λεσκάτης, κάτοικος Θεσσαλονίκης.

7) Βασίλ. Μπαρούτης, καβάσης τοῦ λυκείου Guiraud, ἐτῶν 40, ἐκ Κολινδρού, κάτοικος Θεσσαλονίκης, ἑγγαμὸς.

8) Χαράλ. Παπέσης, κρεοπώλης, ἐτῶν 30, ἐκ Μπάλτζας, κάτοικος Θεσσαλονίκης. Ἐγγαμὸς.

9) Ἰωάν. Καραγκούνης, κηπουρός, ἐτῶν 40, Θεσσαλονικεὺς. Ἐγγαμὸς.

10) Στυλιανὸς Σταματίου, υπηρέτης τοῦ ἀνωτέρω, ἐτῶν 16, ἐκ Σωχοῦ, κάτοικος Θεσσαλονίκης.

11) Σαρακῖνος Μούσος, κηπουρός, ἐτῶν 30, ἐκ Σωχοῦ, κάτοικος Θεσσαλονίκης. Ἐγγαμὸς.

12) Ἰωάν. Γεωργίου, κηπουρός, ἐτῶν 28, ἐκ Σωχοῦ, κάτοικος Θεσσαλονίκης. Ἐγγαμὸς.

Κατάλογος τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τραυματισθέντων.

1) Δημ. Ἀστερίου Καστανᾶς, κουλουροπώλης, ἐτῶν 18, ἐκ Μπάλτζας. Νοσηλευόμενος.

2) Γεώργ. Ταρλαντᾶς, κηπουρός, ἐκ Μπάλτζας. Ἰαθεῖς.

3) Ἀθανάσιος Κουσουδής, κηπουρός, ἐκ Μπάλτζας, Ἰαθεῖς ὡσαύτως.

ἐπιοῦσαν τοῦ Βουλγαρικοῦ ἀναρχικοῦ κινήματος φονευθέντων ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων καταδιώξει Ἑλλήνων, οἵτινες, δυστυχῶς, δὲν ἦσαν δέκα, ὡς ἔχον τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω τῇ Υ.Ε. διὰ τῆς εἰρημένης ἐκθέσεώς μου, ἀλλὰ δώδεκα ἐν ὄλῳ. Ἐν τῷ ὑποβαλλομένῳ καταλόγῳ σημειοῦνται ὡς φονευθέντες οἱ ἐπὶ τῶν ὀκτώ, οὗς ὀνομαστὶ ἀνέφερον ἐν τῇ προηγουμένη ἐκθέσει μου, διορθωθέντων τῶν ὀνομάτων τινῶν ἐξ αὐτῶν καὶ τῶν χωρίων, ἐξ ὧν κατήγοντο, καθ' ὅσον αἱ πρῶται περὶ αὐτῶν πληροφορίες δὲν ἦσαν πλήρεις, ἀντὶ δὲ τοῦ ἐν τῇ ἐκθέσει Δημ. Ἀστερίου, ὅστις ἀπλῶς ἐτραυματίσθη, ἀναγράφεται ἥδη ἐν τῷ καταλόγῳ ἕτερος ἐκ Μπάλτζας Ἑλλήν, ὁ κρησπολῆς Χαράλ. Παπέσης, φονευθεὶς κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἐν τῇ ὑποβληθείσῃ ἐκθέσει μου ἀναφερομένους δύο λαχανοκηπουροὺς ἐκ Μπάλτζας, οὗτοι, σημειούμενοι ἐν τῷ τέλει τοῦ συνημμένου καταλόγου, ἐτραυματίσθησαν, εὐτυχῶς, μόνον, ἰαθέντες ἔκτοτε. Ἀλλά, δυστυχῶς, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ὀκτῶ φονευθέντων ἔσχομεν καὶ τέσσαρας ἑτέρους τὴν ἡμέραν ἐκείνην, τοὺς ὑπ' ἀριθ. 9-12 τοῦ καταλόγου, κηπουροὺς ὡσαύτως, διαμένοντας ἐν καλύβῃ τινὶ ἐν τοῖς παρὰ τὴν πόλιν λαχανοκήποις, τοὺς ὁποίους τῇ ὑποδείξει φανατικῶν μουσουλμάνων ἀθιγγάνων στρατιῶται μετ' ἀστυνομικῶν ὁργάνων ἐφόνευσαν μεθ' ὅλας τὰς διαμαρτυρίας αὐτῶν ὅτι δὲν ἦσαν Βούλγαροι. Ἀλλ' ἀντιληφθέντες κατόπιν ὅτι τὸ κακούργημα τῶν ἠθέλεν ἀνακαλυφθῆ, ἔθεσαν πῦρ εἰς τὴν καλύβην, ὅπως πιστεῖθῃ ὅτι ἀντέστησαν οὗτοι καὶ διέδωσαν ὅτι ἐν αὐτῇ ἐκρύπτοντο Βούλγαροι, οἵτινες ἔρριψαν βόμβας κατὰ τῶν στρατιωτικῶν, οὗτω δὲ ἐνόμιζον πάντες, καὶ αὐτὸς ὁ Βαλῆς καὶ οἱ πρόξενοι, ὡς καὶ ἐγώ, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ Βουλγάρων, μέχρι πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν, ὅτε προσελθοῦσα ἐνώπιόν μου ἡ χήρα τοῦ Καραγκούνη, ἣτις παρέστη μάρτυς τῆς φρικώδους σκηρῆς, μοὶ διηγήθη τὰ διατρέξαντα, ἅτινα ἐπιβεβαιωθέντα δι' ἐπὶ τόπον ἐρεύνης ἔσπευσαν νὰ γνωρίσω τῷ Βαλῇ, δηλώσας ρητῶς αὐτῷ ὅτι ὤφειλε νὰ προβῇ εἰς ἀνακρίσεις, ἵνα ἀνακαλυφθῶσι καὶ τιμωρηθῶσιν οἱ ἔνοχοι τοιούτων ἀπαισιῶν κακούργημάτων.

Ἀντίγραφον τοῦ συνημμένου καταλόγου ἐν Τουρκικῇ μεταφράσει ἐνεχείρισα τῷ Βαλῇ, ἐλθὼν δ' οὗτος χθὲς παρ' ἐμοὶ μοὶ ἐξέφρασε καὶ αὖθις τὴν βαθυτάτην αὐτοῦ διὰ τοὺς γενομένους φόνους ὀρθοδόξων θλίψιν καὶ ἀφ' οὗ μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ὁ Τουρκικὸς λαὸς τῆς πόλεως, λαβὼν γινῶσιν αὐτῶν, κατεβλήθη ὡσαύτως, μοὶ διεβίβασε καὶ ἐκ μέρους αὐτοῦ τὰ αὐτὰ αἰσθήματα.

Ὁ Βαλῆς ἄριστα κατανοεῖ, ποία βλάβη ἐπέρχεται εἰς τὰ ὀθωμανικὰ συμφέροντα ἐκ τῆς ἐπισήμου βεβαίωσεως τοῦ φόνου δώδεκα Ἑλλήνων ἐν ὥρᾳ καθ' ἣν τριάκοντα μόνον ἐφονεύοντο Βούλγαροι καὶ ὅτι ἠθέλεν ἐξηγηθῆ ὡς σφαγὴ γενικὴ ὁ φόνος αὐτῶν, διὰ τοῦτο δὲ φιλικῶς ὅλως μοὶ ἐξήγησεν ὅτι ἠθέλεν ἐξυψητετηθῇ τὰ Βουλγαρικὰ συμφέροντα, ἂν ἐπροκαλεῖτο ἡ προσοχὴ τῶν ἐχθρικών διακειμένων πρὸς τὴν Τουρκίαν Προξένων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ μοὶ ὑπέδειξε ὅτι συμφέρον ἦτο νὰ ἀποφύγωμεν τὸν πάταγον, μὴ

δηλώσωμεν δ' ἐπισήμως εἰς τοὺς ξένους τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸν τῶν φονευθέντων. Ἐν τούτοις, ἀναγνωρίζων πληρέστατα ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ περιέλθῃ ἀπαρτήρη-
τον τὸ γεγονός, μοι ὑπεσχέθη ὅτι θὰ ἔδιδεν ἀσπληρὴς διαταγὰς πρὸς ἀνακάλυ-
ψιν τῶν ἐνόχων καὶ πρὸ πάντων τῶν δολοφόνων τῶν τεσσάρων κηπουρῶν. Πράγματι δὲ γθὲς μετὰ μεσημβρίαν μετέβη ἐπὶ τόπον ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυ-
νομίας καὶ ἐπὶ παρουσία τῆς συζύγου τοῦ φονευθέντος ἀρχικηπουροῦ Καρα-
γκούνη, ἀποσταλείσης ἐκεῖ παρ' ἐμοῦ, προέβη εἰς ἐρεῖνας καὶ ἀνακρίσεις,
αἵτινες κατέδειξαν ὅτι τὸ ἔγκλημα ἐτελέσθη, χωρὶς οἱ φονευθέντες νὰ ἀντιτά-
ξωσιν ἀντίστασιν. Αἱ ἀνακρίσεις θέλονσιν ἐξακολουθήσῃ καὶ θέλω παρακο-
λουθήσῃ τὸ ζήτημα, ὅπως ἐπιτευχθῇ ἡ τιμωρία τῶν ἐνόχων, οὕτω δὲ δοθῇ
ἓν παράδειγμα, ὥς ἄλλωστε ἐδήλωσα τῷ Βαλῇ, καὶ μὴ σφαγῶσιν ἀδιακρίτως
καὶ Ἕλληνες, ἐν ᾗ περιπτώσει νέαι βουλγαρικαὶ ἀπόπειραι ἤθελον ἐξεγείρῃ
τὸν φανατισμὸν τοῦ Ὀθωμανικοῦ ὄχλου καὶ τῶν ἀστυνομικῶν ὁργάνων.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὀφειλομένην παρ' αὐτοῦ ἐνέργειαν, ὅπως αἱ χῆραι
καὶ τὰ ὄρφανὰ τῶν φονευθέντων τύχωσι βοηθείας ὑπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς κν-
βερησέως, ἀνωμολόγησε μὲν ὁ Βαλῆς ὅτι δικαίως προεβλήθη τοιαύτη ἀξίω-
σις, ἀλλὰ μοι εἶπεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ ἐπίσημον ὑποχρέωσιν, ὅτι
ὁμῶς αὐτὸς καὶ ἐξ ἰδίου του καὶ ἐκ συνεισφορῶν ἤθελε προνοήσῃ νὰ χορηγηθῇ
ἀνάλογος συνδρομὴ εἰς τὰς ἀπορφανισθείσας οἰκογενείας, ἐδέχθη δὲ νὰ ἀπο-
στείλῃ αὐτῷ τὰς συζύγους τῶν φονευθέντων, ὅπως ἐξετάσῃ τὰ κατ' αὐτάς
καὶ προβῇ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑποσχέσεως του. Οὕτω ἀποστέλλω αὐτῷ
σήμερον μετὰ μεσημβρίαν τὰς χήρας καὶ τὰ ὄρφανὰ τῶν φονευθέντων Βασιλ.
Μπαρούτη καὶ Ἰωάν. Καραγκούνη, ἐπιφυλάσσομαι δὲ νὰ ἀναφέρω τῇ Υ.Ε.
τὸ ἀποτέλεσμα»¹.

Ἐκεῖνο, πὺδ συνάγει κανεῖς ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς παραπάνω ἐκθέ-
σεως, εἶναι ὅτι ὁ Βαλῆς μεταχειρίστηκε ὅλη τὴν πονηρίαν τῶν Τούρκων
καὶ περιορίστηκε στὴν τυπικὴ ἔκφρασι τῆς λύπης του γιὰ τὸν θάνατο Ἑλ-
λῆνων, χωρὶς νὰ ἀναλάβῃ οὐσιαστικὰ καμιά δεσμευτικὴ ὑποχρέωσι.

Τὸ ἐπόμενο ἔγγραφο του, μὲ τὸ ὁποῖο διαβιβάζει καὶ κατάλογο Ἑλλή-
νων, πὺδ εἶχαν συλλληφθῇ ἀπὸ τὶς Τουρκικὰς Ἀρχάς, ἀλλὰ ἀπολυθῇ κανε
ὑστερ' ἀπὸ τὶς ἐνέργειάς του, ἔχει ἀπολογητικὸ χαρακτηρισμὸν καὶ ἀποκρούει
τὶς ἐναντίον του κατηγορίες, πὺδ τὶς θεωρεῖ συκοφαντικὰς.

«Ὑποβάλλω κατάλογον², περιέχοντα τὰ ὀνόματα πάντων τῶν ὑποχθειθέν-

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 222 - ἐμπ./5-5-1903.

2. Κατάλογος Ἑλλήνων σπληηφθέντων ὑπὸ τῶν Ὀθωμανικῶν ἀρχῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ
μετὰ τὸ Βουλγαρικὸν ἀναρχικὸν κίνημα τῆς 16ης Ἀπριλίου 1903 καὶ ἀποφυλακισθέντων
τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Γενικοῦ Προξενείου τῆς Ἑλλάδος.

1) Κων/τίνος Δημητρίου, ξυλουργός, ἐκ Νεστορίου.

2) Μιχ. Δημητρίου, κρεοπώλης, ἐκ Σεργῶν.

3) Γιαννάκης Στεργίου, μονχάρης χωρίου Μεσημέριον Βοδενῶν.

των μοι ὡς συλληφθέντων καὶ παρ' ἐμοῦ ἔκτοτε ἀποφυλακισθέντων προκρίτων ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἄλλων Ἑλλήνων, ὃν ὁ ἀριθμὸς ἀνέρχεται εἰς 24, μετὰ τῆς πληροφορίας ὅτι, καθ' ὅσον γνωρίζω, οὐδὲν ἄλλο προξενεῖον ἐπέτυχεν ἀποφυλακίσεις, πολλῶ δ' ἦσαν τὸ Ρωμουνικὸν καὶ τὸ Σερβικόν, ὡς ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Ἐμπρὸς»¹ μετ' ἄλλων ψευδολογιῶν, χαρακτηρι-

- 4) Βάνης Δημιτρεῖς, ἐκ Βλαδόβου Βοδενῶν.
- 5) Εὐάγγελος Τρέπκος, ἐκ Βλαδόβου Βοδενῶν.
- 6) Γιαννάκης Τόμς, ζωέμπορος, ἐκ Νιζοπόλεως Μοναστηρίου.
- 7) Εὐάγγελος Χατζηναντωνίων, ἐκ Γουμέντζης.
- 8) Χρῆστος..., κρεοπώλης ἐκ Θεσσαλονίκης.
- 9) Πέτρος Παντούλας, ἐκ Θεσσαλονίκης.
- 10) ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κων/τῖνος
- 11) ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Τάντσος Πέικος.
- 12) Χρῆστος Ἀθανασίον, ἐκ Μπάλτζας Θεσσαλονίκης.
- 13) Ἀθαν. Βόνιος, ἐκ Μπάλτζας Θεσσαλονίκης.
- 14) Εὐάγγελος Γιόφκος, ἐκ Σερρών.
- 16) Κων/τῖνος Τούσης, ἐξ Ἀσβεστοχωρίου Θεσσαλονίκης.
- 16) Χρῆστος Λέκος, ἐξ Ἀσβεστοχωρίου.
- 17) Νικόλ. Ρεφιδιάδης, ἐκ Γενιτζῶν.
- 18) Νικόλ. Χρηστομάνος, βιβλιοπώλης, ἐκ Στρωμνίτζης.
- 19) Ἡλ. Πάσχων, ἐκ Αἰγκοβάνης Λαγκαδά.
- 20) Δημ. Σπύρον, ἐκ Αἰνῶν Λαγκαδά.
- 21) Ἀθαν. Κύρτζη Νάλες, ἐκ Μοριχόβου Μοναστηρίου.
- 22) Δημ. Πρωτογύρου, ἔμπορος, ἐκ Στρωμνίτζης.
- 23) Νικόλ. Χαλαμπιτῖδης, ἐκ Στρωμνίτζης.
- 24) Νάκης Ἀλεξίου, ἐκ Γευγελῆς.

Οὐδεὶς ἄλλος ἐγνώσθη ὡς φυλακισμένος οὐδὲ προσήλθε τις εἰς τὸ Προξενεῖον, ἀγγέλων φυλάκισιν ἑτέρον ὁδοδοξῶν.

1. Στὸ «Ἐμπρὸς» τῆς 8ης Μαΐου εἶχε δημοσιευτὴ ἀνώνυμο ἄρθρον, γραμμένον, φυσικὰ, ἀπὸ τὸν διευθυντὴ τοῦ Δημ. Καλαποθάκη, καὶ σχετιζόμενον μὲ τὴν κατάστασιν, ποὺ εἶχε διαμορφωθῆ ὕστερ' ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης, μὲ δεινὴς κατηγορίες κατὰ τοῦ Εὐγενειάδη. Ἀντιγράφω ἀπὸ αὐτὸ τὴν ἐπίμαχον περικοπὴν. «Ὁ Πρόξενος Θεσσαλονίκης κ. Εὐγενειάδης, ὅστις ἐμελέτησε καλῶς τὴν ἐν Μακεδονίᾳ κατάστασιν, εἶχεν ἴδιον τρόπον ἀντιλήψεως. Πρὸ τῶν ταραχῶν ἐβλέπε θριάμβους Ἑλληνικοὺς καὶ ἀπεκοίμιζε τὴν Κυβέρνησιν Δηλιγιάννη δι' αἰσιοδοξίας ἀσυγχωρήτου. Ὅταν αἱ ταραχαὶ ἐξεργάγησαν, ἀπώλεσε τὸ θῆρος του καὶ δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐξέλθῃ τοῦ κατωφλίου τοῦ Προξενείου, ὡς οἱ ἄλλοι πρόξενοι, οὔτε μετέβη εἰς τὸ μέρος, ἐνθα ἔλαβον χώραν αἱ σικηναί, οὔτε περιήλθε πρὸς ἐνθάρρυνσιν τὴν Ἑλληνικὴν συνοικίαν οὔτε μετέβη εἰς τὸ Διοικητήριον, ὅπως ζητήσῃ τὴν ἀπόλυσιν ἀδικῶς συλληφθέντων Ἑλλήνων, ὡς ἐπραξαν οἱ πρόξενοι τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Σερβίας. Αὐτοὺς ὁ γέρον Βιλιώττης, Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας, θέλων νὰ συνεννοηθῇ μετ' αὐτοῦ, μετέβη εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Προξενεῖον μόνος. Ὑπὸ τοιοῦτους ὁρους ἐννοεῖ ἕκαστος, ποίαν σημασίαν ἔχουν αἱ ἐνθαρρυντικαὶ ἐκθέσεις ἀνδρὸς ὁμολογουμένως ἐπιμελοῦς καὶ πατριωτικοτάτου, ὅστις ὁμῶς ἄλλοτε μὲν χάνει τὴν δύναμιν τῆς κρίσεως καὶ ἄλλοτε τὴν δύναμιν τῆς δράσεως...».

Ἀπὸ τῆς ἐκθέσεως ὁμοῦ τοῦ Εὐγενειάδη — κι ὅχι μόνον ὅσες δημοσιεύομε — φαίνεται

ζουσών την ποιότητα του έντεθεν έπιστείλαντος ή του έν 'Αθήναις ύποβολώς.

Και μεταξύ των ψευδολογιών τούτων, έν αις και εκείνη ότι άπεκρίμναι, δήθεν, την κυβένησιν δι' αισιοδοξίας άσυνχωρήτου, αναγράφεται και έτέρα,

πώς ό τότε Γενικός Πρόξενος της 'Ελλάδος στη Θεσσαλονίκη ενημέρωνε ίκανοποιητικά την 'Ελληνική Κυβέρνηση, αναπτύσσοντας αξιόλογη δραστηριότητα, ιδίως μέ τις σχέσεις πού διατηρούσε μέ τις τοπικές Τουρκικές 'Αρχές, τις όποιες έκρινε μέ ρεαλισμό ως άνίκανες ή, τουλάχιστον, όχι άδόσμευτες. 'Αλλά και τόν Βουλγαρικό κίνδυνο δέν τόν υποτιμούσε. Νομίζω, λοιπόν, πως δέν είναι σωστό νά δεχθούμε ότι «έβλεπε θριάμβους 'Ελληνικούς και άπεκρίμναι την Κυβέρνησιν...». Είχε, βέβαια, ύποστηρίξει πως δέν θεωρούσε δυνατή τη βουλγαρική εξέγερσι μέσα στη Θεσσαλονίκη (βλ. τό ύπ' άριθ. 143 - έμπ./27 Μαρτίου 1903 έγγραφό του, στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου). 'Αλλά κι άν τη θεωρούσε δυνατή, τί μέτρα θά μπορούσαν νά παρθούν από 'Ελληνικής πλευράς, γιά νά την έμποδίσουν; 'Επίσης δέν θεωρούσε δυνατή μιá γενική εξέγερσι, πράγμα, άλλωστε, πού δέν πραγματοποιήθηκε ποτέ. 'Ετσι σέ έγγραφό του (AYE/KY. 96 - έμπ./9-3-1903) πρós τόν Σκουζέ έγραφε: «έξακολουθώ νά μη θεωρώ πιθανήν την εξέγερσιν... Μεμονωμένα χωρία σχισματικά είναι ένδεχόμενο νά βιασθώσιν, όπως εξέγερθώσιν, όπερ, βεβαίως, δέν δύναται νά παρأسύρη την Εδρώπη εις νέας άποφάσεις, εκτός εάν ό έθελισμός, όστις, ως πληροφορούμαι, κατέχει τόν μουσουλμανικόν όχλον, έκπαάση εις σφαγής και όμώτητας, ότε θέλει δημιουργηθή κατάστασις, ής ουδείς δύναται νά προτίη την σοβαρότητα και τάς συνεπείας». Σέ άλλο πάλιν έγγραφό του, άπευθυνόμενο κατά τις παραμονές του 'Ηλίν-Ντέν πρós τόν τότε 'Υπουργό 'Εξωτερικών Πρωθυπουργό Δημ. Ράλλη, επανέλάμβανε ότι «γενικωτέρου χαρακτήρος εξέγερσιν δέν θεωρεί δυνατήν» (AYE/KY. 301 - έμπ./14-7-1903). Μήπως όμως και ό έμπειρότατος και διορακικότατος Biliotti δέν είχε την ίδια γνώμη; Σέ συνέντευξί του (βλ. «Έμπρός» της 24ης Φεβρουαρίου, σ. 1) έδήλωνε πως οι συμμορίες τών κομιτατζήδων, χωρίς έξωτερική βοήθεια, δέν θά μπορούσαν νά εξέγείρουν όχι μόνον όλόκληρη τη Μακεδονία, άλλ' ούτε και αυτά τά σχισματικά χωρία. Τό πολύ - πολύ νά δημιουργούσαν κατά την άνοιξη άνωμαλίες.

Είναι γεγονός ότι ό Εύγενειάδης δέν ύπήρξε άγωνιστικός τύπος. 'Επιθυμούσε νά ήη τούς Βουλγάρους νά έξουδετερώνωνται από τούς Τούρκους, ενώ απέκρουε τόν ένοπλο άγώνα τών 'Ελλήνων, γιατί φοβότανε, πως ή επέμβασι τους θά είχε νά άποτελέσμα τη διατάραξι τών σχέσεων 'Ελλάδος και Τουρκίας, γιά την άποκατάστασι τών όποιών είχε πολύ έργασθί, θεωρώντας την ζωτικήν ανάγκη γιά τόν 'Ελληνισμό. 'Η διατάραξι αυτή θά έφερνε, κατά τη γνώμη του, τό 'Ελληνικό Βασίλειο σέ νέο θανάσιμο κίνδυνο, πού προσαπόδεν νά τόν άποτρέψη. Φυσικά, ή άνικανότης τών Τούρκων νά καταστείλουν τη δράσι τών Βουλγάρων τόν είχε άπογοητεύσει και γιά τούτο άπέδιδε τόση σημασία, ύστερ' από την εισαγωγή τών μεταρρυθμίσεων, στην αναδιοργάνωσι τών Τουρκικών δυνάμεων άσφαλείας από τούς Εδρωπαίους. Γιά νά συνοψίσω, ό Εύγενειάδης, όπως πολύ σωστά έγραψεν ό Λ α ο υ ρ δ α ς, έ.ά., σ. 6, «άντιπροσώπευε τό πνεύμα και την πολιτική τού 'Ελληνισμού άμέσως έπειτα από την καταστροφή του 1897», δηλ. τό πνεύμα της ήττοπαθείας. Μόνον έτσι μπορεί νά κριθή, δίχως νά άδικηθί. 'Άλλο, βέβαια, άν ή γραμμή, πού άκολουθούσε, δέν ήταν ή ένδεδειγμένη γιά την 'Ελληνική ύπόθεσι, καθώς μάλιστα άπέδειξαν τά πράγματα, όταν αυτή έγκαταλείφθηκε. Γιά την έλλειψι άγωνιστικότητας και, γενικά, τις άντιλήψεις του κρίθηκε άυστηρά από την Α υ γ ε ρ ι ν ο υ, έ.ά., σ. 29-30, και από τόν 'Α ρ γ υ ρ ο υ ο υ λ ο σ τ á 'Απομνημονεύματα του από τόν Μακεδονικόν άγώνα (σ.7 κ.έ.). 'Ο τελευταίος γράφει χαρακτηριστικά γι' αυτόν, πως «είχε καταθέσει τά όπλα, προτού πολεμήση» (σ.9).

ἀσύστολος αὐτῇ, ὅτι, ὁθὲν, δὲν ἐξῆλθον τοῦ Προξενείου¹, ἐνῶ πρῶτος ἐγὼ τὴν πρωΐαν, μετὰ τὸ ἀναρχικὸν κίνημα τῆς νυκτός, ἔσπευσα, καίτοι γνωρίζων τὸ κατ' ἐμοῦ μῖσος τῶν Βουλγάρων, νὰ ἐπισκεφθῶ τοὺς συναδέλφους μου, ὅπως συνεννοηθῶ μετ' αὐτῶν περὶ τῆς καταστάσεως, νὰ μεταβῶ δὲ ἀμέσως κατόπιν εἰς τὸ Διοικητήριον πρὸς συνάντησιν τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ καὶ τοῦ ἐκεῖ εὐρισκομένου Στρατάρχου, μεθ' ὧν συνεννοήθην καὶ οὗς ἐνεθάρρυνα εἰς τὴν λήψιν μέτρων ἀποφασιστικῶν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως καὶ ἀποφυγὴν σφαγῶν. Ἐν τῷ Διοικητηρίῳ, ἔνθα παρέμεινα μέχρι τῆς 2ας ὥρας μ.μ., συνήντησα μόνον τὸν Γενικὸν Πρόξενον τῆς Ρωσίας, μεθ' οὗ ἀντήλλαξα ἰδιαίτερος γνώμας. Οὗτος ἐδήλωσε κατόπιν τῷ Γενικῷ Διοικητῇ ὅτι οὐδεμίαν καὶ αὐτὸς εἶχεν ἀντίρρησην, ὅπως ληφθῶσιν ἀδυστήροτα μέτρα πρὸς καταστολὴν τῶν ταραχῶν.

Καὶ κατὰ τὰς ἐπομένας ὁμοῦς ἡμέρας δὲν ἔπαυσα νὰ συνεννοῶμαι μετὰ τῶν συναδέλφων μου καὶ τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ, μεταβαίνων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν οἶκόν του πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων ἐκ μέρους τῶν καταγγελλόντων ἡμᾶς ὡς προδίδοντας εἰς τὰς τοπικὰς Ἀρχὰς τοὺς Βουλγάρους, ἐν οἷς καὶ τινες τοῦ Προξενικοῦ Σώματος. Ἀλλὰ καὶ τὴν δοξολογίαν ἐπὶ τῇ εορτῇ τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως ἐτέλεσα μετὰ μεγαλοπρεπειάς, μολοντόι οἱ πλεῖστοι τῶν προκρίτων τῆς ἡμετέρας παροικίας προσεπάθησαν, ὑποδεικνύοντες τοὺς κινδύνους, νὰ μὲ ἀποτρέψωσιν, ἐν οἷς καὶ ὁ Μητροπολίτης², ὅστις μετὰ πολλὰς παρακλήσεις ἐδέχθη νὰ παρευρεθῇ...». Καὶ προσέθετε ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἔγραφε, «φοβούμενος τὰ σκοφαντικὰ καὶ μοχθηρὰ δημοσιεύματα», ποὺ πολλὰς φορὰς καταστρέφουν ὑπολήψεις καὶ ἐντίμους ὑπαλλήλους. Στὸ τέλος ἐτόνιζε «τὴν προσήλωσιν εἰς τὸ καθήκον τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Προξενείου κατὰ τὰς κρίσι-

1. Ἀπ' ὅσα γράφει ἡ Αὐγερινὸς στὸ προαναφερόμενο βιβλίον της, φαίνεται πῶς ἐκεῖνη διαβίβασε στὸν Καλαποθάκη τὴν καταγγελίαν τούτη. Ἐτσι κατηγορεῖ τὸν Εὐγενειάδη, πῶς, ἐνῶ οἱ ἄλλοι πρόξενοι «ἔσπευσαν αὐτοπροσώπως ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς τραγωδίας, αὐτὸς, ἅμα τῷ ἀκούσματι τῶν ἐκρήξεων, ἐκλείσθη ἐν τῷ Προξενεῖῳ, ἔνθα καὶ ἡ κατοικία του, περιφρουρούμενος ἀπὸ Ὀθωμανοῦ στρατιώτου, οὗς ἐκάλεσε πρὸς προφύλαξιν (σ. 32). Ὅπως ὁμοῦς βλέπομε, τὴν κατηγορίαν αὐτὴ τὴν ἀποκρούει ὁ Εὐγενειάδης μὲ ἀγανάκτησιν, προβάλλοντας μάλιστα καὶ πειστικὰς ἀποδείξεις.

Ἡ Αὐγερινὸς δὲν κρίνει τὴν δυομηνεὶά της πρὸς τὸν Εὐγενειάδην καὶ ἀποκαλύπτει ὅτι αὐτὴ συνετέλεσε στὴ μετάθεσί του «διὰ προβιβασμοῦ, διὰ νὰ μὴ θίξωμεν οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον τὴν φιλοτιμίαν του» (σ.71).

2. Ὁ Ἀλέξανδρος. Ἡ συνεργασία του μὲ τὸν Κορομηλᾶ στάθηκε στενὴ καὶ πολὺ ὀφέλιμη. Γι' αὐτὸ καὶ ἐκεῖνος τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1905 ζήτησε μὲ ἔγγραφόν του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν νὰ τὸν παρασημοφορήσουν..., ἀναγνωρίζοντας τίς προσφερόμενες ὑπηρεσίας του. «Εἶναι δίκαιον, ἔγραφε, νὰ ἀμειφθῇ ὁ ἀρχιερεὺς οὗτος, ὃν κατάρθωσα νὰ προσελκύσω ἀπολύτως. Μοῦ εἶναι χρησιμώτατος, πρόθυμος εἰς ὅτι ζητήσω παρ' αὐτοῦ, πλείστως δὲ ὑπηρεσίας παρέσχεν ἡμῖν...». Βλ. τὸν Λαοὺρδα, ἔ.α., σ. 14.

μους περιστάσεις, ἰδίως δὲ τοῦ α' διερμηνέως¹, ἀναλαβόντος δυσβάστακτον ἔργον, ὅπερ καὶ ἐπιτυχέστατα διεξήγαγε².

Ἀφῆσα τελευταία, ἂν καὶ προγενέστερη τῆς προηγουμένης, τὴν ἐκτενῆ βασικὴ ἐκθεσί του, ποὺ περιέχει περισσότερες πληροφορίες καὶ ἀνακεφαλαιώνει τὰ γεγονότα τοῦ Ἀπριλίου.

«...Δὲν εἶχε παρῆλθαι ἔτι ἡ παραχθεῖσα ἐντόπισις ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ Γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου *Guadalquivir*, ἐκ τοῦ σιδηροῦ σκάφους τοῦ ὁποῖον, ρυμουλκηθέντος παρὰ τὴν προκυμαίαν, ἀνεπέμποντο φλόγες καὶ καπνός, ὅτε τὴν νύκτα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐγένετο ἡ κατὰ τῆς ἀμαξοστοιχίας τοῦ ἐνωτικοῦ σιδηροδρόμου Θεσσαλονίκης-Κωνσταντινουπόλεως εὐτυχῶς ἀποινχοῦσα γνωστὴ ἀπόπειρα ἀνατινάζεως αὐτῆς³.

Τὴν ἐπομένην, ἡμέραν Τετάρτην-16ην λήγοντος, ἦτοι μετὰ πάροδον μόλις 24 ὥρῶν, ἐνῷ οὐδεὶς μὴ Βουλγάρος ὑπώπτενε τὴν ἐν τῇ πόλει ὑπαρξιν ἀναρχικῶν Βουλγάρων, περὶ τὴν 8ην μ.μ., ἔλαβε χώραν τὸ ἀναρχικὸν κίνημα ὑπὸ τὰς ἐξῆς περιστάσεις.

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ὥραν ἐγένοντο συγχρόνως αἱ ἐν ταῖς ἀποθήκαις τοῦ πετρελαίου παρὰ τὸ Μπῆς - Τσινάρ⁴ καὶ ὑπὸ τὴν βύσιν τῆς μικρᾶς γεφύρας,

1. Πρῶτος διερμηνεύς τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Προξενείου στὴ Θεσσαλονίκη ἦταν ὁ καταγόμενος ἀπὸ τῆς Μαγνησίας τῆς Μ. Ἀσίας Θεόδ. Ἀσκητής. Στὴ θέσι αὐτὴ μετατέθηκε ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα στὶς 4 Δεκεμβρίου τοῦ 1901. Βλ. τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1904, σ. 121. Ὁ Ἀσκητής σκοτώθηκε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους στὶς 9 Φεβρουαρίου τοῦ 1908, σὲ μικρὴ ἀπόστασι ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖον. Ὁ Ζάννας γράφει πῶς στὸ γεῖμα, ποὺ δόθηκε στὸ «Βουλγαρικὸν Πρακτορεῖον», ὁ Πράκτωρ, ὅλ., ὁ διπλωματικὸς ἀντιπρόσωπος, τῆς Βουλγαρικῆς ἡγεμονίας Σόπωφ καὶ οἱ ἄλλοι προσκεκλημένοι του πῆραν τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐκτελεσθοῦν ὁ Ἀσκητής καὶ ἕνας - δυὸ ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες ἀξιωματικούς, ποὺ ὑπηρετοῦσαν τότε στὸ Προξενεῖο μας, συγκεκριμένα δὲ ὁ «Ἀντωνίου» (= Ἐξαδάκτυλος) καὶ ὁ «Ζώης» (= Κάκαβος): βλ. Ζάννα, ἑ.α., σ. 49.

2. ΑΥΕ/ΚΥ. 234 - ἐμπ./14-5-1903.

3. Ὁ «Εὐμολπίδης», ἑ.α., γράφει σχετικὰ. «Ἡ σοβαρώτερα ἀπόπειρα ἐγένετο εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν τῆς ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως γραμμῆς, ἐνθα ἐξερράγη βόμβα, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ ἐρχομένη ἐκ ταύτης ἀμαξοστοιχία ἀπέχετο τοῦ σταθμοῦ 200 μέτρα περίπου. Ἀν ἡ ἐκρηξὶς ἐπῆρχετο ὀλίγα δευτερόλεπτα βραδύτερον, τὰ θύματα μεταξὺ τῶν ὑπερτριακοσίων ἐπιβατῶν θά ἦσαν, ἀσφαλῶς, πῶς πολλὰ».

4. «Μπῆς - Τσινάρ» καὶ Μπεχτσινάρ σημαίνει «Πέντε Πλατάνια», γιατί τότες ὑπῆρχαν σ' αὐτὸ τὸ μέρος (ἡ σημερινὴ τοπονομία τοῦ μέρους ἀπὸ τὸν ἀξ. κ. Βασδραβέλλη) Ὁ Γ ε ὡ ρ γ. Χ ρ ι σ τ ο δ ο ὕ λ ο υ (βλ. τὸ ἔργο του «Ἡ Θεσσαλονικὴ πόλις τοῦ Ἐμπορίου» Θεσσαλονικὴ 1933) γράφει ὅτι τὸ Μπεχτσινάρ «ἦτο ἡ πρὸς τὸν Ἀξιὸν περιοχὴ τῆς πόλεως καὶ ἐκτὸς τῶν τειχῶν, ὁ ἄλλοτε λιμὴν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ἡ περιοχὴ αὕτη, λόγῳ τῆς ἀνθυγιεινῆς θέσεως — γιατί ἐκεῖ βρισκόνταν τὰ βυρσοδεψεῖα τῆς πόλεως — καὶ τῶν βαλτωδῶν ἐκτάσεων, αἰτίνες τὴν περιέσφιγγον, κατωκεῖτο μόνον κατὰ τὴν ἡμέραν» (σ. 231). Παρὰ ταῦτα στὸν τοπογραφικὸ χάρτη τῆς παλαιᾶς Θεσσαλονικῆς, ὅπου παραπάνω, τὸ Bechtsinar σημειώνεται στὸ κέντρο δημοσίου κήπου. Βορειοδυτικώτερα βρισκότανε τὸ ἐργαστάσιον ἀεριοφύσεως καὶ ἀκόμη βορειότερα οἱ λαχανόκηποι, γιὰ τοὺς ὁποίους βλ.

ἐφ' ἧς διέρχεται ἡ ὁδὸς ἡ εἰς τὸν σταθμὸν τῶν Ἀνατολικῶν Σιδηροδρόμων ἄγουσα, ἐκρήξεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη, καίτοι κατέστρεφεν ἓν παράθυρον τῆς ἀποθήκης καὶ ἀνέτρεψε δοχεῖά τινα πετρελαίων, καταστρέψασα συγχρόνως καὶ κεράμους ἐκ τῆς στέγης αὐτῆς, δὲν μετέδωκεν, εὐτυχῶς, τὸ πῦρ εἰς τὰς χιλιάδας τῶν κιβωτιῶν πετρελαίων, ἡ δὲ δευτέρα ἀνετίναξε μέρος τοῦ μεγάλου σωλῆνος τοῦ ἀεριοφωτος, οὕτω δέ, σβεσθέντων τῶν φανῶν καὶ τῶν λυχνιῶν, βαθὺ σκότος ἐκάλυψε τὰ τμήματα τῆς πόλεως, τὰ δι' ἀεριοφωτος φωτιζόμενα.

Ἡ προσοχὴ τῶν κατοίκων εἶχε στραφῇ κυρίως κατὰ τοῦ Φραγκομαχαλά¹, ἔνθα εὐρίσκονται τὰ καταστήματα τῶν Τραπεζῶν, τὰ ταχυδρομεῖα, ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία² καὶ τὰ Καταστήματα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἑλέους, τὰ πρακτορεῖα καὶ τὰ κυριώτερα ἐμπορικὰ καταστήματα καὶ γραφεῖα. Διὰ τοῦτο, τοῦ συνθήματος δοθέντος διὰ τῆς σβέσεως τοῦ ἀεριοφωτος, δύο βόμβαι ἐξεροράγησαν, ἡ μὲν εἰς τὴν ἄνω γωνίαν τοῦ ξενοδοχείου καὶ ἑυθοπωλείου Κολόμβου, γειτνιαζόμενος πρὸς τὸ κατάστημα τῆς Ὁθωμανικῆς Τραπεζῆς³, ἡ δὲ πρὸ τοῦ κήπου αὐτοῦ, μετὰ τρομεροῦ κρότον, φυσίγγια δὲ δυναμίτιδος καὶ βόμβαι ἐροράφησαν ἐκ τινος παραθύρου τοῦ διαγωνίως πρὸς τὴν Τράπεζαν κειμένου Χανίου Βοσνιακ⁴ κατὰ τῆς εἰρημένης Τραπεζῆς καὶ τῆς ἀπέναντι Τραπεζῆς Μυτιλήνης, ταῦτα δὲ μᾶλλον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ν' ἀπομακρύνωσι τὸ πλῆθος, παρεμποδίσωσι δὲ τὴν προσέλευσιν στρατιωτικῆς δυνάμεως πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα.

Τὰς ἐκρήξεις ταύτας ἐπηκολούθησεν ἰσχυροτάτη τοιαύτη ὑπὸ τὸ οἰκοδόμημα τῆς Τραπεζῆς, ὅπερ εἶχεν ὑπονομευθῇ, καὶ ἐκ τῆς ὁποίας κατέρρευσαν αἱ πρὸς τὴν ὁδὸν καὶ τὴν ἀλλήν τοῦ Ξενοδοχείου Κολόμβου πλευραὶ τοῦ κτηρίου του μετὰ φοβεροῦ πατάγου, ὅπερ ἤρξατο μετ' ὀλίγον πυρπολούμενον, μεταδοθέντος εἰς αὐτὸ τοῦ πυρὸς μᾶλλον ἐκ βόμβας, περιεχοῦσης εὐφλέ-

τὸ ὑπ' ἀριθ. 189 - ἐμπ./23 Ἀπριλίου 1903 ἔγγραφο, πού προηγεῖται. Σήμερα σ' αὐτὸ τὸ μέρος ἔχει ἐπεκταθῇ τὸ λιμάνι.

1. Ὁ Φραγκομαχαλᾶς (Quartier Franc) βρισκότανε κάτω ἀπὸ τὴν Ἑγνατία ὁδὸν, ἀνάμεσα στὴν ἀγορὰ καὶ τὸ λιμάνι.

2. Πρόκειται γιὰ τὴν «Immaculée Conception», τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Λαζαριστῶν, πού εἶχε χριστῇ στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος. Βλ. τὸν Ἀ θ α ν ἄ σ ι ο Σ ο υ λ ι ῶ τ η - Ν ι κ ο λ α ῖ δ η, ἑ.ἄ., σ. 23.

3. Ἡ «Banque Imperiale Ottomane» ἦταν γαλλικὴ ἐπιχείρησις.

4. Ὁ γνωστὸς γιὰ τὴν ἐθνικὴν του δρᾶσιν στὴ Μακεδονία γιατρός Ἀγγελος Σακελλαρίου σὲ συνέντευξί του στὸ «Ἐμπρός» (βλ. τὸ φύλλο τῆς 29ης Ἀπριλίου 1903, σ. 1) ἔλεγε. «Τὸ Μποσνάκ Χάνι, ἦτοι ξενοδοχεῖον τῆς Βοσνίας, ἐσυχνάζετο κυρίως ὑπὸ Βουλγάρων. Πρότερον διηυθύνετο ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Μόντζεφ, ὁ ὁποῖος ἐδικάσθη ἄλλοτε, ἀθωωθείς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὁ Μόντζεφ ἀφῆκε τὸ Μποσνάκ Χάνι, διευθυνόμενον ἤδη παρ' ἄλλου, καὶ ἐνοικίασεν ἀπέναντι αὐτοῦ τὸ λεγόμενον Βαρδάρ Χάνι, τὸ ὁποῖον δὲν ὑστερεῖ τοῦ πρώτου κατὰ τὸν προορισμόν. Τὸ Μποσνάκ Χάνι εἶναι τὸ κέντρον ὅλων τῶν Βουλγάρων, ἐν εἰδος λυκοφωλεᾶς».

κτους ὕλας καὶ ριφθείσης διὰ τινος τῶν παραθύρων τοῦ ἀνωγείου πατώματος. Βόμβαι ἐρρίφθησαν κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν πρὸ τοῦ Ὁθωμανικοῦ Ταχυδρομείου, ἀπέναντι τῆς Ὁθωμανικῆς Τραπεζῆς κειμένον, πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ μεγάλου ζυθοπωλείου Δελέττη (;)¹ καὶ ἐν τῷ ὑπαίθριῳ καφενείῳ «Ἀλάμβρα»², τὰ ὁποῖα κεῖνται παρὰ τὴν προκυμαίαν.

Ἐκ τῶν βομβῶν τούτων ἡ μὲν πρὸ τοῦ ταχυδρομείου ριφθεῖσα ἐφόνευσε τὸν πρὸ αὐτοῦ ἱστάμενον καβάσην τοῦ Χανίου Λομβάρδον, εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ὁποίου ἐξερράγη, διότι ἐνόμισεν ὅτι ἡδύνατο νὰ ἀποσοβήσῃ τὸν κίνδυνον, ῥίπτων αὐτὴν μακρὰν, καὶ ἓνα ἵππον τῆς ἀμάξης, ἧς ἐπέβαιναν οἱ ῥίφας τὴν βόμβαν, ἡ δὲ ἐν τῷ καφενείῳ Ἀλάμβρα ἐφόνευσε μόνον ἓνα τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ, Ἕλληνα τὸ γένος, οὐδένα δὲ ἐκ τῶν θαμῶνων, Ἕλλήνων τὸ πλεῖστον, καθόσον οὗτοι, ἀντιληφθέντες αὐτὴν πρὶν ἢ ἐκραγῇ, ἡδυνήθησαν νὰ ἀπομακρυνθῶσι καὶ οὕτω διασωθῶσι. Αἱ πρὸ τῶν ζυθοπωλείων Δελέττη ριφθεῖσαι τρεῖς βόμβαι οὐδεμίαν, πλὴν τῆς θραύσεως ὑαλοπινάκων τινῶν, προῦξήθησαν ζημίαν. Ἐκ τῆς ἀνατινάξεως τῆς Ὁθωμανικῆς Τραπεζῆς οὐδεὶς ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ, ὡς ἐκ θαύματος, ἔπαθεν, ἐνῷ τοῦναντίον ὁ πρὸς τὴν ἀλλὴν τοῦ ξενοδοχείου Κολόμβον καταρρευσάς τοίχος ἐφόνευσεν ἓνα Ἑλβετὸν παραγγελιοδόχον, εὐρεθέντα ἐν τῇ παρὰ τὸν τοῖχον τῆς Τραπεζῆς Γερμανικῇ Λέσχῃ, καὶ ἐπλήρωσέ τινας, ὧν δύο Ἱταλοὶ ἀπεβίωσαν μετὰ τινας ἡμέρας.

Πρὸς τούτοις ἐφορευθήσαν περὶ τῆς Τραπεζῆς εἰς νυκτοφύλαξ, εἰς καβάσης, εἰς στρατιώτης καὶ εἰς Ἕλληνα καπνοπώλῃς, ὁ τελευταῖος καταπλεκθεὶς ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν καταρρεύσαντος τοίχου τῆς Τραπεζῆς, οὕτως δὲ τὸ πτώμα εὐρέθη ὑπὸ τὰ ἐρείπια μετὰ τινας ἡμέρας.

Ἄλλ' ἐνῷ ταῦτα ἐλάμβανον χώραν ἐν τῷ Φραγκομαχαλᾷ καὶ τῇ Προκυμαίᾳ, τινὲς ἐκ τῶν ἀναρχικῶν Βουλγάρων, καταδιωκόμενοι, ἔρριπτον κατὰ τῶν στρατιωτῶν φουσίγρια δυναμίτιδος ἐν τῇ μεγάλῃ ὁδῷ³, μεταξὺ Ταχτᾶ -

1. Τὸ ζυθοπωλεῖο Δελέττη πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἀναφερόμενο ἀπὸ ἄλλους ὡς «Ζυθοπωλεῖον Νιόνιου». Ἔτσι ὁ ἀνταποκριτὴς τοῦ «Ἐμπρὸς» Δημ. Φιλιππίδης γράφει πῶς, ἐνῶ, τὴν ὥρα ποὺ ἄρχισαν οἱ τρομοκρατικὲς πράξεις, διευθυνότανε «πρὸς τὸ μέγα καὶ κεντρικώτατον Ζυθοπωλεῖον τοῦ ὁμογενοῦς Νιόνιου», ἔγιναν ἐκεῖ ἐπανειλημμένες ἐκρήξεις βομβῶν (βλ. τὸ φύλλο τῆς 19ης Ἀπριλίου, σ. 3). Καὶ ὁ Εὐμολπίδης, ἑ.ἀ., γράφει: «εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ζυθοπωλεῖον Νιόνιου, κείμενον εἰς τὴν κεντρικωτέραν τῆς πόλεως θέσιν, ἐρρίφθησαν πολλαὶ βόμβαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπῆλθον μικραὶ τινες ζημίαι». Ἡ Αὐτοκρατορὶς (ἑ.ἀ., σ. 30) γράφει πῶς οἱ Βούλγαροι ἔρριξαν βόμβες «εἰς τὸ ἀριστοκρατικὸν ζυθοπωλεῖον τοῦ Νιόνιου».

2. Ὁ «Εὐμολπίδης» χαρακτηρίζει τὸ «Ἀλάμπρω» Ἑλληνικὸ θέατρο. Συνεδύαζε, φαίνεται, καὶ τὰ δύο.

3. Καὶ «Μεγάλος δρόμος». Ἦταν ἡ Ἑγνατία ὁδός. Οἱ Τοῦρκοι τὴν ἔλεγαν καὶ «Μεγάλῃ ὁδῷ τοῦ Βαρδάρ». Βλ. Χ. Ι. Μακρόνα, Ἡ καμάρα, τὸ θριαμβικὸ τόξο τοῦ Γαλερίου στὴ Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 14. Βλ. ἐπίσης, ἑ.ἀ., τὸν τοπογραφικὸ χάρτη τῆς παλαιᾶς Θεσσαλονίκης.

Καλέ¹ καὶ Πύλης Βαρδαρίου², εἷς δ' ἐξ αὐτῶν, ὁχυρωθεὶς ἐν τινι γωνιάᾳ οἰκίᾳ, κειμένη πλησίον τῆς θέσεως, ἐν ἣ ἴστατο ἄλλοτε ἡ Πύλη Βαρδαρίου, ἐξεσφενδόνιζεν ὡς μαινόμενος βόμβας κατὰ τοῦ γειτονικοῦ κτηρίου τῆς Γερμανικῆς Σχολῆς, ἅνεν ὅμως ἀποτελέσματός τινος, καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ ὁδῷ στρατιωτῶν, οἵτινες ἐκύκλωσαν τὴν οἰκίαν, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησαν νὰ εἰσέλθωσιν ἐν αὐτῇ. Οὗτος, ἀφ' οὗ ἔρριπεν ὀκτὼ βόμβας, βληθεὶς διὰ σφαιρῶν ἐπὶ στρατιωτῶν ἐκ τῶν παραθύρων τοῦ ἀπέναντι τῆς οἰκίας πανδοχείου ἐφρονεῦθη. Ἐν τῇ ἐκτὸς τῆς πόλεως Βουλγαρικῇ συνοικίᾳ «Κιλκίς μαχαλᾶ», ἐν ἣ διαμένουσιν οἱ ἐκ τοῦ φανατικωτάτου Κιλκισίου ἐνταῦθα ἀποκατεστημένοι Βούλγαροι, ἐπετέθησάν τινες ἐξ αὐτῶν διὰ βομβῶν καὶ φουσιγγίων δυναμίτιδος κατὰ τῶν περιπολούντων στρατιωτῶν, οἵτινες καὶ ἐφόνευσαν δύο ἐξ αὐτῶν.

Μεμονωμένοι ἐκρήξεις βομβῶν ἠκούοντο καὶ πέραν τοῦ μεσονυχτίου εἰς τὰ κατὰ τὸ Βαρδάριον τμήματα τῆς πόλεως. Μετὰ τὰς πρώτας ἐκρήξεις οἱ ἐν ταῖς ὁδοῖς, τοῖς καφετείοις ὡς καὶ τοῖς ἐργαστηρίοις αὐτῶν εὐρεθέντες κάτοικοι τῆς πόλεως προτροπαδὴν ἔφευγαν, οἱ μὲν πρὸς τὰς οἰκίας των, ἄλλοι δέ, ἐγγὺς τοῦ τόπου τῆς καταστροφῆς εὐρεθέντες, ἐνεκλείσθησαν ἐν ταῖς παρακειμέναις οἰκίαις καὶ καταστήμασιν. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μετὰ τὴν νύκτα τῆς Τετάρτης ἐφρονεῦθη καὶ ἕτερος Βούλγαρος, ἀνασυνθεὶς ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς Τραπεζῆς, πρὸς δὲ ἐφρονεῦθησαν ἄλλοι 3-4 ἐν ταῖς ὁδοῖς ἐπὶ στρατιωτῶν, εἴτε διότι ἔρριπτον βόμβας κατ' αὐτῶν εἴτε διότι ἀνῆκον εἰς τὴν συμμορίαν τῶν κακούργων.

Μολονότι ἡ ὑπάρχουσα ἐν τῇ πόλει μας κατὰ τὴν νύκτα τῆς Τετάρτης στρατιωτικὴ δύναμις ἦτο ἀνεπαρκεστάτη, αὕτη ἡδυνήθη νὰ συγκρατήσῃ τὴν τάξιν, ὥστε οἱ μὲν Βούλγαροι νὰ καταδιωχθῶσιν, ὁ δὲ Τουρκικὸς ὄχλος νὰ παρεμποδισθῇ νὰ κατέλθῃ ἐκ τῶν συνοικιῶν αὐτοῦ, κειμένων πρὸς τὸ βόρειον μέρος τῆς πόλεως, καὶ νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Βουλγάρων. Τοῦτο κυρίως ὀφείλεται εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ, ὅστις μετέβη ἐπὶ τόπον, ληφθέντα ἔκτακτα καὶ ἀποτελεσματικὰ μέτρα. Ἀλλ' ὅ,τι κατέστη δυνατόν ν' ἀποσοβηθῇ τὴν νύκτα τῆς Τετάρτης, ἔλαβε χώραν ἐν μικρῷ τὴν 1ην μ.μ. ὥραν τῆς ἐπομένης Πέμπτης. Πληροφορηθέντες οἱ ἐπὶ τῆς καταδιώξεως ἀξιωματικοὶ ὅτι ἐν τινι Ἑταλικῇ οἰκίᾳ, κειμένη ἐν τῷ στενωπῷ τοῦ Φραγκομαχαλᾶ, μεταξὺ Τσικούρ χαγίου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐκρύπτοντο Βούλγαροι ἀναρχικοί, μετέβησαν μετ' ἰσχυρῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων πρὸς σύλληψιν αὐτῶν. Ἀλλ'

1. Δυτικὴ συνοικία τῆς Θεσσαλονίκης βορείως τῆς πλατείας Βαρδαρίου, κοντὰ στὸ Παπάφειο Ὁρφανοτροφεῖο καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, μετὰ ξύλινα σπίτια, ὅπου καὶ τὸ ὁμώνυμο ἀστυνομικὸν τμήμα, βλ. τὸν τοπογραφικὸν χάρτη τῆς παλαιᾶς Θεσσαλονίκης, ἔ.ἀ.

2. Vardar Kapou, στὸ δυτικὸν τμήμα τῆς πόλεως. Ἡ Θεσσαλονίκη ὡς τὸ 1868 ἦταν περιτειχισμένη καὶ ἀπὸ τὴν ξηρὰ καὶ ἀπὸ τὴ θάλασσα. Τὸ 1878 ὅμως εἶχεν ὀλοκληρωθῇ ἡ κατεδάφισις τοῦ χερσαίου τείχους τῆς ἀπὸ τὴν Ἑγνατία καὶ κάτω καὶ ὅλου τοῦ παραλιακοῦ. βλ. τὸν Ἀ θ α ν Σ ο υ λ ι ὡ τ η - Ν ι κ ο λ α ῖ ὀ δ η, ἔ.ἀ., σ. 21.

οὔτοι, ὅπως διαφύγωιν, ἤρξαντο ρίπτοντες βόμβας κατὰ τῶν στρατιωτῶν, ὧν ἡ ἔκρηξις ἐνέσπειρε τὸν πανικὸν καὶ ἀνεστάτωσε τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως, ἐξηγρίωσε δὲ τὸ ἔκτακτον ὑπομονὴν μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης καταδείξαν τουρκικὸν πλῆθος. Ἐκ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ ταύτῃ εὐρισκομένων τεσσάρων ἀναρχικῶν δύο μὲν ἠττοκτόνησαν διὰ περιστροφὸν ἐντὸς αὐτῆς, οἱ δὲ ἄλλοι δύο, κατορθώσαντες νὰ διαφύγωσι καὶ καταδιωχθέντες, ἐφονεύθησαν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν παρὰ τὴν θέσιν Ταχτὰ - Καλέ. Τότε πεντηκοντὰς Ἀλβανῶν στρατιωτῶν, συνοδευομένων ὑπὸ φανατικῶν Τούρκων ἐκ τοῦ ἐξαγριωθέντος πλῆθους, ἤρξαντο συλλαμβάνοντες καὶ φονεύοντες πάντα ὡς Βουλγάρων θεωρούμενον καὶ ὡς τοιοῦτον ὑπὸ τοῦ πλῆθους ὑποδεικνύμενον. Περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ἔσχον ἥδη τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω λεπτομερῶς ἐν προγενεστέρᾳ ἐκθέσει μου¹, ὥστε θεωρῶ περιττὸν νὰ ἐκταθῶ καὶ ἐν τῇ παρούσῃ ἐπ' αὐτοῦ, ὡς καὶ περὶ τῶν φόνων τῶν γενομένων κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν καθ' Ἑλλήνων. Οἱ κατὰ τὴν νύκτα τῆς Τετάρτης φονευθέντες ὑπὸ τοῦ στρατοῦ δὲν ὑπερέβησαν κατὰ τὰς πληροφορίας μου τοὺς δέκα, ἐὰν δὲ εἰς τούτους προσθῶμεν καὶ ἑτέρους τριάκοντα, φονευθέντας κατὰ τὴν Πέμπτην, ὡς καὶ τινες φονευθέντας κατόπιν, ὁ ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων οὐδέποτε ἔφθασε τοὺς πεντήκοντα. Τὴν νύκτα τῆς Πέμπτης ἐξεροράγη πυρκαϊὰ ἐν τινὶ ἀποθήκῃ χόρτου ἐκτὸς τῆς Πύλης Βαρδαρίου, ἣτις ἀνησύχησε τοὺς κατοίκους, ἀλλ' εὐτυχῶς, οὐδὲν δυσάρεστον ἀποτελέσμα ἔσχεν, ἐθεωρήθη δὲ μᾶλλον τυχαία. Ἐν τούτοις ἡ πυρκαϊὰ αὕτη ἔδωκε χώραν εἰς παρεξηγήσεις καὶ πολλοὶ τῶν συναδέλφων μου ἐπίστευσαν, ὅτι ἐτέθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὅπως δικαιολογήσῃ σφαγὴν δῆθεν γενομένην παρ' αὐτῶν κατὰ τὴν συνοικίαν ἐκείνην.

Τὴν ἐπομένην, Παρασκευὴν, ἑτέρα καταδίωξις Βουλγάρων ἐγένετο εἰς τὰ ὅπισθεν τοῦ Στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου ὑψώματα. Τοῦτον θεωρήσαντες ἔποπτον κατεδίωξαν οἱ ἐκεῖ φυλάσσοντες στρατιῶται καὶ ἐφόνευσαν, καθ' ἣν στιγμήν ἔρριπτε κατ' αὐτῶν βόμβας, ὡς οὗτοι ἰσχυρίζονται.

Μεθ' ὅλα ταῦτα ἡ ἐπιμονὴ τῶν συμμοριτῶν δὲν εἶχεν ἐξαντληθῇ, διότι, ἐνῶ κατὰ τὸ Σάββατον οὐδὲν ἀπεπειράθησαν, τὴν ἐπομένην, Κυριακὴν (20 ἰλγ.), περὶ τὴν μεσημβρίαν, εἰς ἐξ αὐτῶν ἐτόλμησε νὰ εἰσέλθῃ ἐν τῷ τηλεγραφείῳ, ὅπως παραδόσῃ, δῆθεν, τηλεγράφημα, ἀλλ', ἐπειδὴ οὐ μόνον ἠρνήθη νὰ ὑποστῇ ἔρευναν ἀλλὰ καὶ ἀντέστη, ἐφονεύθη αὐτοστιγμὴ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν. Ἐπ' αὐτοῦ εὐρέθησαν μία βόμβα, δύο φυσίγγια δυναμίτιδος καὶ περιστροφον μετὰ σφαιρῶν, πρὸς δὲ σημειώματα, ἅτινα πείθουσιν, ὅτι οὗτος ἦτο ὁ ἀνατινάξας τὸν σωλῆνα τοῦ ἀερίωφωτος. Ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἦτο καὶ ἡ τελευταία, οὐδεὶς ὅμως δύναται νὰ βεβαιώσῃ, ἂν δὲν ὑπάρχωσι καὶ ἕτεροι συνωμῶται, οἵτινες δὲν θὰ διαπράξωσι παρόμοια κακοεργήματα, ἀφοῦ μάλιστα γνωστὸν εἶναι, ὅτι ὁ παντοπώλης, ἐκ τοῦ καταστήματος τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀρχίσει ἡ

1. Εἶναι ἐκείνη, πού φέρει τὸν ἀριθ. 189 - ἐμπ./23-4-1903.

ὑπόνομος, ὡς καὶ ἕτερος ἀρχηγὸς τῆς συμμορίας δὲν συνελήφθησαν. Εὐτυχῶς, τὴν προίαν τῆς Πέμπτης (17 λήγ.) ἀφίκετο ἀρκοῦσα στρατιωτικὴ δύναμις, οὕτω δὲ κατορθώθη νὰ περιφρουρηθῶσι πάντα τὰ δημόσια καταστήματα καὶ κοινοτικὰ τοιαῦτα, ἅτινα καὶ ἐξακολουθοῦσι φρουροῦμενα, ἰσχυραὶ δὲ περιπολῖαι πεζῶν καὶ ἱππέων διασχίζουσι ἡμέραν καὶ νύκτα τὰς κυριωτέρας ὁδοὺς τῆς πόλεως.

Θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα ὅτι οὐδὲν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτικῶν καταστημάτων ἔπαθ' ἐτι οὐδὲ τις ἐκ τῶν πολυαριθμῶν Ἑλληνικῶν Ναῶν τῆς πόλεως, ὧν τὴν ἀνατίναξιν, ὡς διεδίδετο, θὰ ἀπεπειρῶντο οἱ Βούλγαροι.

Πλὴν τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀτμοπλοίου *Guadalquivir*, ἧς αὐτονογὸς εἶναι ὁ ἐν Σκοπίοις συλληφθεὶς Γεώργιος Μινώφ, ἡ σπουδαιότερα ζημία ἐν τῇ πόλει ὑπῆρξεν ἡ ἐκ τῆς πυρπολήσεως τοῦ καλλιμαρμάρου καὶ πολυτελοῦς μεγάρου τῆς Ὁθωμανικῆς Τραπεζῆς, εἰς ἣν ὁμως οὐδεμία ἄλλη ὕλική ζημία προσεγένετο, καθ' ὅσον διεσώθη τὸ παράρτημα, ἐν ᾧ εὗρίσκοντο τὰ ταμεῖα μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς μετρητῶν, ἅτινα εἰς 150 χιλ. ὄθωμ. λιρῶν ἀνερχόμενα μετὰ τῶν ἄλλων ἀξιῶν μετρηθέντες ἐπὶ τοῦ ἐνταῦθα σταθμεύοντος ὀθωμανικοῦ θωρηκτοῦ, διεσώθησαν δὲ συνάμα καὶ τὰ σπουδαιότερα βιβλία καὶ ἔγγραφα. Ὡς ἀνεκαλύφθη, ἡ ὑπονόμευσις τῆς Ὁθωμανικῆς Τραπεζῆς ἐγένετο ἐκ τοῦ ὑπογείου τοῦ σχεδὸν ἀπέναντι αὐτῆς κειμένου ἐργαστηρίου, ὅπερ εἶχεν ἐνοικιάσει Βούλγαρος, τὸν παντοπώλην μετερχόμενος¹. Ἡ ὑπόνομος εἶχε δύο διακλαδώσεις, ὧν ἡ μία μόνον ἐξεργάγη, τὸ δὲ βάθος αὐτῆς ὑπερέβαινε τὰ 3 μέτρα. Ἐν τῇ μὴ ἐκραγείσῃ ὑπονόμῳ εὐρέθησαν δύο βόμβαι καὶ φιάλη χωρητικότητος 2 χιλιογράμμων, περιέχουσα ἐκρηκτικὴν ὕλην εἰς ὕγραν κατάστασιν. Αἱ ἐπακολοθησάσαι συλλήψεις ὑπόπτων Βουλγάρων καὶ αἱ κατ' οἶκον ἔρευναι ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ αὐτῶν τῶν ὡς εὐπορωτέρων θεωρουμένων, ἀρξάμεναι ἀπὸ τῆς νυκτὸς τῆς Τετάρτης, ἐξακολουθοῦσιν. Εἰς πολλὰς δ' οἰκίας καὶ καταστήματα Βουλγάρων ἀνεκαλύφθησαν βόμβαι, δυναμίτις ὡς καὶ ἐνοχοποιητικὰ ἔγγραφα. Ὡσαύτως βόμβας καὶ δυναμίτιδα ἐξέθεσαν ἐν

1. Ὁ Στογιάν, ποῦ ἔκανε τὸν μπακάλη, ὅταν πιάστηκε, τὰ ὁμολόγησε ὅλα καὶ ἐδήλωσε ὅτι περίμενε νὰ ἀποβιβάσουν παρευθὺς οἱ Εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις στρατεύματα στὴ Θεσσαλονικὴ καὶ νὰ τὴν καταλάβουν (βλ. τὸν Μ ὁ δ η, ἑ.ἀ., σ. 183). Ἐκτενὴς περιγραφὴ τῆς δράσεως, τῆς συλλήψεως καὶ τῆς ἀνακρίσεως τοῦ Μ.Σ. δημοσιεύτηκε στὴν Ἐφημερίδα τῆς Βιέννης «Νέος Ἑλεύθερος Τύπος» καὶ σὲ μετάφρασιν στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνισμός» τοῦ 1903, στὴ μελέτη τοῦ Ν ε ο κ λ. Κ α ζ ἄ ζ η, Τὸ Μακεδονικὸν Πρόβλημα. Βλ. τὴν ὑποσημ., ποῦ καταλαμβάνει τίς σ. 437-39. Ὁ Ζάννας γράφει σχετικὰ πὺς «γιά νὰ κάνουν τὴν ὑπόνομο, ποῦ ἄρχιζε ἀπὸ ἓνα μπακάλικο καὶ ἔφθανε στὴν Ὁθωμανικὴ Τράπεζα, χρειάστηκαν δυὸ ὁλόκληρα χρόνια, Ὅλοι οἱ Βούλγαροι πελάτες, ποῦ ἐπισκέπτονταν τὸ μπακάλικο, ἔβγαζαν ἀπὸ μιὰ ποσότητα χῶμα μέσα σὲ σακκοῦλες. Ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία δὲν εἶχε πάρει μυρουδιά γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴν παρασκευὴν» (Ζ ἄ ν ν α, ἑ.ἀ., σ. 16).

τοῖς ὁδοῖς ἡ ἔρριψαν εἰς φρεάτια καὶ ἀποχωρητήρια οἱ κάτοχοι τοιούτων ἐκρηκτικῶν ὀλῶν, ὅπως ἀπαλλαγῶσιν αὐτῶν, ὧν μέρος ἀνεκαλύφθη.

Μεταξὺ τῶν συλληφθέντων συγκαταλέγεται καὶ ὁ ἀζ^α¹ τῆς Βουλγαρικῆς κοινότητος ἐς τῷ Ἰδαρὲ Μεζλισί², Βέσσωφ ὀνόματι. Ἐννοεῖται ὅτι συνελήφθησαν καὶ τινες ἡμέτεροι, ὧν οἱ μὲν γνωστοὶ τῷ Γενικῷ Προξενεῖω καὶ τῇ Μητροπόλει ἀπελύθησαν τῇ παρεμβάσει αὐτῶν, ἄλλοι δὲ ὑπὸ τῆς τοπικῆς ἀρχῆς αἰθορομύτως. Ἐπίσης ἀπελύθησαν καὶ τινες τῶν συλληφθέντων Βουλγάρων, ὧν ἀπεδείχθη ἡ μὴ ἐνοχὴ εἰς τὸ κίνημα.

Κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῶν συλλήψεων εἰς ἐργάτης ἐν τῷ πλινθοποιεῖω Ἀλλατίνι³, ἐπιχειμένης τῆς συλλήψεώς του, ἠτοκτόνησεν, ἕτερος δὲ ἔδωκε πέρας εἰς τὴν ζώνην του, ριφθεὶς ἐκ τοῦ Λευκοῦ Πύργου, ἐν ᾧ ἐκρατεῖτο.

Λιεδίδετο ὅτι πολλοὶ Βούλγαροι ἀπεκρύνθησαν ἐν τῷ Βουλγαρικῷ Πρακτορεῖ⁴, ἐν τῷ Ρωσσικῷ Μετοχίῳ τῆς πόλεως μας, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἐνδόρου καὶ ἐπιτίμου διερμηνέως τοῦ Γενικοῦ Προξενείου τῆς Ρωσίας Χατζῆ Μίσιαεφ (sic)⁵, ἀρχηγοῦ ἐκ τῶν φανατικωτάτων, καὶ ἐν τισιν Ἑλληνικαῖς οἰκίαις.

1. Λέξι ἀραβικῇ. Στὰ Βαλκάνια ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐστήμινε τὸν κοτζάμπαση, τὸν πρόκριτο ἢ τὸ μέλος μιᾶς Διοικητικῆς Ἀρχῆς.

2. Νομαρχιακὸ Συμβούλιο, πού εἶχε δικαιοδοσίας διοικητικοῦ δικαστηρίου. Πρόεδρος τοῦ «Ἰνταρέι Μεζλισι» ἦταν ὁ Βαλῆς καὶ μέλη του ὁ μολᾶς, ὁ μουφτῆς, ὁ μητροπολίτης, ὁ ἀρχιραββῖνος, ὁ ντεφερδάρ (=οικονομικὸς ἔφορος) καὶ ἀπὸ δύο πρόκριτοι τῆς Τουρκικῆς, Ἑλληνικῆς καὶ Ἰσραηλιτικῆς κοινότητος (ἡ πληροφωρία προέρχεται ἀπὸ τὸν ἀξ. κ. Βασδραβέλλη). Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἔγγραφο, ὅταν ἡ Βουλγαρικὴ κοινότης ἰσχυροποιήθηκε, στὸ Ἰνταρέι Μεζλισι μετεῖχε καὶ ἐκπρόσωπός της.

3. Παλιὸς καὶ μεγάλος ἐμπορικὸς οἶκος, πού εἶχεν ἱδρυθῇ ἀπὸ τοὺς Ἰσραηλίτες ἀδελφοὺς ΑΙ(Ι)ατίνι. Ἡ οἰκονομικὴ του δραστηριότης τὸν εἶχε καταστήσει γνωστὸ καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, στὴ Μασσαλία, οὐτὸ Παρίσι, στὸ Λονδῖνο. Οἱ ΑΙατίνι εἶχαν διάφορες ἐπιχειρήσεις, ὅπως τεράστιο πλινθοποιεῖο καὶ ἄλυσρο-μύλους, ἔκαναν δὲ καὶ γενικὸ ἐμπόριο. Στὴν ἐργασία μου γιὰ τὴν ἐπανάστασι τοῦ 1878 στὴ νότιο Μακεδονία μνημονεύω, πῶς μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Λιτοχώρου ἀπὸ τοὺς Τούρκους οἱ ἀδελφοὶ ΑΙατίνι, πού χαρακτηρίζονται «πάντοτε γενναῖοι ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν», βοήθησαν τοὺς Ἑλλήνες κατοίκους τῆς κομποπόλεως, οἱ ὅποιοι ἦσαν ὡς πρόσφυγες στὴ Θεσσαλονικίη, μὲ ἀξιόλογο χρηματικὸ ποσόν. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 85 ἔκδοσι τοῦ Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονικίη, 1966, σ. 236, σημ. 2. Ὅπως ἦταν φυσικὸ καὶ ΑΙατίνι ἦταν πάντοτε γενναῖοι χορηγοὶ τῆς «Alliance Israélite» (= Ἰσραηλιτικῆς Ἀλληλοβοηθείας).

Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν «βίλλα Ἀλατίν» φυλακίστηκε τὸ 1909 ἀπὸ τοὺς νεότουρκους ὁ Σουλτάν Χαμίτ ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀποτυχοῦσα ἀντεπανάστασί του. Σήμερα ἡ βίλλα αὕτη στεγάζει τὸ Στρατιωτικὸ Νοσοκομεῖο.

Καὶ σήμερα ἀπόγονοι τῆς οἰκογενείας αὐτῆς ἀναπτύσσουν ἀξιόλογη ἐπιχειρηματικὴ δρᾶσι.

4. Τὸ οἶκμα πού ἐστέγαζε τὴ διπλωματικὴ ἀντιπροσωπεῖα τῆς Βουλγαρικῆς Ἡγεμονίας. Βρισκότανε στὴ «Λεωφόρο Χαμιντιέ» τῇ μετέπειτα «Λεωφόρο Ἑθνικῆς Ἀμύνης» καὶ σήμερα «Βασιλίσσης Σοφίας» ὅπου ἦταν ἐγκατεστημένα ὅλα σχεδὸν τὰ Πρόξενεῖα. Βλ. τὸν Ζάβνα, ἑ.ἀ., σ. 45.

5. Ὁ Hadjimitseff ἦταν Βούλγαρος μεγάλεμπορος τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ πλουσιώτε-

Διαφεύγει τὴν σύλληψιν ὁ ἐνταῦθα ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἐξάρχου Ἀρχιμανδρίτης Ἰωάννης, δὴ δὲν τολμῶσι νὰ συλλάβωσιν αἱ τοπικαὶ Ἀρχαί.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῷ Γενικῷ Διοικητηρίῳ, ταῖς Φυλακαῖς τοῦ Ἑπταπυργίου¹ καὶ τῷ Λευκῷ Πύργῳ² κρατουμένων δὲν ὑπερβαίνει τοὺς 500-600, πλὴν τούτων ὅμως νοσηλεύεται ἐν τῷ Στρατιωτικῷ Νοσοκομείῳ ἱκανὸς ἀριθμὸς πληγωμένων.

Οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ δραστηριώτερον λαβόντες μέρος εἰς τὸ κίνημα κατὰγονται ἐκ Βελεσῶν καὶ Κιλκισίου, συνέπραξαν δὲ καὶ ἄλλοι ἐκ Βουλγαρίας κατελθόντες ἐπὶ τοῦτῳ ἐνταῦθα, μεταξὺ τῶν ὁποίων λέγεται ὅτι ἦσαν ἀξιωματικοὶ καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Σαράφωφ³. Μετὰ τὴν σύστασιν τοῦ ὑπὸ τὴν Προε-

ρος τῆς Βουλγαρικῆς παροικίας τῆς. Μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ διερμηνέως τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου Ἀσκητῆ (βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 σημ. τῆς σ. 74) τὸ ἐκτελεστικὸ τῆς «Ὁργανώσεως Θεσσαλονίκης» τὸν ἐτραυματίσε βαρύντατα, γιατί εἶχε πάρει μέρος στὸ γεῦμα τοῦ Σόφωφ, κατὰ τὸ ὁποῖο ἀποφασιστήκανε οἱ ἐκτελέσεις. Βλ. τὸν Ζά ν ν α, ἑ.ἀ., σ. 49.

1. Yédi Koulé.

2. Béaz Koulé. Ὁ παλιὸς ἐπιθαλάσσιος βενετσιάνικος Πύργος, ὁ ἄλλοτε «Κανλὴ Κουλές» (= Πύργος τοῦ αἵματος), ποῦ, μετὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ παραλίου τείχους, παρέμεινε. «Εἶχε καταντήσει ἀποθήκη στρατιωτικῶν εἰδῶν καὶ στὸ Μακεδονικὸ ἀγῶνα ἐχρησιμοποιήθη ὡς φυλακή. Ἀσβεστωμένος φάνταζε ὥραιος, καθὼς στεκόταν στὴν ἄκρην τῆς προκυμίας, λευκὸς κοντὰ στὴ γαλανὴ θάλασσαν». Βλ. τὸν Ἀ θ α ν. Σ ο υ λ ι ὡ τ η - Ν ι κ ο λ α ῖ δ η, ἑ.ἀ., σ. 23.

3. Τοῦ περιωνύμου Boris Sarafoff, ποῦ, ἐνῶ ἀρχικῶς ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὰς τῆς VMRO, ἴδρυσεν τὸ 1895 στὴ Σόφια, μαζί μὲ τὸν Ivan Garvanoff, τὸ ἐθνικιστικὸ κομῆτα τῶν Vrhovisti (Ἐξωτερικὴ Μακεδονικὴ ἐπαναστατικὴ ὀργάνωσις), τὸ ὁποῖο στάθηκε ὁ ἀντίπαλος τῆς πρώτης. Γεννήθηκε στὸ Νευροκόπι, μορφώθηκε στὴ Βουλγαρία καὶ ἐγίνε ἀξιωματικὸς, σύντομα ὅμως παραιτήθηκε, γιὰ νὰ ἀφοσιωθῇ στὸ ἔργο τῆς ἐκβουλγαρίσεως τῆς Μακεδονίας. Ἐχρημάτισε διευθυντὴς τοῦ βουλγαρικοῦ Γυμνασίου τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου ἐργάστηκε μὲ φανατισμὸ γιὰ τὸ σκοπὸ του. Κατὰ τὴν προετοιμασίαν τοῦ Ἡλίν-Ντὲν ἀνέπτυξε μεγάλῃ δρᾶσι. Μετὰ τὴν ἀποτυχία του, ἐπειδὴ ἡ VMRO εἶχε παραμείνει ἀκέφαλη, ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατο τῶσων ἡγετικῶν στελεχῶν τῆς, οἱ Vrhovisti προσπάθησαν νὰ εἰσδύσουν σ' αὐτήν, γιὰ νὰ τῆς δώσουν ἐθνικιστικώτερη χροιά καὶ νὰ τὴν καταστήσουν πειθνίον ὄργανο τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως. Ἡ VMRO ἀντέδρασε καί, τελικὰ, ὁ Jane Sandanski, ἀρχηγὸς τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τῆς ὀργανώσεως, ἀνέθεσε στὸ στέλεχος τῆς παρατάξεώς του Panitsa τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ Sarafoff. Αὕτῃ πραγματοποιήθηκε στὴ Σόφια τὸν Δεκέμβρ. τοῦ 1907 (βλ. γιὰ τὸν Sarafoff τὸ λήμμα «Κομῆτατον» τῆς Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπ. Τόμος. ΙΔ'. Συντάκτης ὁ Θ(εοφ.) Π(απακωνσταντίνου). Ἐπίσης τὸν D a k i n, ἑ.ἀ., passim. Βλ. ἰδίως τίς σ. 55 καὶ 338.

Πληροφορίες γιὰ τὸν Sarafoff καὶ τὴ δρᾶσι του, γενικώτερα δὲ γιὰ τὰ δύο βουλγαρικὰ κομῆτατα, παρέχει ὁ Ἑλλὴν Πρόξενος στὸ Μοναστήρι Δημ. Καλλέργης. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Sarafoff εἶχε συντελέσει στὸ νὰ τὸν ἀποκηρύξουν καὶ τὰ δύο βουλγαρικὰ κομῆτατα, ἀλλὰ προσθέτει ὅτι αὐτὸς «ἐξακολοῦθει νὰ ἔχη δημοτικότητα καὶ νὰ θεωρῆται ὡς ὁ ἥρωας τῆς Μακεδονίας». ΑΥΕ/ΚΥ. Βλ. τὸν φάκ. ΑΑΚ-1904 / ὑποφάκ. Η'. 159/18-2-1904.

Οἱ καθηγηταὶ καὶ μαθηταὶ τοῦ βουλγαρικοῦ γυμνασίου τῆς Θεσσαλονίκης, ποῦ ἀνέ-

δρίαν τοῦ Ἐδλιπ Πασσᾶ ἐκτάκτου Στρατοδικείου ἤρξατο ἡ ἐξέτασις καὶ ἡ ἐκδί-
κασις τῶν συλληφθέντων, ἀλλὰ μέχρις ὥρας οὐδεμία σχετική ἀπόφασις ἐγνώ-
σθη ἡμῖν. Ἐς ἐλπίσωμεν, ὅτι οἱ Τούρκοι δικασταὶ τῶν κατὰ τὴν περιστάσιν
ταύτην θὰ δειχθῶσιν ἀμείλικτοι πρὸς τοὺς κακούργους καὶ θὰ ἐπιβάλωσιν ἐκά-
στῳ τὴν πρέπουσαν ποινὴν, πρὸς δὲ ὅτι ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς δὲν θὰ ἀναβληθῇ,
ὥς ἐγίνετο διὰ τοὺς ἐν προηγουμέναις ἐποχαῖς καταδικασθέντας ὑπὸ τῶν τα-
κτικῶν δικαστηρίων δολοφόνους τοῦ κομιτάτου, οἵτινες, τυχόντες κατόπιν
χάριτος καὶ ἀπολυθέντες, ἐτόλμησαν τὰ τελευταῖα τρομερὰ κακοουργήματα.

Τοῦτο εἶναι ἀνάγκη ἐπιτακτικὴ οὐχὶ μόνον πρὸς παραδειγματισμὸν τῶν
ὁμοφρονούντων, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κινδύνου, ὃν ἐκ νέου δύναται νὰ
διατρέξῃ ἡ πόλις, ἀφοῦ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁλόκληρον τὸ σατανικὸν σχέδιον δὲν ἐπέ-
τυχεν, εἴτε διότι οἱ τεταγμένοι, ὅπως θέσωσι πῶρ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως,
ἀνατινάζουσι δὲ δημόσια καὶ κοινοτικά καταστήματα, δὲν εὐρέθησαν εἰς τὰς θέ-
σεις τῶν εἴτε διότι ὁ φόβος τῆς ἀνακαλύψεως τῆς ὑπονομῆς τῆς Τραπεζῆς ἠγάγ-
κασε τοὺς συνωμῶτας νὰ προβῶσιν εἰς τὸ κίνημα πρὸ τῆς ὀρισμένης ἡμέρας.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ κινήματος διέφευσε τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν καὶ ἐμα-
ταίωσε τὸ σχέδιόν των¹, τὴν πρόκλησιν δηλονότι σφαγῶν ἐκ μέρους τοῦ τουρ-
κικοῦ ὄχλου κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἀδιακρίτως, ὅτε τὰς μεγαλυντέρας ἀπωλείας
θὰ ὑφίσταμέθα ἡμεῖς, θὰ προεκαλεῖτο δὲ ἡ ἐπέμβασις τῆς Εὐρώπης, ἣν διὰ
τῶν κακοουργημάτων αὐτῶν προσπαθοῦσι, κυρίως, ὅπως ἐπιτύχωσιν².

V. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΙ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΑΪΟ ΩΣ ΤΟΝ ΙΟΥΛΙΟ

Ἐς δοῦμε τώρα, ποιὸς ἦταν ὁ ἀντίκτυπος τῶν γεγονότων τοῦ Ἀπριλίου
στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο.

φερα πρὸ πάνω, σπουδαίου κέντρου καλλιιεργείας τῆς βουλγαρικῆς ιδέας, ἔλαβαν ἐνεργὸ
μέρος στὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης (βλ. τὸ «Ἐμπρὸς» τῆς 20ῆς Ἀπριλίου 1903, σ. 3).
Οἱ τρόφιμοι τοῦ σχολείου τούτου ἀγωνιστήκανε μὲ φανατισμὸν μέσ' ἀπὸ τὸ κτήριό τους,
τὸ σημερινὸ Πειραματικὸ Σχολεῖο τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου, καὶ τὸν Ἰούλιο
τοῦ 1913, ὅταν μὲ τὴν ἐναρξί τοῦ Ἑλληνοβουλγαρικοῦ πολέμου ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς
ἀνέλαβε ἐκπαθαρστικὰς ἐπιχειρήσεις γιὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν Βουλγάρων, ποὺ βρί-
σκονταν μέσα στὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης.

1. Ὁ ἀνταποκριτὴς τοῦ «Ἐμπρὸς» Δημ. Φιλίπιδης ἔγραφε. «Σκοπὸς τοῦ Κομιτά-
του ἦτο νὰ δημιουργήσῃ ἐν Θεσσαλονίκῃ διὰ τῶν ἀναρχικῶν ταραχῶν τοιαύτην περί-
πλοκον, ἐπισφαλὴ καὶ ἀνώμαλον κατὰστασιν, ὥστε νὰ ἀναγκασθῶσιν αἱ Δυνάμεις ν'
ἀποστείλωσι τοὺς στόλους αὐτῶν καὶ νὰ καταλάβωσι τὴν πόλιν δι' ἀγνημάτων. Ἦλπιζε
δὲ τὸ Κομιτάτον ὅτι ἐκ τῆς διεθνoῦς καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης θὰ προήρχετο ἡ
ὀριστικὴ λύσις τοῦ Μακεδονικοῦ κατὰ τοὺς βουλγαρικοὺς πόθους...». Βλ. τὸ φύλλο τῆς
25ῆς Ἀπριλίου, σ. 1.

2. ΑΥΕ/ΚΥ. 204 - ἐμπ./26-4-1903.

Ὅπως ἀναφέρω στὸ κεφ. Ι, ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Νικόλ. Βλάχος εἶχε ὑπ' ὄψιν
τοὺ τὴν ἔκθεσι τούτῃ (βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 3 σημ. τῆς σ. 37).

Τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπροσδόκητα γιὰ ὄλους σχεδὸν τοὺς Ἑλλαδικούς, οἱ ὅποιοι, ἀφοῦ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος ἀδρανοῦσε, δὲν ζοῦσαν τὸ Μακεδονικόν, δὲν τὸ παρακολουθοῦσαν, ὅσο καὶ ὅπως ἔπρεπε, ἦταν, παρ' ὅλ' αὐτά, φυσικὸ νὰ προκαλέσουν ἐντύπωσι καὶ συγκίνησι. Τὰ γεγονότα αὐτὰ ἐδείχναν, τί ἦταν ἱκανοὶ νὰ κατορθώσουν οἱ Βούλγαροι, μέχρι ποῦ μποροῦσαν νὰ φθάσουν, ἀφοῦ τολμοῦσαν, ὅσα ἔγιναν, ἀκόμη καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴ Μακεδονικὴ πρωτεύουσα. Αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅσοι στὴν ἐλεύθερῃ Ἑλλάδι — ἐλάχιστοι γιὰ τὴν ὥρα — ἀγωνίζονταν γιὰ τὴ σωτηρίᾳ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ καί, ταυτόχρονα, τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους¹, προσπάθησαν νὰ τὸ συντηρήσουν καὶ νὰ τὸ δυναμώσουν, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἔτσι θὰ ἐρχότανε ἡ ἀλλαγὴ, ποὺ ἄφαιρνε καὶ τὴ σωτηρίᾳ.

Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ὁ δημοσιογράφος — ἐκδότης καὶ διευθυντὴς τοῦ «Ἐμπρὸς» — Δημ. Καλαποθάκης², ὁ ἐμπνευστὴς τῆς ἰδρύσεως τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου, ὡς μέσου τῆς Ἑλληνικῆς ἄμυνας κατὰ τῶν βουλγαρικῶν σχεδίων γιὰ τὴ Μακεδονία, ιδέας ποὺ σαρκώθηκε τὸν ἄλλο χρόνον μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι καὶ τὸ Στέμμα, κατέχει ξεχωριστὴ θέσι καὶ καταβάλλει ἐντονὴ προσπάθεια. Ἡ ἐφημερίδα του παρακολουθοῦσε μὲ ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον τὰ γεγονότα καὶ κατατόπιζε καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλη τοὺς ἀναγνώστες, ἀφιερώνοντας σημαντικὸ χῶρον τῆς στὴν παρουσίᾳ τῶν ὧσων συνέβαιναν στὴ Μακεδονία, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἀρθρογραφοῦσε συχνά, προβάλλοντας καὶ ὑπερασπίζοντας τὴν Ἑλληνικὴ θέσι στὴ Μακεδονικὴ ἰσότητι καὶ ἐπιδιώκοντας νὰ συναγείρῃ τοὺς «ἐν ὑπνώσει» Ἑλλαδικούς, ὑπεύθυνους καὶ ἀνεύθυνους, προπάντων ὅμως τοὺς ἀρμοδίους.

Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασι τῶν γεγονότων αὐτῶν ὁ Καλαποθάκης ἐδημοσίευσε στὴν ἐφημερίδα του ἀνώνυμο ἄρθρο, στὸ ὁποῖο ἔγραφε: «...Παρά τὰς ἐλπίδας ἐκείνων, οἵτινες ἐφρόνουν ὅτι αἱ καταδιώξεις καὶ αἱ φυλακίσεις τῆς Θεσσαλονίκης θὰ ἐκμηδενίσουν τὴν βουλγαρικὴν λύσσαν, αὕτη αὐξά-

1. «Νὰ ξέρετε πῶς, ἂν τρέξουμε νὰ σώσουμε τὴ Μακεδονία, ἡ Μακεδονία θὰ μᾶς σώσῃ... Ἄν τρέξουμε νὰ σώσουμε τὴ Μακεδονία, ἡμεῖς θὰ σωθοῦμε.». Βλ. Ἐ 8 α (= Ἰωάννης Δραγούμης), Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἷμα, Β' ἐκδοσι, Ἀθήνα 1914, σ. 5.

2. Ἄν ἀναγκαστοῦμε νὰ περιορίσωμε σὲ τρεῖς μονάχα ἐκείνους, ποὺ κατ' ἐξοχὴν ἐργαστήκανε, γιὰ νὰ ξεσηκώσουν τὸ Ἑλλαδικὸ καὶ τὸ Εὐρωπαϊκὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῆς Μακεδονίας, αὐτοί, κατὰ τὴ γνώμη μου, πρέπει νὰ εἶναι ὁ Στέφανος Δραγούμης ἀπὸ τοὺς πολιτικούς, ὁ Νεοκλῆς Καζάκης ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες καὶ ὁ Δημ. Καλαποθάκης ἀπὸ τοὺς δημοσιογράφους. Γιὰ τοὺς δύο τελευταίους ἡ Μακεδονία εἶχε γίνῃ «ἕμμονος ιδέα», ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τους. Χάρι, λοιπόν, σ' αὐτὴ τὴ μονομανία τους ἡ συμβολὴ τους στὸ Μακεδονικὸ ζήτημα καὶ τὴν εὐνοϊκὴ γιὰ τὸ Πανελλήνιον λύσι του στάθηκε, πραγματικά, ἀνυπολόγιστη.

Φυσικά, ἡ συμβολὴ τοῦ Ἰωάν. Δραγούμη, μὲ τὴν ξεχωριστὴ προσωπικότητά του, στέκει, μπορῶ νὰ πῶ, «ἐκτὸς συναγωνισμοῦ».

νει εἰς ὅλα τὰ σημεῖα ὡς πυρκαϊά, περιζώνουσα τὴν Μακεδονίαν πανταχόθεν. Καὶ ὁ Ἑλληνισμός, ὁ ἀφειθείς μόνος εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ θύμα τοῦ ἐκβιασμοῦ, τῆς ἀρπαγῆς, τῆς ληστείας καὶ τοῦ φόνου, ἄνευ κέντρου ἐνεργείας ἄνευ ἀναλόγου ἀμύνης, διωκόμενος, πιεζόμενος, ἀπειλούμενος, φονευόμενος, ὑποχωρεῖ καὶ ἐλαττοῦται καὶ χάνεται ὁλονέν.

Εἶναι φρικτὴ ἀλήθεια. Ἀλλὰ πρέπει ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ τὴν μάθῃ, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἀκόμη ἐλπίς διορθώσεως. Καὶ θέλομεν τὴν βροντοφωνεῖ ἀδιαλείπτως, μέχρις οὗ ἐξυπνήσωμεν τοὺς κοιμωμένους.

Καὶ δὲν θὰ φεισθῶμεν οὐδενὸς μέσου, ὅπως τὴν καταστήσωμεν αἰσθητοτέραν καὶ ἐξεγείρωμεν τὸν μακάριον πατριωτισμὸν ἐκείνων, οἵτινες δὲν βλέπουσι τὸν κίνδυνον ἐπερχόμενον, ὅτι πανταχοῦ τὰ πάντα καταπίνονται ὑπὸ τῆς Σλαβικῆς πλημμύρας...

Ὑπὸ ποίαν μαγικὴν δύναμιν ἀκατανικήτου ὕπνου ὁ Ἑλληνισμὸς κλείει τοὺς ὀφθαλμούς; Ποῖος δὲ ἀνὴρ εἰς τὸ ἐλεύθερον αὐτὸ Βασίλειον δὲν θὰ αἰσθανθῇ συγκίνησιν εἰς τὴν Ψυχὴν καὶ δὲν θὰ θεωρήσῃ καθῆκον τὴν ὀργάνωσιν μιᾶς γενναίας ἐν Μακεδονίᾳ ἀμύνης ἐναντίον τῆς δολοφονικῆς τῶν Βουλγάρων μαχαίρας καὶ μιᾶς Πανελληνίου ἐξεγέρσεως ὑπὲρ τῆς Ἑθνικῆς προπαρασκευῆς;

Ἀντὶ νὰ ἀναμένωμεν τὴν τελευταίαν ὥραν, καθὼς πάντοτε, διὰ νὰ προβῶμεν εἰς ἐνεργείας, αἵτινες θὰ ἀντιμετωπίσουν τετελεσμένα γεγονότα, ἃς κινηθῶμεν ἤδη, ὅτε εἶναι ἴσως εἰσέτι καιρός. Ἄς ἐννοήσουν ὅλοι, Κυβερνήσεις, ἀντιπολίτευσεις καὶ πάντες οἱ ὅπωςδῆποτε ὑπεύθυνοι τῆς καταστάσεως, ὅτι δὲν θὰ ἔχουν ἡσυχίαν μιᾶς στιγμῆς, ἐφ' ὅσον δὲν ἀποφασίσουν νὰ ἐργασθῶσιν ἀμέσως καὶ ἄνευ ἀναβολῆς ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τούτου. Διότι ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μακεδονίας κινδυνεύει νὰ χαθῇ ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν καὶ τὸν ὕπνον ὀλίγων ἀσυνειδήτων ἀνθρώπων»¹.

Ἡ ἐντύπωσι, ἐξ ἄλλου, ποὺ προκλήθηκε ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ στὴν Εὐρώπη, μπορούμε νὰ ποῦμε, πὼς συνέβαλε σὲ σχετικὴ κάμψι τῆς βουλγαροφιλίας, ἡ ὁποία ἐπικρατοῦσε τότε, ἀφοῦ τοὺς Βουλγάρους τῆς VMRO τοὺς ἐβλεπαν, σχεδὸν ὅλοι, ὡς ἀγωνιστὰς τῆς ἐλευθερίας, ἐνῶ, παράλληλα, ἦταν φανερὴ ἡ προκατάληψι τοὺς ἐναντίον μας. Ἐκφραστὴς τοῦ ἀποτροπιασμοῦ καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης στάθηκε ἡ Παρισινὴ ἐφημερίδα «Temps», γνωστὴ ἕως τότε γιὰ τὸν ἀνεπιφύλακτο φιλοβουλγαρισμὸ τῆς. Ἀναθεωρώντας τίς ἕως τότε ἀπόψεις τῆς, ἔγραψε τὰ ἀκόλουθα, ποὺ ἀποτελοῦν καταδίκη τῆς βουλγαρικῆς ἐνεργείας. «...Ἡ τοσάκις ἀγγελοῦσα γενικὴ ἐπανάστασις δὲν ἐξεργάγη. Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκραγῇ τοιαύτη ἐπανάστασις. Ἡ Μακεδονία εἶναι γεωγρα-

1. Βλ. τὸ ἄρθρο, μὲ τίτλο «Ἡ Μακεδονία κινδυνεύει», στὸ φύλλο τῆς 6ης Μαΐου 1903.

φικὴ ἔκφρασις. Ἐν Μακεδονίᾳ ὑπάρχουσι Βούλγαροι, Ἕλληνες, Σέρβοι, Ἑλληνόβλαχοι, Ἀλβανοὶ, φυλαὶ τούτέστιν ἐκ παραδόσεως ἐχθραὶ πρὸς ἀλλήλας, ὧς χωρίζουσι βαθύταται δυσπιστίαι, προαιώνιοι ἀντιζηλῖαι, ἀντίθετοι βλέψεις. Τὸ σύνθημα τῆς ἐπαναστάσεως προήλθεν ἐκ τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ τοῦτο ἤρκεσε νὰ καταστήσῃ τοὺς μὲν Σέρβους ἀδιαφόρους, τοὺς δ' Ἕλληνας πολεμίους. Θὰ ἦτο οὕτοπία νὰ ἐλπίσῃ τις ἢ νὰ φοβηθῇ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ θὰ συνεμάχουν κατὰ τῶν Μουσουλμάνων. Καὶ δὲν ἐβραδύναμεν νὰ ἴδωμεν τοῦτο. Ἡ ἐμφάνισις βουλγαρικῶν συμμοριῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἔρριπεν, οὕτως εἰπεῖν, τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Τουρκίας. Ἀλλὰ καὶ οἱ Σέρβοι, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ὑπέφερον ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, οὐδ' ἐκινήθησαν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν Σλάβων ἀδελφῶν τῶν κατὰ τοῦ κληρονομικοῦ ἐχθροῦ... Ἀλλὰ ποία ὑπῆρξεν ἡ στάσις τῆς Βουλγαρικῆς Ἐσωτερικῆς Ὄργανώσεως, τῆς λεγομένης Μακεδονικῆς; Ἀντὶ ν' ἀφαρπάσῃ τὴν δημοσίαν γνώμην δι' ἀνδραγαθημάτων μεγάλου ἡρωισμού, ἔρριψε βόμβας ἐν Θεσσαλονίκῃ, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ ἰδέαν παράλογον καὶ ἐγκληματικὴν. Ἐχθρὸς εἶναι ὁ Τοῦρκος, ἀλλ' ὁ Τοῦρκος εἶναι ὁ μόνος, εἰς ὃν οἱ ἐπαναστάται δὲν ἀπέβλεψαν διὰ τῶν τελευταίων τῶν πράξεων. Ἐξέλεξαν ὡς θεάτρον τῆς ἀποπειράς τῶν οὐχὶ ἐπίσημόν τινα συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ τὴν εὐρωπαϊκωτέραν τῶν Τουρκικῶν πόλεων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ δὲν ἔστρεψαν τὰς σφαίρας τῶν κατὰ τοῦ Κονακίου τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ ἢ κατὰ στρατῶνος τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου, ὅπερ ἔκαυσαν, κατὰ διεθνoῦς Τραπεζίης, ἣν ἀνετίναξαν εἰς τὸν ἀέρα, κατὰ Γερμανικῆς λέσχης καὶ σχολεῖον καὶ κατ' ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν ἰδρυμάτων. Τῇ ἀληθείᾳ τὸ πρᾶγμα καταντᾷ δυσνόητον, ἡ δὲ Ὀθωμανικὴ Κυβέρνησις οὐδὲν ἄλλο θὰ ἤυχετο κατὰ τὰς ἐνεστώσας αὐτῆς δυσχερείας...»¹.

Στὴν τελευταία παράγραφῳ ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου ὑποκρίνεται τὸν ἀφελῆ μὲ τις ἀπλοϊκὲς του ἀπορίης καί, πάνω ἀπ' ὅλα, τὸν χαρακτηρισμὸ ὡς δυσνόητης τῆς βουλγαρικῆς τακτικῆς, ἀφοῦ ἦταν ἐξ ἀρχῆς γνωστὸ σὲ κάθε καλόπιστο ἄνθρωπο, πὼς οἱ Βούλγαροι δὲν ἀγωνίζονταν στὴ Μακεδονία κυρίως κατὰ τοῦ Τούρκου κυριάρχου, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Γιατί, παρ' ὅλον ὅτι ὁ Τοῦρκος ὡς κυρίαρχος ἐκπροσωποῦσε τὴν ἐνοπλὴ δύναμι, βασικὸς ἐχθρὸς τῶν Βουλγάρων δὲν ἦταν αὐτός, ἀλλὰ ὁ ἀοπλος Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἰδέα. Ὅσα, λοιπόν, διέπραξαν οἱ Βούλγαροι στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τῶν Εὐρωπαίων, δὲν ἔγιναν, παρὰ γιὰ νὰ τοὺς ἐξαναγκάσουν νὰ ἐπέμβουν καὶ νὰ ἐπιβάλουν στοὺς Τούρκους νὰ παραχωρήσουν αὐτονομία

1. Τὸ ἄρθρο, μὲ τίτλο «Points de Suspension», δημοσιεύθηκε στὸ φύλλο τῆς 25ης Μαΐου τοῦ 1903. Βλ. τὴ μετάφρασί του στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνισμός», φυλλάδιον 6^ο - Ἰουνίος 1903, σ. 441-443.

στη Μακεδονία¹· πού κι αὐτή, ἄλλωστε, δὲν θὰ ἦταν παρὰ ἓνα μέσον πρὸς τὴν πραγματοποίησι τοῦ σκοποῦ των, τὴν ἐνσωμάτωσι δηλ. τῆς Μακεδονίας στὴ Βουλγαρία. Ὅτι αὐτὸς ἦταν ὁ τελικὸς στόχος ὄχι μονάχα τοῦ σωβινιστικοῦ Κομιτάτου τῆς Σόφιας, τῆς «Ἐξωτερικῆς Ὁργανώσεως» τῶν Vrhovisti, πού ἐπεδίωκε φανερά τὴν προσάρτησι τῆς Μακεδονίας στὴ Βουλγαρία, ἀλλὰ κι αὐτῆς τῆς σοσιαλιστικῆς VMRO, τῶν Centralisti, πού εἶχε ρίξει τὸ σύνθημα «Ἡ Μακεδονία στοὺς Μακεδόνες», φαίνεται ἀπὸ τὴν καθαρῶτατη ὁμολογία τοῦ Dr. Hristo Tatarčev, ἰδρυτικοῦ τῆς μέλους καὶ πρώτου Προέδρου τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς. «Δὲν ἦτο δυνατόν, ἐτόνιζε, νὰ υἱοθετήσωμεν τὸ σύνθημα τῆς ἀμέσου προσαρτήσεως τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν Βουλγαρίαν, διότι ἐβλέπομεν ὅτι τοῦτο θὰ συνήντα μεγάλας δυσκολίας, λόγῳ τῆς ἀντιδράσεως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ τῶν ἐπὶ τῆς Μακεδονίας βλέψεων τῶν γειτονικῶν μικρῶν κρατῶν καὶ τῆς Τουρκίας. Ἐκ ἀμνομεν τὴν σκέψιν ὅτι μία αὐτόνομος Μακεδονία θὰ ἦ δύνατο εὐκολώτερον νὰ ἐνωθῇ μὲ τὴν Βουλγαρίαν»².

Ἡ μεταστροφή αὐτὴ τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ δυσμενὲς στάσι τῆς ἀπέναντι στὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης ὑποχρέωσε τοὺς Βουλγάρους νὰ ἀνακόψουν, γιὰ λόγους, φυσικὰ, τακτικῆς, προσωρινὰ τὴ δρᾶσι τοὺς στὴ Μακεδονία. Στὴ Βουλγαρικὴ ἡγεμονία εἶχεν ἐπέλθει στίς ἀρχὲς Μαΐου Κυβερνητικὴ μεταβολὴ μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς Κυβερνήσεως Νάτσεβιτς ἀπὸ τὴν κυβερνήσι τοῦ φιλότουρκου στρατηγοῦ Πετρώφ, πού ἀπέβλεπε στὴν ἐξομάλυνσι καὶ βελτίωσι τῶν Τουρκοβουλγαρικῶν σχέσεων, συνάμα ὅμως καὶ στὴν διὰ μέσου αὐτῆς ἐξασφάλισι κερδῶν στὸν ἐκκλησιαστικὸ καὶ εκπαιδευτικὸ τομέα, παραχωρήσεων δηλ. «αἵτινες θὰ ἐχρησίμευον ἐφεξῆς ὡς νέα βάσις τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ διεξαγομένου ἐθνικιστικοῦ ἀγῶνος»³. Ἔστειλε, λοιπόν, ὁ Πετρώφ τὸν ἴδιο κιόλας μῆνα στὴν Κωνσταντινούπολι μὲ εἰδικὴ ἀποστολὴ γιὰ ἀπ' εὐθείας συνεννοήσεις μὲ τὴν Ὑψηλὴ Πύλὴ τὸν ἔμπειρο διπλωμάτη Νάτσεβιτς. Κοντὰ στὰ παραπάνω ὁ Νάτσεβιτς εἶχεν ἐντολὴ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀποφυλάκισι ὧσων εἶχαν συλληφθῇ γιὰ τὰ γεγονότα καὶ τὴν ἐπάνοδο τῶν ἐξορίστων. Ἡ προσπάθειά του ὅμως παρέμεινε ἄκαρπη⁴· χαρακτηριστικὰ μάλιστα ἀναφέρεται, πὼς ὁ Σουλτὰν Χαμίτ ἀρνήθηκε νὰ τὸν δεχθῇ.

Ἄν ὅμως οἱ Βούλγαροι ἀπέτυχαν μὲ τὴν ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν τουρκικὴ ἐπιείκεια καὶ συγγνώμη, τοῦτο ἔγινε κατορθωτὸ λίγο ἀργότερα μὲ τὴν ἐπέμβασι τῶν Ρώσων καὶ τῶν Αὐστριακῶν, ἰδίως τῶν πρώτων, πού εἶχαν ἀναλάβει τὴν προστασία τους.

1. Ἡ ὑπογράμμισι δική μου. Βλ. τὴ βουλγαρικὴ ἐργασία «Τὸ Μακεδονικὸν Ζήτημα», σ. 38, πού ἀναφέρω στὴν σημ. ὑπ' ἀριθ. 4 τῆς σ. 60 Ἐκδόθηκε, γιὰ νὰ καταστήσῃ γνωστὴ τὴν ἐπίσημη βουλγαρικὴ θέσι καὶ ἀντικρούσῃ τὴν ἀντίθετη θέσι τῶν Σκοπιανῶν, οἱ ὅποιοι «μακεδονοποιοῦν» τὴ VMRO καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς.

2. Βλ. τὸν Β λ ά χ ο, ξ.ά., σ. 263.

Ὁ Εὐγενειάδης σὲ ἔκθεσί του πρὸς τὸν Σκουζὲ τονίζει πὼς οἱ Τοῦρκοι ἀδυστηχῶς δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐπωφεληθῶσι τῆς λαμπρᾶς ἐνκαιρίας, ἣν παρεσκεύασαν αὐτοῖς οἱ Βούλγαροι, δρῶντες κατεπειγόντως καὶ δραστηρίως. Παρείλκυσαν τὰ ζητήματα καὶ ἔδωσαν τὴν ἐνκαιρίαν εἰς τοὺς προστάτας νὰ παρέμβωσι καὶ νὰ ἰσχυρισθῶσιν ὅτι οὐδεὶς ἐκ τῶν εἰς ὑπερορίαν καταδικασθέντων εἶναι ἔνοχος. Ἡδὴ πᾶσα ἐνέργεια ὑπόκειται εἰς ἔλεγχον, παραλλήλως δὲ πρὸς τὸ πολεμικὸν δικαστήριον, ὅπερ οὐδεμίαν ἐξέδοτο ἔτι ἀπόφασιν¹, ἤρξαντο βαδίζουσαι καὶ αἱ διοικητικαὶ Ἀρχαί, πλείστοι δὲ τῶν συλληφθέντων ἀφέθησαν ἐλεύθεροι, διαταχθέντες νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰ ἐν τῷ ἔσωτε-
ρικῷ χωρία, ἐξ ὧν ἕκαστος κατάγεται².

Οἱ πρόξενοι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, πού προστατεύανε τοὺς Βουλγάρους, ἀσκώντας ἰσχυρὴ πίεσι πᾶνω στὴν Ὀθωμανικὴ ἐξουσία, προσπαθοῦσαν νὰ μὴ ἐφαρμοσθῇ τὸ μέτρο τῆς ἐξορίας τῶν παραγόντων καὶ τῶν στελεχῶν τοῦ Κομιτάτου, πού εἶχαν συλληφθῇ στὸ ἐσωτερικὸ καὶ σταλῇ στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ ἐκτοπισμό. Ἄν τὸ κατώρθωσαν, οἱ Βούλγαροι θὰ ξαναπαίρνανε θάρρος καὶ θὰ σχηματίζανε τὴν πεποίθησιν ὅτι μποροῦν, νὰ παραμένουν, μ' ὅτι κι ἂν ἔκαναν, ἀτιμώρητοι. Στὸ τέλος τὸ κατώρθωσαν. Κι ἔτσι ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις ἐνέδωσε στὶς πιέσεις, ἄφησεν ἐλεύθερους ὅλους ἐκείνους, πού εἶχαν συλληφθῇ, γιὰ νὰ ἐξορισθοῦν, δὲν ἐξετέλεσε τίς καταδίκας σὲ θάνατο καὶ τίς μετέτρεψε σὲ ὑπερορία, τελικὰ δὲ παραχώρησε εὐρεῖα ἀμνηστία.

Τὸ τελευταῖο ἔγγραφο τοῦ Εὐγενειάδη γιὰ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης στάλθηκε στὸν Σκουζὲ τὸν Ἰούνιο καὶ εἶχε καθαρὰ πληροφορικὸ χαρακτήρα. Ἡ Κωνσταντινούπολι, κάτω ἀπὸ τὴν πίεσι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, εἶχε τελικὰ διατάξει νὰ δικασθοῦν ἀπὸ τὸ Στρατοδικεῖο τῆς Θεσσαλονίκης μόνον ὅσοι πῆραν ἐνεργὸ μέρος στὸ κίνημα. Τὸ Στρατοδικεῖο εἶχεν ἐκδώσει γιὰ τὴν ὥρα 15 καταδικαστικὰς καὶ 16 ἀθωωτικὰς ἀποφάσεις καὶ ἀπομένανε, γιὰ νὰ δικασθοῦν, κατὰ τίς ἀμέσως ἐπόμενες μέρες, ἄλλοι 25 κατηγορούμενοι. Στὶς φυλακὰς ἤδη κρατοῦσαν μονάχα 50 ἄτομα. Τέλος καθιστοῦσε γνωστὸ στὸ Ὑπουργεῖο, ὅτι εἶχαν ἀρχίσει καὶ πάλι νὰ κυκλοφοροῦν φήμες, πὼς θὰ ξεσποῦσαν νέες ἀναρχικὰς ἐκδηλώσεις μέσα στὴ Θεσσαλονίκη, πρᾶγμα πού κρατοῦσε σὲ ἀνησυχία τοὺς κατοίκους τῆς. Καί, ἐνῶ ὁ Billotti πίστευε πὼς οἱ διαδόσεις αὐτὲς θὰ ἐπαληθεύανε, ὁ Βαλῆς εἶχε ἀντίθετη γνώμη, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποκλείη μεμονωμένα, ἀλλὰ χωρὶς σοβαρὰς συνέπειες, ἐπεισόδια³.

1. Λίγες μέρες ἀργότερα ἔγινε γνωστὸ, ὅτι τὸ Στρατοδικεῖο καταδίκασε σὲ θάνατο τοὺς Μινῶφ, Μάρκο Στογιάν καὶ Μπογδάνωφ.

2. ΑΥΕ/ΚΥ. 235 - ἐμπ./18-5-1903.

3. ΑΥΕ/ΚΥ. 275 - ἐμπ./12-6-1903.

Ἀπὸ τίς ἀρχές, πάντως, τοῦ Ἰουλίου παρατηρεῖται πάλιν ἔξαρσι τῆς δράσεως τῶν κομιτατζήδων. Ἡ VMRO κινητοποιεῖται καὶ προγραμματίζει νέα ἐξέγερσι γιὰ τὸ μῆνα τοῦτο. Οἱ συμμορίες ἐνισχύονται μὲ τὴν προσέλευσι σ' αὐτές, ὅχι αὐθόρμητη στίς περισσότερες περιπτώσεις, καὶ ἄλλων χωρικῶν καὶ γίνονται οἱ τελευταῖες προετοιμασίες.

Ἐλάχιστες μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν «ἐπανάστασι» τοῦ Ἡλὶν - Ντὲν ὁ Εὐγενειάδης μὲ ἔκθεσι τοῦ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν, ἐνῶ «γενικότερον χαρακτηρὸς ἐξέγερσιν δὲν θεωρεῖ δυνατὴν», ἐπιβεβαιώνει «τὸ ἐκρυθμον τῆς ἐπικρατοῦσης καταστάσεως καὶ τὴν ἀπόφασιν τῶν Βουλγάρων, ὅπως ἐπιτόχωσι τὴν ἐξέγερσιν διαμερισμάτων τινῶν, ἵνα ἐξαναγκασθῇ ἡ Εὐρώπη καὶ λάβῃ ὀριστικὰ περὶ τῆς Μακεδονίας ἀποφάσεις». Τὴν ἀναζωπύρησι τῆς δράσεως τῶν Κομιτατζήδων θεωροῦσε φυσικὸ ἐπακόλουθο «τῆς χαλαρᾶς στάσεως τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας, ἥτις, φρονοῦσα ὅτι, ἂν μετέλθῃ ἡπιωτέραν πρὸς τοὺς Βουλγάρους πολιτείαν, αὐτοὺς μὲν θὰ ἐξευμενίσῃ, τοὺς δὲ προστάτας αὐτῶν θὰ εὐαρεστήσῃ, ἀπεφυλάκισε τοὺς μετὰ τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ κίνημα συλληφθέντας, ἰδίᾳ δὲ τοὺς προοριζομένους δι' ἐξορίαν, οἵτινες, ἐπανελθόντες εἰς τὰ χωρία των, ἐγένοντο δεκτοὶ μετὰ πολλῶν τιμῶν. Οἱ Βούλγαροι, ἐπωφελοῦμενοι τῆς στάσεως αὐτῆς τῆς Τουρκίας καὶ παριστῶντες εἰς τὰ πλήθη, ὅτι ἡ ἀτιμωρησία εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ἐξησφαλισμένη, ἔνεκα τῆς προστασίας τῆς Ρωσίας, καθιστῶσιν αὐτὰ μᾶλλον πρόθυμα πρὸς τὴν ἐξέγερσιν. Ἡ κατάστασις αὕτη ἐπιωρᾷ δυσμενῶς ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν συμφερόντων, ἐφ' ὅσον οἱ ὀρθόδοξοι πληθυσμοί, πιεζόμενοι καὶ τρομοκρατούμενοι ὑπὸ τῶν συμμοριῶν, ἐπὶ πολλὰ ἤδη ἔτη, παραλύουσιν ὁσημέραι, οὕτω δὲ δυνατόν νὰ ἐπέλθῃ ἀνυπολόγιστος ἀπώλεια εἰς τὸν Ἑθνικὸν Ἀγῶνα»¹.

Τὴν παραμονὴ τῆς ἐξεγέρσεως² ὁ Εὐγενειάδης ἔγραφε σὲ ἔκθεσι τοῦ πρὸς τὸν Δημ. Ράλλη τὰ ἀκόλουθα· «Αἱ διαδόσεις περὶ τῆς ἀποπείρας νέων ἀναρχικῶν κινημάτων ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐνετάθησαν κατὰ τὴν λίγουνσαν ἐβδομάδα, τοὺς δ' ἔνεκα αὐτῶν φόβους τῆς κοινωνίας ὀλοκλήρουν ἐπιτείνουνσι τὰ παρὰ τῶν ἀρχῶν λαμβανόμενα καθ' ἑκάστην προφυλακτικὰ μέτρα. Πρὸ τριῶν ἡμερῶν αἱ περιτολῆαι ἐπολλαπλασιάσθησαν, πάντα δὲ τὰ Δημόσια καταστήματα φυλάσσονται ἐκ νέου ὑπὸ στρατοῦ καὶ ἐν γένει παρατηρεῖται κίνησις ἀσυνήθους τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ἀστυνομικῶν ὁργάνων. Βάσιμόν τι καὶ ὠρισμένον οὐδεὶς γνωρίζει, αἱ δὲ ἀρχαὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ἔχουσιν ἀπλόως

1. Ἀριθ. 301 - ἔμπ./14 Ἰουλίου 1903. Τὸ ἔγγραφο ἀπευθύνεται πρὸς τὸν νέο Ὑπουργὸ Ἑξωτερικῶν, τὸν Πρωθυπουργὸ τῆς νέας Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Δημ. Ράλλη.

2. Ἡ «ἐπανάστασις» τοῦ «Ἡλὶν - Ντὲν» (= ἡ μέρα τοῦ Ἡλίου) ἀρχισε στίς 20 Ἰουλίου ἡμέρα Κυριακὴ, ἑορτὴ τοῦ Προφήτη Ἡλία, συμβολικά· γιατί τὸν προφήτη τὸν θεωροῦσαν προστάτη - Ἅγιο τῶν ἀγροτῶν καὶ ἡ VMRO ἔδινε, ἐπίτηδες, κοινωνικὴ - ἀγροτικὴ χροιά στὴν ἐξέγερσι. Ἡ ὑπόσχεσι γιὰ διανομὴ τῆς γῆς, τῶν τσιφλικιῶν τῶν μπέδων ἄλλα καὶ τῶν Χριστιανῶν γαιοκτημόνων, στοὺς ἀκτιμήμονες ἦταν ρητὴ.

πληροφορίας ὅτι οἱ Βούλγαροι ἀπειλοῦσι νέα ἀναρχικὰ κινήματα ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἐν τούτοις αἱ διαδιδόμεναι αὐταὶ ἀπειλαὶ κρατοῦσιν ἐν τῷ τρόμῳ τὴν πόλιν ὁλόκληρον καὶ γεννῶσιν εἰς πάντας τὴν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἐπαύριον.

Μεταξὺ τῶν διαδόσεων πρωτεύει ἡ βεβαιόσθα μελλούσας δολοφονίας τῶν Προξένων, ὅπως οὕτω ἐξαναγκασθῇ ἡ Εὐρώπη νὰ λάβῃ ὀριστικὰς ἀποφάσεις. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ δοῦναι συμμορίαι ἀπειλοῦσιν ἐξέγερσιν. Αἱ περὶ νέων ἀποπειρῶν τῶν Βουλγάρων διαδόσεις ἐξερεθίζουσι τὸν μουσουλμανικὸν ὄχλον, πολλοὶ δὲ μὲ βεβαιοῦσιν, ὅτι οἱ ἐνταῦθα Μουσουλμᾶνοί εἰσι πάντες ἔνοπλοι καὶ ἀναμένουσιν οἰανδήποτε πρόκλησιν ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων, ὅπως ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ἀλλ' ὁ Βαλῆς ἐξ ἄλλων μὲ βεβαίῳ ὅτι οὐδεὶς φόβος ὑπάρχει ἐκ μέρους τῶν Μουσουλμάνων καὶ ὅτι ἡ ἐξουσία ἔχει τὴν δύναμιν νὰ περιστείλῃ ἀμέσως πᾶν αὐτῶν ἔκνομον διάβημα, ὅπερ, βεβαίως, ἤθελε θαυμασίως ἐξυπηρετήσῃ τοὺς βουλγαρικὸς σκοποὺς¹.

Τὴν ἄλλῃ μέρα ἄρχιζεν ἡ ἐξέγερσι. Αὐτὴ τῇ φορᾷ οἱ φόβοι τοῦ Εὐγενειάδου δὲν πραγματοποιηθήκανε. Οἱ βουλγαρικὲς τρομοκρατικὲς ἐνέργειαι τοῦ Ἀπριλίου δὲν ἐπαναληφθήκανε καὶ ἡ πόλις τῆς Θεσσαλονίκης ἔμεινε ἡσυχῇ. Οἱ τουρκικὲς Ἀρχές, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Εὐγενειάδης στὴν παραπάνω ἐκθεσί του, εἶχαν λάβει τὰ μέτρα τους, ἀλλὰ καὶ ἡ VMRO δὲν ἔκρινε σκόπιμο νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν δρᾶσιν της μέσα στὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ τὴν φορὰ τούτῃ τὴν ἐνδιέφερε ἡ ὑπαίθρος, στὴν ὁποία εἶχεν ὀριστικὰ παρμένη ἀπόφασις νὰ προκαλέσῃ ἀνάφλεξιν.

Ἡ ἐξέγερσι ἄρχισε, κυρίως στὸ βιλαέτι τοῦ Μοναστηρίου, στὸ Bitolskaja vilaet, καθὼς τὸ ἀποκαλοῦσαν οἱ Βούλγαροι, μὲ ἐπικέντρο δράσεως τὸ Τρίγωνον Μοναστηρίου - Καστοριά - Ἑδεσσα². Τὴ νύκτα τῆς 20ῆς Ἰουλίου οἱ ἐπαναστάταις κατέλαβαν τὸ Κρούσοβο, ποὺ τὸ κατέστησαν ἔδρα τῆς «ἐπαναστατημένης» Μακεδονίας καὶ τῆς ὀλιγοήμερης «Δημοκρατίας» τῆς³.

Ἀλλὰ τὸ Ἠλὶν - Ντὲν δὲν ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τῆς ἐργασίας μου αὐτῆς.

VI. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τὸ Ἠλὶν - Ντὲν καί, ἰδιαίτερα, ἡ καταστροφὴ τοῦ Κρουσόβου σταθῇ-κανε ὁ σπινθήρας, ποὺ ἠλέκτρισε καί, ἐπὶ τέλους, ξύπνησε τοὺς Ἑλλαδικούς, γενικώτερα δὲ τὸν Ἑλληνισμὸ ὁλόκληρο. «Μέχρι τοῦ Κρουσόβου,

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 306 - ἐμπ./19-7-1903.

2. Ἡ περιοχὴ τῆς τελευταίας ἀνῆκε στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου.

3. Ἡ σχετικὴ μὲ τὸ Ἠλὶν - Ντὲν καὶ τὴ «Δημοκρατίαν τοῦ Κρουσόβου», τὴν Krušovskata Republica, βιβλιογραφία τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σκοπιανῶν εἶναι, ὅπως ἔχω προαναφέρει, πολὺ πλούσια, ἔχει ὅμως λίγη σχέσιν μὲ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ ἀφηρωισμὸς προσώπων καὶ γεγονότων εἶναι, γενικά, ἡ τάσις, ποὺ τὴν χαρακτηρίζει, γιὰ ν' ἀφήσω κατὰ μέρος τὴν ἱστορικὴν διαστροφή.

γράφει ὁ Στέφ. Δραγούμης, καὶ οἱ Ἕλληνες πάντες, ἔσω καὶ ἔξω, ἡσύχαζον καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις μακαρίως ἐπανεπαύετο εἰς ἀνεπαρκεῖς καὶ ἄνευ ὀρισμένου σχεδίου ἐν τε τῇ Μακεδονίᾳ καὶ παρὰ ταῖς Μεγάλαις Δυνάμεσιν ἐνεργείας»¹. Τώρα ὁμως οἱ Ἑλλαδικοὶ ἀντιληφθήκανε καθαρὰ, ὅτι τὰ ὅρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν σταματοῦσανε στὰ ὅρια τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ὅτι τὸ Κράτος ἔπρεπε, ὅσο καὶ ὅπως μπορούσε, νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν ἰδέα τοῦ ἔθνους. Καί, πραγματικά, τὸ Κράτος ὑποχώρησε μπροστὰ στὸ καθήκον τοῦ ἀπέναντι στὸ ἔθνος.

Τὴ μεταβολὴ τοῦτην εὐκόλυνε ἡ Κυβερνητικὴ ἀλλαγὴ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1903. Ὅλο τὸ 1904 ἡ Ἑλλὰς κυβερνᾶται ἀπὸ τὸν Γεώργ. Θεοτόκη. Ἡ «σταθερότητα» αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ κάποια διαφορετικὴ νοοτροπία, συνετέλεσαν στὴ δυνατότητα ἀναλήψεως δράσεως, ποὺ ὠδήγησε τὸν Ἑλληνισμό στὴ νικηφόρο πάλη του κατὰ τὴν περίοδο 1904 - 1908, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ σωτηρία τῆς Μακεδονίας. Ἡ Κυβέρνησι Θεοτόκη ἔδωσε τὴν ἄδεια καί, ὅσο τῆς ἐπιτρεπότανε, βοήθησε νὰ εἰσέλθουν καὶ οἱ Ἕλληνες, ποὺ ἕως τότε οὐσιαστικὰ ἀπουσίαζαν, στὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα. Μὲ αὐτὸν ὁ Γεώργ. Θεοτόκης «ἐδίωκε τὸν βουλγαρικὸν ἐφιάλτην ἀπὸ τὰ στήθη τοῦ μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐνέπνεε ζωὴν καὶ ἐξήγειρε τὰς κουρασμένας ψυχὰς τοῦ σώματος τῶν Ἑλλήνων Ἀξιωματικῶν, οἵτινες ἐξήρχοντο τῆς μαρασμώδους καταστάσεως»², ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸ 1897. Καὶ ὁμως τὴν μεγάλῃς σημασίας γιὰ τὸ ἔθνος προσφορά αὐτῇ τοῦ Θεοτόκη δὲν μπόρεσε, ἢ μᾶλλον δὲν θέλησε, νὰ ἀντιληφθῇ, κινούμενος ἀπὸ κομματικὴ διάθεσι, ὁ πολιτικὸς του ἀντίπαλος Ἀλέξ. Ζαΐμης, ποὺ, γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν καταλήφισι τῆς κυβερνήσεως, ἐχαράκτήρισε στὴ Βουλὴ, στὶς 10 Δεκεμβρίου τοῦ 1904, «ἀνυπάρκτους ἢ μηδαμινοὺς τοὺς ἀπειλοῦντας τὸν Ἑλληνισμόν ἀπὸ βορρᾶ κινδύνους, τὸ μακεδονικὸν ζήτημα ὡς ἀποτελοῦν χρονίαν νόσον καὶ τὴν Ἑλλάδα παντελῶς ἀνίσχυρον, ὅπως ἐκδηλώσῃ θεληματικῶς γνῶμην ἐπὶ τῆς διευθετήσεως τοῦ ζητήματος τούτου, ἐκπρύχῃ δὲ σφόδρα κατὰ τοῦ ἀμυντικοῦ ἐν Μακεδονίᾳ ἀγῶνος»³. Οἱ χωρὶς αἴσθημα εὐθύνης δηλώσεις του αὐτὲς θυμίζουν κάποιους προγόνους του, ποὺ σὲ μιὰ κρισιμώτατη γιὰ τὴν ἐθνικὴ μας ἐπανάστασι στιγμή ἔλεγαν. «Καὶ ἂν πέσῃ τὸ Μεσολόγγιον, ὅλη ἡ Ἑλλὰς εἶναι Μεσολόγγιον»⁴.

Ὅτι ὁμως κατὰ τὴ γνώμην μου, δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῇ, εἶναι τοῦτο· ἂν τὸ 1904 δὲν ἔμπαινε καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς στὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα, τότε

1. Βλ. Γνωσίου Μακεδονοῦ, Μακεδονικὴ Κρίσις, Γ', ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 8.

2. Βλ. τὸν Ἀσπρέα, ἑ.ἀ., σ. 35.

3. ἑ.ἀ., σ. 36.

4. Σπυρομίλιου, Τὸ Χρονικὸ τοῦ Μεσολογγίου, Ἐκδόσεις Γαλαξία, Ἀθήνα 1969, σ. 221.

Τὸ ἑλληνικὸ Προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης

ὁ ὅρισμός τοῦ Μακεδονικοῦ Ζητήματος, ποὺ διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Καθηγητὴ Νικόλ. Βλάχο, πὼς «ὡπὸ τοῦτο νοοῦμεν τὴν τάσιν τῶν χριστιανικῶν κρατῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου πρὸς ἀποκατάστασιν Ἑθνικὴν ἀναλώμασιν ἐδάφους, ἀνήκοντος δικαίωματι κατακτητικῷ εἰς τὸν Ὀθωμανὸν Σουλτᾶνον»¹, δὲν θὰ μπορούσε νὰ σταθῇ, γιατί, ἀσφαλῶς, δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ δοθῇ σ' αὐτὸ ἡ λύσι, ποὺ δόθηκε μὲ τοὺς πολέμους τοῦ 1912-13. Ἀπλούστατα τὸν Τοῦρκο κατακτητὴ θὰ εἶχε διαδεχτῇ, πολὺ πρὶν ἀπὸ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους, ἓνας κατακτητὴς καινούριος, ὁ Βούλγαρος. Κι αὐτὸ θὰ ἦταν κακὴ λύσι, γιατί θὰ ἦταν πέρα ὡς πέρα λύσι ἀδίκη.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΩΤ. ΝΟΤΑΡΗΣ

1. Βλ. τὸν Βλάχο, ἑ.ἀ., σ. 1.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- 'Αθανασίου Χρ. 70 (71), σημ. 2
 Alatini, ἀδελφοί 80
 'Αλέξανδρος, Μητροπολίτης 73, σημ. 2
 'Αλεξίου Νάκης 70 (71), σημ. 2
 «'Αντωνίου» (= 'Εξαδάκτυλος) 74, σημ. 1
 'Αργυρόπουλος Περικλ. 42, 44, σημ. 4, 71 (72), σημ. 1
 'Αργυροπούλου Μαρ. 54
 'Ασκητής Θεόδ. 74, σημ. 1
 'Ασπρέας Γεώργ. 38, σημ. 1, 90, σημ. 2
 'Αστερίου Δημ. 66, 68, σημ. 2, 59
 Αύγερινοῦ Μέλπομ. 37, σημ. 6, 41, σημ. 1, 54, σημ. 2, 71 (72), σημ. 1, 73, σημ. 1, 76 σημ. 1

 Βαγγέλης, καπετάν 51
 Βασδραβέλλης 'Ιωάν. 64, σημ. 1, 74, σημ. 4, 80, σημ. 2
 Bérard Victor 60 (61), σημ. 4
 Βέσσωφ 80
 Βιλιώττης (Biliotti Alfr.) 39, 41, 44, 58, 71, σημ. 1
 Βλάχος Νικόλ. 37, 40 (41), σημ. 2, 43, σημ. 3, 44, σημ. 1, 46, σημ. 3, 52, σημ. 3, 82, σημ. 2, 86, σημ. 2, 91
 Βόινος 'Αθαν. 70 (71), σημ. 2
 Βούρβας 'Ιωάν. 66, 68, σημ. 2

 Garvanoff Ivan 81, σημ. 3
 Γενήσερλης 56
 Georgiev G. 35, σημ. 2
 Γεωργίου 'Ιωάν. 68, σημ. 2
 Γιόφκος Εὐάγγ. 70 (71), σημ. 2
 Goluchowski 44
 Γρηγορίου Γεώργ. 66, 68, σημ. 2

 Dakin Dougl. 37, 55, σημ. 4
 Δελέττης 76, σημ. 1
 Δέλιος Γιώργ. 37, σημ. 6

 Δηλιγιάννης Θεόδ. 38, 39
 Δημητρίου Κωνστ. 70, σημ. 2
 Δημητρίου Μιχ. 70, σημ. 2
 Δημιτσες Βάνης 70 (71), σημ. 2
 Δραγούμης 'Ιων 40, 51, 83, σημ. 1
 Δραγούμης Στέφ. 37, 83, σημ. 2, 90
 Δραγούμης Φίλιπ. 40 (41), σημ. 2

 'Εδίπ, πασῶς 65, σημ. 1, 82
 Εὐγενειάδης Εὐγέν. 36, 37, 39, 44, 45, 46, 49, σημ. 2, 50, 51, 53, 54, σημ. 2, 55, σημ. 1, 56, 57, 58, σημ. 3, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 71, σημ. 1, 73, σημ. 1, 87, 88, 89
 Εὐμολπίδης 61, σημ. 1, 62, σημ. 2, 74, σημ. 3, 76, σημ. 1

 Ζαΐμης 'Αλέξ. 90
 Ζάννας 'Αλέξ. 42, σημ. 4, 43, σημ. 5, 44, σημ. 4, 46, σημ. 4, 52, σημ. 3, 57 (58), σημ. 1, 60, σημ. 3, 74, σημ. 1, 79, σημ. 1, 80, σημ. 4
 Ζάχος 'Αργύρ. 40 (41), σημ. 2
 «Ζώης» (= Κάκαβος) 74, σημ. 1

 Θεοτόκης Γεώργ. 38, 52, 90

 'Ιδας (= 'Ιων Δραγούμης) 83, σημ. 1
 'Ιωάννης, Βούλγ. 'Αρχιμανδρίτης 81
 'Ιωάννου Κωνστ. 68, σημ. 2

 Καζάζης Νεοκλ. 42, 79, σημ. 1, 83, σημ. 2
 Καλαποθάκης Δημ. 61, σημ. 1, 73, σημ. 1, 83
 Καλλέργης Δημ. 48, σημ. 2, 56, σημ. 2, 61, σημ. 1, 81, σημ. 3
 Καμπούρης Χρ. 68, σημ. 2
 Κανάρης Κωνστ. 60 (61), σημ. 4
 Καραγκούνης 'Ιωάν. 68, σημ. 2, 69, 70
 Κιαμήλ, Βέης 48, σημ. 2

- Κολοκοτρώνης Βασίλ. 37, 60 (61), σημ. 4,
 Κοντογιάννης Παντ. 66 (67), σημ. 4
 Κορομηλῆς Λάμπ. 36, σημ. 2, 52, 73, σημ. 2
 Κουμπούρας Βασίλ. 66—Κουσουδῆς Ἀθαν.
 68, σημ. 2
 Κύρου Παῦλ. 51
 Κωνσταντῖνος (χωρὶς ἐπώνυμο) 66
 Κωνσταντῖνος, Βασιλεὺς 66, σημ. 1
 Κώττας 51
- Lamsdorf 44
 Λαμπιδῆς Ἰωάν. 60, σημ. 4
 Λαούρδας Βασίλ. 36, 53, σημ. 3, 71 (72),
 σημ. 1, 73, σημ. 2
 Λέκος Χρ. 70 (71), σημ. 2
 Λιόντας Μιχ. 55
- Μακαρόνας Χαρ. 76, σημ. 3
 Μακεδνός Γνάσιος (= Στέφ. Δραγούμης)
 37, 39, 44, σημ. 2, 90, σημ. 1
 Μαλτσινιώτη, ἀδελφοὶ 55
 Μελά Ναταλ. 40 (41), σημ. 2
 Μελᾶς Παῦλ. 54, σημ. 3
 Μεταξᾶς Δημ. 53
 Miljoska Desa 40, σημ. 1
 Μινῶφ Γεώργ. 56, 60, 61, 79, 87
 Μόδης Γεώργ. 53, σημ. 2, 55, σημ. 4, 60,
 σημ. 4, 79, σημ. 1
 Μόντζεφ Βασίλ. 75, σημ. 4
 Μούσος Σαρακ. 68, σημ. 2 — Μπαρούτης
 Βασίλ. 68, σημ. 2, 70
 Μπογδάνωφ, 87, σημ. 1
 Μπότισεφ Παῦλ. 60, σημ. 4
- Νάλες Ἀθαν. 70 (71), σημ. 2
 Νάτσεβιτς 86
 «Νιόνιου», ζυθοπωλεῖο 76, σημ. 1
 Νταλίπης 51
 Ντάνεφ 86
- Ο' Connor 44, σημ. 3, 58, σημ. 2
- Παζάνης Βασίλ. 66
 Panitsa 81, σημ. 3
 Παντούλας Κωνστ. 70 (71), σημ. 2 — Παν-
 τούλας Πέτρ. 70 (71), σημ. 2
 Παπαδόπουλος Γρηγόρ. 38, σημ. 2
 Παπαδοπούλου Ἀρσιν. 38, σημ. 2
- Παπακωνσταντῖνου Θεοφύλ. 81, σημ. 2
 Παπέσης Χαράλ. 68, σημ. 2, 69 — Πάσχου
 Ἥλ. 70 (71), σημ. 2
 Πεζᾶς Κιουζῆς 39, 47, 48, σημ. 2
 Πέικος Τάντσος 70 (71), σημ. 2
 Πετρώφ 86
 Πρωτογύρου Δημ. 70 (71), σημ. 2
 Πύρζας Λάκης 51
- Ράλλης Δημ. 38, 53, 71 (72), σημ. 1, 88
 Ρεφιδιάδης Νικόλ. 70 (71), σημ. 2
 Ρούκας Ναούμ 56
 Ρωμάνος Ἀθως 48, σημ. 2, 52, σημ. 2, 56,
 σημ. 2
- Σακελλαρίου Ἀγγελ. 54, 75, σημ. 4
 Sandanski Jane 81, σημ. 3
 Sarafoff Boris 81
 Šatev Pavel 60, σημ. 4
 Σκουζῆς Ἀλέξ. 39, 40, σημ. 2, 44, 45, 46,
 57, 65, 71 (72), σημ. 1, 87
 Šopov J. 35, σημ. 2
 Σόπωφ, Βούλγ. διπλωμάτης 74, σημ. 1, 80
 (81), σημ. 5
 Σουλιώτης Ἀθαν. (= Νικολαΐδης) 52, 66
 (67), σημ. 4, 75, σημ. 2, 81, σημ. 2
 Σπυρομίλιος 90, σημ. 4
 Σπύρου Δημ. 70 (71), σημ. 2 — Σταματίου
 Στυλ. 68, σημ. 2
 Steeg M. 44
 Στεργίου Γιαν. 70, σημ. 2
 Στεφάνου Διονύσ. 38, σημ. 2
 Στογιάν Μᾶρκος 79, σημ. 1, 87, σημ. 1
- Ταρλαντᾶς Γεώργ. 68, σημ. 2
 Tatarčev Hristo 86
 Τζιλέκας Βασίλ. 68, σημ. 2 — Τόμης Γιαν.
 70 (71), σημ. 2
 Τούσης Κωνστ. 70 (71), σημ. 2
 Τρέπκος Εὐάγγ. 70 (71), σημ. 2
 Τσακαλάρωφ 55, 57
- Φεχμή Φασάν 46, σημ. 4
 Φιλιππίδης Δημ. 40, σημ. 1, 76, σημ. 1,
 82, σημ. 1
- Χαμίτ, Σουλτάν 80, 86
 Χαραλαμπίδης Νικόλ. 70 (71), σημ. 2

Χατζηαντωνίου Εὐάγγ. 70 (71), σημ. 2
Χατζηκυριακοῦ Γεώργ. 54
Hadjimitseff 80
Χιλμῆ Χουσεῖν 53, 47
Χρηστομᾶνος Νικόλ. 70 (71), σημ. 2

Χριστοδοῦλου Γεώργ. 74, σημ. 4
Χρῖστος (χωρὶς ἐπώνυμο), ἀπὸ τὴν Κο-
ζάνη 66, 67
Χρῖστος (χωρὶς ἐπώνυμο), ἀπὸ τὴν Θεσ-
σαλονίκη 66, 68, σημ. 2

RÉSUMÉ

Jean Notaris, Les événements à Thessalonique au mois d'Avril en 1903 d'après les documents des Archives Historiques du Ministère des Affaires Étrangères de la Grèce.

L'auteur présente les événements à Thessalonique au mois d'Avril en 1903 d'après les documents des Archives Historiques du Ministère des Affaires Étrangères, surtout d'après les rapports du Consul Général de la Grèce à cette époque à Thessalonique Eugène Engèniadis. En général il présente la situation au vilayet de Thessalonique dès le début de 1903 jusqu'à l'insurrection d'Ilinden.

Cette situation était le resultat non seulement de l'action bulgare, mais surtout du manque de la réaction grecque à cause de l'impuissance de l'État Hellénique après sa défaite du 1897. Deux raisons montrent l'incapacité des Turcs de mettre l'ordre en Macédoine et d'affronter les komitatzis Bulgares: a) la Macédoine était mal administrée par les Turcs, b) ceux derniers avaient peur des Russes, qui, voulant profiter de la situation, provoquaient des troubles et assistaient l'insurrection.

Entre temps l'Hellénisme Macedonien était abandonné à son sort et à la merci des komitatzis. Au jour le jour la situation s'est deteriorée non seulement à la campagne mais aussi aux grandes villes.

L'action bulgare visait d'une coté l'affaiblissement de l'élément grec orthodoxe de Macédoine et de l'autre la création d'une situation chaotique afin de provoquer l'intervention des Grandes Puissances dans le but d'imposer l'autonomie en Macédoine, chose qui conduirait plus tard à son annexion à la Bulgarie.

La preuve que le but des Bulgares était l'annexion de la Macédoine, se voit par leur attitude envers les réformes prévues par le «Programme de Vienne» en Février 1903.

C'est pour cette raison que les Bulgares ont créé une serie d'actes terroristes à Thessalonique (explosions des bombes, incendies), surtout contre les biens des citoyens étrangers, chose qui se considerait tout à fait improbable par le Consul Général de Grèce à Thessalonique.

L'organisation et l'exécution des actes terroristes des Bulgares se présen-

tent aux rapports d'Eugeniadis à ses supérieurs. Ces rapports, comme il est naturel, s'occupent tout particulièrement des conséquences des événements à l'élément grec orthodoxe de Thessalonique et de ses environs (des dégradations et des dégâts des biens helléniques et des meurtres et poursuites) et des efforts du Consul Général pour le retablisement materiel et moral des Grecs.

Ensuite, il est présenté la réaction provoquée par ces événements en Grèce et en Europe et la flexion provisoire de l'action bulgare, qui avait comme but de modérer les premières défavorables impressions, afin que les Turcs soient persuadés, surtout par les Russes, d'abandonner les poursuites des komitatzis, chose qui était évident, à cause de la situation chaotique, qui était créée au détriment du pouvoir turc. Mais quand la fléxion de l'action bulgare était accompli, même avant le temps prévu, et le gouvernement turc avait commencé à céder aux pressions russes et libérer les prisonniers et exilés, qui avaient participé aux événements, l'action du Commitat bulgare fut ranimé de nouveau et en Juillet 1903 aboutit à l'insurrection artificielle d'Ilinden.

Après ça en 1904, la population grecque de Macédoine a abandonné sa réaction passive et s'engagea à la lutte d'une façon active. De cette façon commença une nouvelle période, qui a changé l'impression existante au détriment de l'Hellénisme en Macédoine.